

nummer 4 juni 2000

TIJDSCHRIFT VAN DE VERENIGING
VAN DOCENTEN IN GESCHIEDENIS EN
STAATSRICHTING IN NEDERLAND (VGN)

KLEIO

Arthurnummer

**de historische
koning Arthur**

**het Engeland
van Arthur**

Arthur-boeken

Arthur-films

Arthur-lesmateriaal

In dit nummer is de stofomschrijving
afgedrukt van het CE-onderwerp
'Nederland en Indonesië. Vier eeuwen
contact en beïnvloeding'

Algemeen Bestuur

Kees Weltevrede

voorzitter (OAC, KLEIO, Euroclio, KNHG en de Inspectie)
Dubbeldamseweg Zuid 350,
3312 KT Dordrecht.
Tel. 078 - 6390 699.
Fax 078 - 6399 001
E-mail: c.weltevrede@wxs.nl

Riemke Leusink

vice-voorzitter (Commissie Vrouwen- en Gender-geschiedenis, Euroclio, stofomschrijvingen, CEVO, Platform VVVO)
Dr. J.P. Heyelaan 4,
3818 GT Amersfoort.
Tel. 033-4657 363,
Fax 033-4657 384,
E-mail: leusink@worldonline.nl

Loek Janssen

secretaris (Commissie Basisvorming/VMBO)
Ananasstraat 1,
6543 ZH Nijmegen.
Tel. 024 - 373 4800.
E-mail: janssen.scholten@freeler.nl

Herry Groothuis

(Commissie PA-BO, Werkgroep Staatsinrichting, contacten met Cito en SLO, veldraadplegingen)
Groen van Prinstererweg 11,
3731 HA De Bilt.
Tel. 030 - 2713 204.
E-mail: h.groothuis@worldonline.nl

Renée Schreuder

(Beheer VGN-website, bestuursberichten Kleiokrante, Commissie Volwassenen-educatie)
Couwenhoven 46-01,
3703 EM Zeist.
Tel. 030 - 6959 506.
E-mail: srd@wxs.nl

Ineke Veldhuis-Meester

(Commissie Havo/Vwo, Intercommissie, Commissie Lerarenopleidingen)
Quintuslaan 4,
9722 RV Groningen.
Tel. 050-5270 099.
E-mail: c.e.m.veldhuis-meester@uclo.rug.nl

Johan Raven

penningmeester (Didactiek- en activiteitencommissie, contacten met de archieven)
Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens.
Tel. 058-2574 050.
johanraven@hetnet.nl

U kunt zich opgeven als lid van de VGN bij de administratie:

Juliana van Stolberglaan 41, 2595 CA Den Haag.

VGN-site: <http://home.wxs.nl/~srd/vgn.htm>

Hier is ook een brievenbus.

VGN-giro: 128701 t.n.v. Penningmeester VGN, Den Haag.

Contributies voor 2000:

- Bij bezoldiging t/m f100,- HOS-schaal 10.6:
- Bij bezoldiging vanaf f125,- HOS-schaal 10.7:
- VMBO-docent f 70,- met drie of meer vakken:
- Baan van minder f 85,- dan 16 uur:
- Kennismakingslidmaatschap (alleen voor studenten): f 50,-
- Buitengewone leden, f 90,- pensioen, VUT:
- Partnerlidmaatschap: f150,-

een abonnement:

- Binnenland f125,-
- Buitenland, f135,- binnen Europa
- Buitenland, f145,- buiten Europa
- Losse nummers f 15,- incl. verzendkosten

Prijzen voor advertenties in Kleio:

- 1 pagina f510,-
 - 1/2 pagina f410,-
 - 1/3 pagina f310,-
 - 1/4 pagina f225,-
- bijsluiters f410,-
Voor nadere informatie kunt u zich wenden tot de eind-redacteur.

Van de redactie

De finale van de Volkskrant-geschiedenisquiz 2000 werd onlangs gewonnen door een vakbroeder, de 33-jarige geschiedenisdocent Dirk van der Meer uit Utrecht. Hij won van een sterk deelnemersveld, waarin opvallend veel collega-docenten in de top-tien belandden. Bij de laudatio sprak Nelleke Noordervliet haar vertrouwen uit in het geschiedenisonderwijs in Nederland. Blijkbaar zijn ze er nog volop, de collega-liefhebbers van historische feiten-kennis. Sinds het uitkomen van het rapport-De Wit (1998) is historische kennis geen politiek incorrecte term meer, en die tendens lijkt zich voort te zetten.

Aan het eind van het schooljaar wil de redactie van *Kleio* haar lezers gewoontegetrouw niet vermoeien met taaië didactica, maar inspiratie bieden voor een welverdiende vakantie met veel historisch leesplezier. Afgelopen jaren deden we dat met de thema's rond de historische detective en de historische thriller. Dit jaar hopen we u te verleiden tot een duik in de donkere eeuwen, toen in Engeland een krijgsheer opstond, Arthur genaamd. Feit en fictie strijden om voorrang, en je zou na lezing van *Kleio* haast wensen voor even teruggeflitst te kunnen worden naar het jaar 520, op zoek naar de echte Arthur. De redactie wenst haar lezers een goede vakantie toe; wie weet komen we elkaar nog tegen bij de ruïnes van Glastonbury of Tintagel!

Jan van Oudheusden

Redactie

Jan van Oudheusden,
voorzitter, Massenetstraat 21,
5144 WP Waalwijk.
Tel. 0416 - 33 74 30.
E-mail: jan.oudheusden@wxs.nl

Carla van Boxtel,

Evieveland 6,
5422 AK Gemert.
Tel. 0492 - 36 11 36.
E-mail: c.vanboxtel@fss.uu.nl

Marijke Meuwissen,

Simplonbaan 17,
3524 BG Utrecht.
Tel. 030 - 273 1670.
E-mail: marijke.meuwissen@hccnet.nl

Hans Pols,

Van Aerssenstraat 140,
2582 JT Den Haag.
Tel. 070 - 3501 380.
E-mail: j.pols@penta.nl

Jos Trippenree, secretaris,
Beltmolen 30,
3833 KM Leusden.
Tel./fax 033 - 494 18 24

Huub Oattes,

Roerdomp 80,
3641 TK Mijdrecht.
Tel. 0297 - 28 11 97.
E-mail: hfoattes@wxs.nl

Stefan Boom,

Albrechtlaan 28,
1404 AL Bussum.
Tel. 035 - 694 87 42.
E-mail: stefanbo@worldonline.nl

Cees Bol,

Fazantenkamp 387,
3607 XC Maarssenbroek.
Tel. 0346 - 56 57 12
E-mail: cbol@worldonline.nl

Hans Moors,

Groenewoudseweg 50,
6524 VB Nijmegen.
Tel. 024 - 328 14 36.

Tineke Bogaerts,

eindredactie,
Omloop-West 9,
3402 XM IJsselstein.
Tel. 030 - 688 35 76
Fax 030 - 688 84 59
E-mail: c.bogaerts@hccnet.nl

ISSN 0165-6449

Wilt u artikelen voor *Kleio* toesturen aan de secretaris van de redactie.

Berichten voor de *Kleiokrante*, aktualiteiten, mededelingen van commissies, aankondigingen en dergelijke kunnen naar de eindredacteur.

Op de omslag:
Sir Bevedere smeekt Arthur niet het gevecht aan te gaan met Mordred (Catherine Donaldons, 1928).

In dit nummer

2 *Bij dit nummer*

Jos Trippensee

3 *Voor eens en altijd*

Arthur, koning uit een ver verleden?

Frank Brandsma

Na het vertrek van de Romeinen (ca. 410) uit Brittannië begon een periode waarover bijzonder weinig bekend is. In die tijd moet de koning Arthur geleefd hebben, die zo bekend is uit legenden, verhalen, romans en films. Maar wie was de historische Arthur, waar woonde hij, wat deed hij?

8 *Drie historische Arthur-sites in Zuid-Engeland*

In de voetspoeren van koning Arthur

Jan van Oudheusden

Zin om de sporen te volgen van koning Arthur? Lees hier over zijn ronde tafel, zijn geboorteplaats en zijn graf.

12 *Kleioskoop*

Eén gegeven, twee interpretaties

Jan van Oudheusden

Bespreking van de films *Excalibur* en *First Knight*.

14 *Ideetje misschien ...?*

Op zoek naar de echte Arthur

Ineke Veldhuis-Meester

Er zijn veel legenden, verhalen en romans over koning Arthur en zijn hof, er zijn films, maar ook heel oude bronnen en archeologische vondsten. Met dit Engelse lesmateriaal, dat is bewerkt en aangepast voor Nederlandse leerlingen in de basisvorming, kun je oefenen in het kritisch omgaan met primaire en secundaire bronnen.

En verder

20 *Arthur-boeken*

24 *Arthur op het Internet*

25 *Cd-rom 'Het Anne Frank Huis'*

28 *Kleiokrant*

33 *Stofomschrijving van het CE-onderwerp 'Nederland en Indonesië.*

Vier eeuwen contact en beïnvloeding'

"Books like this don't come along very often."
 -Marion Zimmer Bradley, author of *The Mists of Avalon*
 "A fresh and exciting view of the Arthur legend, full of
 adventure." -Robert Jordan, author of *The Dragon Reborn*

MOLLY COCHRAN WARREN MURPHY + THE FOREVER KING

by the authors of
Grandmaster

Bij dit nummer

het dan toch gelukt: Arthur is teruggekomen! Weliswaar niet als sterfelijk mens of als grote held, maar wel op geduldig papier en zelfs op Internet, zoals in dit nummer zal blijken.

De Kleio-redactie vond het eigenlijk wel een goed idee, deze terugkeer van 'the once en future king', en besloot haar steentje bij te dragen aan het promoten van de ridders van de Ronde Tafel.

Voor diegenen die na het lezen van het bovenstaande al de draad zijn kwijt geraakt, kan ik ter geruststelling melden dat deze inleiding gevolgd zal worden door een uitgebreide geschiedenis van het Arthur-verhaal door Dr. F. Brandsma, docent aan de universiteit van Utrecht en mede-auteur van het boeiende boek *Van Aiol tot de Zwaanridder*, een schitterende reeks artikelen over de middeleeuwse verhaalkunst in de befaamde SUN-reeks.

Daarnaast hebben enkele Kleio-redacteuren zich gestort op de grote hoeveelheid boeken over het fenomeen Arthur, kijken we naar Websites, bespreken we films en komen we met een onderwijstip. Want het Arthurverhaal is ook prima in de geschiedenislessen te gebruiken. Met het materiaal in 'Op zoek naar de ware Arthur' kunnen leerlingen van de basisvorming oefenen kritisch met bronnen om te gaan.

Al zijn er bijzonder weinig pri-

maire bronnen, gegevens uit de tweede hand zijn er meer dan genoeg in de vele boeken over Arthur en zijn ridders van de Tafelronde, ook voor leerlingen van de basisvorming. Een hele aardige versie van de legende geeft Jaap ter Haar in zijn *Koning Arthur*. Verder schreef Rosemary Sutcliff een uitstekende jeugdtrilogie over koning Arthur, waarvan een Nederlandse vertaling bestaat. Ook is Hubert Lampo's *Arthur* herdrukt. Verder verschenen in 1999, speciaal voor de jeugd, *Koning Arthur en de ridders van de Ronde Tafel* door Hans Petermeijer en het zeer fraai geïllustreerde *Arthur - koning van alle tijden. De wereld van Koning Arthur en zijn ridders* door Kevin Crossley-Holland.

Voor degenen die na lezing van deze special ook aangestoken zijn door het 'Arthurvirus' vertel ik nog even dat dit najaar voor het eerst een Nederlandse vertaling zal verschijnen van Geoffrey van Monmouth's geschiedenis van de Britse koningen. Zonder dit boek zou er misschien helemaal geen Arthurlegende zijn ontstaan en was deze inleiding nooit geschreven ...

Maar dat leest u wel verderop!

Jos Trippenzee

Een tijdje geleden las ik een Amerikaanse pocket met de titel *The forever king* door het echtpaar Molly Cochran en Warren Murphy. Het is een spannend en humoristisch verhaal over een jongen, Arthur, die een soort reïncarnatie van de beroemde Britse vorst uit de vijfde/zesde eeuw blijkt te zijn. Ook tovenaars Merlijn en de Graal duiken weer op en zelfs het beroemde zwaard Excalibur speelt een rol. Thema van het boek is dat de legende dat Arthur ooit zal terugkeren van toepassing zou zijn op het huidige millennium.

Grappig dacht ik toen, in het millenniumnummer van *Kleio* in 1999 zijn er wel twee redacteuren die bekennen iets met de Arthurlegende te hebben. Wat toevallig, dacht ik nog wat later toen ik in Utrecht een boekhandel binnenliep en een tafel vol met boeken over koning Arthur, Merlijn en de heilige Graal zag. Op de een of andere manier is

Voor eens en altijd ...

Frank Brandsma

Arthur, koning uit een ver verleden?

Arthur als de koning van de dertig rijken in een dertiende eeuwse manuscript.

Avalon, Excalibur, de Ronde Tafel, Camelot, Merlijn, de Graal, ridders als Walewein en Lancelot ... Het noemen van koning Arthur roept ook nu nog allerlei associaties op.

Waarop is het rijke Arthurmateriaal eigenlijk gebaseerd?

Heeft Arthur wel bestaan?

In de jaren dertig van de twaalfde eeuw schreef Geoffrey of Monmouth zijn *Historia Regum Britanniae*. In deze geschiedenis van de Britse koningen is voor Arthur de ereplaats ingeruimd.

In Geoffreys 'officiële biografie' wordt Arthur door koning Uther Pendragon buitenechtelijk verwekt bij Ygerna, de echtgenote van de hertog van Cornwall. Bij de verwekking, die plaats vindt in Tintagel, geeft de tovenaars Merlijn door middel van magie Uther het uiterlijk van Ygerna's echtgenoot. Arthur is vijftien als Uther wordt vergiftigd. Hij volgt zijn vader op en ontpopt zich als een geweldige strijder, die met zijn zwaard Caliburn (gemaakt op het eiland Avalon!) de Saksen die Engeland steeds weer binnendringen, weet terug te slaan en zo een langdurige vrede bewerkstelligt.

Geholpen door dappere ridders als Keye en Walewein verovert hij hele landen (Noorwegen en IJsland, onder andere) en allerlei gebieden in wat nu Frankrijk is. Zelfs de Romeinen, die hem om schatting komen verzoeken, krijgen een koekje van eigen deeg als Arthur het Kanaal oversteekt en hen op het continent verslaat. Hij maakt zich op om de keizer in Rome aan te vallen,

maar moet dat plan laten varen als blijkt dat zijn neef Mordret, die hij als zijn plaatsvervanger had aangesteld, de Britse troon heeft ingenomen. Mordret heeft bovendien een verhouding met Arthurs echtgenote. Arthur keert halsoverkop terug en verslaat de verrader.

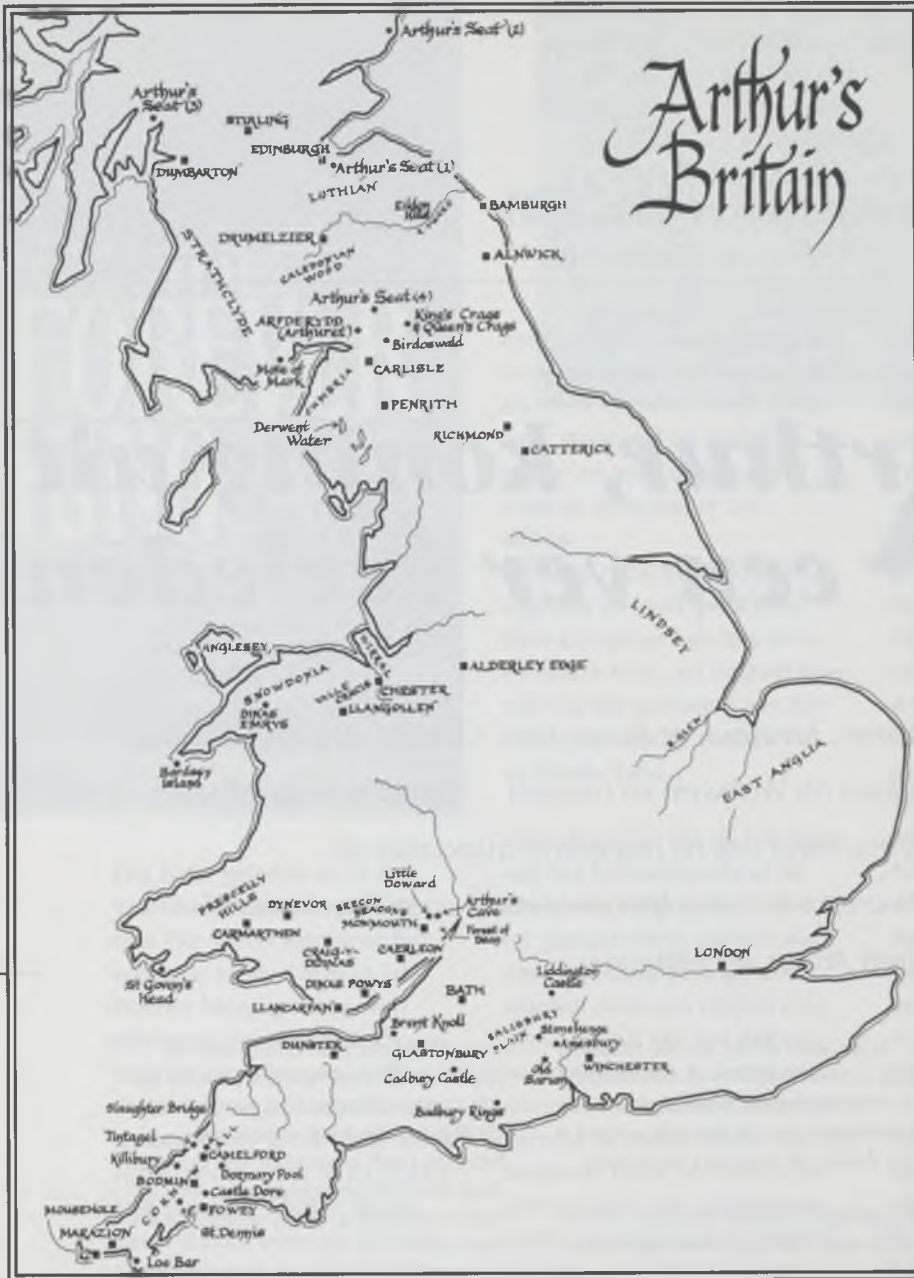
In de strijd tegen Mordret raakt hij zeer ernstig gewond. Meer dood dan levend brengt men hem naar het eiland Avalon. In het jaar 542 na Christus wordt Arthur opgevolgd door zijn neef Constantijn.

Geoffrey schetst een ideale vorst die een geheel nieuwe cultuur tot stand laat komen aan zijn hof. Arthurs faam verspreidt zich snel. Hij verzamelt een kring van excellente mensen om zich heen. Wie voor zijn hof uitgenodigd wordt, bedenkt zich geen moment en wie geen uitnodiging krijgt, komt vanzelf wel, aangelokt door Arthurs legendarische vrijgevigheid.

Men gedraagt zich uitermate hoofs: de dames schenken geen aandacht aan de avances van heren als die zich niet tenminste driemaal in de strijd hebben bewezen. Dit maakt de dames deugdzaam en de ridders dapperder dan ooit.

Dr. F. Brandsma is docent Vergelijkende Literatuurwetenschap aan de Universiteit Utrecht, verbonden aan het Utrecht Centre for Medieval Studies en bestuurslid van de International Arthurian Society.

Arthur's Britain

handschrift waarin dit gedicht is overgeleverd dateert uit 1300, maar de tekst is rond 600 vervaardigd. Het verhaal zegt over de sterke krijger Gwawrddur:

'gochone brein du ar uur / caer ceni bei ef arthur' (hij voedde de zwarte raven op de muur van het fort, hoewel hij Arthur niet was).

Blijkbaar gold Arthur al rond deze tijd als een bekende krijger waarmee helden vergeleken konden worden.

In het Welsh is het gedachtegoed van de autochtone Britse bevolking het best bewaard gebleven; zelfs Geoffrey, die schreef voor Anglo-Normandische edelen en geestelijken, zegt dat hij zich baseert op een oud boekje in de Britse taal dat de aartsdiaken Walter hem gegeven zou hebben. Er zijn ook verschillende levensbeschrijvingen van Welshe heiligen waarin Arthur optreedt en gewoonlijk door de heilige op zijn nummer wordt gezet.

Uit de negende eeuw dateert Nennius' *Historia Britonum*. Hij spreekt over de persoon Arthur en zijn daden. Ik citeer een Engelse vertaling van dit Latijnse geschrift, dat in Bangor (Wales) werd vervaardigd:

'(In that time the Saxons strengthened in multitude and grew in Britain.)

Then Arthur fought against them in those days with the kings of the Britons, but he himself was leader of battles ...

The first battle was at the mouth of the river that is called Glein. The second and third and fourth and fifth upon another river that is called Dubglas and is in the district Linnuis. The sixth battle upon the river that is called Bassas. The seventh was in the Caledonian Wood, that is Cat Coit Celidon. The eighth battle was in Fort Guinnion, in which Arthur carried the image of St. Mary, ever virgin, on his shoulders and the pagans were turned to flight that day and a great slaughter was upon them through the virtue of Our Lord Jesus Christ and through the virtue of St. Mary the Virgin, his mother. The ninth battle was waged in the City of the Legion. The tenth battle he waged on the shore of the river that is called Tribuit. The eleventh battle took place on the mountain that is called Agned. The twelfth battle was on Mount Badon, in which nine hundred and sixty men fell in one day from one charge by Arthur, and no one overthrew them except himself alone. And in all the battles he stood forth as victor.'

(The Arthurian Handbook, 19-20.)

Wat Geoffrey prijst in Arthur, onthult dat hij eigenlijk een ideale twaalfde-eeuwse vorst in zijn hoofd heeft. Hij projecteert – en dat is een bekend procédé bij middeleeuwse schrijvers – eigentijdse beschavingsidealen op de legendarische held uit de zesde eeuw. Wie de *Historia* als betrouwbare geschiedschrijving beschouwt, komt bedrogen uit. Geoffreys beschrijving, die zoveel voor ons bekende elementen bevat, zegt weinig over de historische Arthur. Heeft die eigenlijk wel bestaan?

'Historische' gegevens

Archeologische vondsten geven aan dat de opmars van de Germaanse stammen (Angelen en Saksen) die zich na het vertrek van de Romeinen (ca. 410) in toenemende mate in Brittannië vestigden, stopte aan het eind van de vijfde eeuw. Een oude versterking,

Cadbury Castle in Zuid-Engeland, wordt in deze periode opnieuw tot een krachtig fort uitgebouwd. Dit alles wijst erop dat de autochtone bevolking zich in deze periode met succes verzette tegen de opmars van de volkeren die hen uiteindelijk zouden overspoelen (Brits en Angelsaksisch zijn nu immers bijna synoniemen).

Het tijdstip komt ook redelijk in de buurt van het jaartal (542) dat Geoffrey noemt, maar veel belangrijker is dat er ook oude geschreven bronnen zijn die Arthur aan deze periode van strijd koppelen.

Hoewel bij de datering van elk van deze bronnen vraagtekens geplaatst kunnen worden, geldt als de oudste getuigenis een tweetal regels uit het Welshe gedicht *Y Gododdin*, dat aan de bard Aneirin wordt toegeschreven. Het

Deze passage houdt de geleerden al lang bezig. Reken maar dat er gegraven en gezocht wordt op de plaatsen waarvan men denkt dat deze tekst ze noemt. Bijna elke zomer komt er wel een bericht in de krant dat er overblijfselen van de historische Arthur gevonden zouden kunnen zijn. Het monster van Loch Ness is er niets bij.

Afgezien van Arthurs daden (960 doden in één aanval!) en Maria-verering, valt in Nennius tekst de geografische spreiding (the 'City of the Legion' is Caerleon in Zuid-Wales, niet ver van Cadbury Castle, terwijl 'the Caledonian Wood' in het huidige Schotland ligt) op, en vooral ook het feit dat Arthur juist geen koning is, maar een soort generaal. 'Dux bellorum' zegt het Latijn. Er wordt geen datum gegeven, maar gelukkig is via de zogenoemde Paastafels en andere bronnen (onder andere Gildas' *De excidio et conquestu Britanniae* uit circa 545) de Slag bij Badon kort na 500 te dateren. De Paastafels spreken ook over de Slag bij Camlann 'waarin Arthur en Medraut omkwamen', die in 539 plaatsgevonden zou hebben.

Naast de Slag bij Camlann of Badon, wordt de laatste tijd ook nog een andere afsluiting van Arthurs geschiedenis bestudeerd. In heiligenlevens en onder andere het werk van Gregorius van

Tours is men een Britse vorst op het spoor gekomen, die een veldtocht op het vasteland zou hebben uitgevoerd en daarna zou zijn verdwenen. Deze 'riothamus' ('supreme king', hier dus wel een koning!) vertoont overeenkomsten met wat we van Arthurs veldtocht tegen de Romeinen weten uit bijvoorbeeld Geoffrey's *Historia*.

Dit zijn de voornaamste 'historische' gegevens, waarbij buiten kijf is dat historische betrouwbaarheid ver te zoeken is. Een opsomming van veldslagen en het noemen van vertrouwd klinkende namen, dat is alles. Anders dan bij die andere grote vorst uit de Middeleeuwen, Karel, zijn er bij Arthur geen betrouwbare documenten die zijn leven en daden historisch vaststelbaar maken. Er zijn eigenlijk alleen bronnen die wij als verhalen beschouwen.

'De Bretonnen vertellen ...'

De oudste verhalen zijn in het Welsh overgeleverd, bijvoorbeeld in de triaden en in de *Mabinogion*. Triaden zijn korte versjes waarin een professionele verteller steeds drie onderwerpen aangeeft waarover hij een verhaal zou kunnen vertellen. Het zijn getuigen van een orale verteltraditie, waarin verhalen over drie trouweloze echtgenotes (over Guinevere) en over de strijd tussen Mordret (Medraut) en Arthur de ronde

deden. De verhalen zelf zijn niet overgeleverd, alleen de 'reclame'-teksten. De teksten uit de *Mabinogion*-verzameling geven echter een goede indruk van het soort verhalen dat in de triaden wordt aangekondigd. Het bekendste is het prachtige verhaal van *Culhwch* (spreek uit Kielhoech) en *Olwen*. Koning Arthur en zijn krijgers helpen de titelheld Culhwch de hand van de reuzendochter Olwen te verkrijgen en maken daarbij gebruik van de magische krachten die de krijgers bezitten. Zo kan Keye negen dagen en negen nachten onder water blijven, en negen dagen en negen nachten zonder slaap, terwijl hij ook nog eens zo groot kan zijn als de hoogste boom en zijn handen zo heet zijn dat ze niet nat worden in de regen en men zich aan hem warmt bij extreme kou. Opmerkelijk in dit tiende-eeuwse verhaal is dat Arthur als een beroemde koning gepresenteerd wordt, met aan zijn zijde tal van ons vertrouwde personages, zoals Keye en Gwalchmei (Walewein/Gawain). De Arthurstof bereikt het continent via Britse vertellers (zij worden de Bretonnen genoemd) en via Geoffrey's *Historia*.

De orale cultuur en de schriftelijke bestaan naast elkaar en vullen elkaar aan. Als de Normandische dichter Wace rond 1154 Geoffrey's tekst van

Afbeelding van Arthur en zijn hofhouding uit Maerlants 'Spiegel Historiae'. (Hs Den Haag, KB). De vijfde van links is Arthur, rechts ook met open mantel, Guinevere.

het Latijn in Anglo-Normandisch Frans vertaalt, voegt hij er een aantal motieven aan toe die hij zegt te ontleen aan de Bretonnen. De voornaamste toevoeging in zijn *Roman de Brut* is de Ronde Tafel 'waarover de Bretonnen zoveel verhalen vertellen'.

Hij klaagt overigens ook over de onbetrouwbaarheid van de verhalen en zegt dat de vertellers leugen en waarheid wel erg door elkaar gehaspeld hebben. De Middelnederlandse dichter Jacob van Maerlant zal eind dertiende eeuw een zelfde klacht uiten en proberen het ware verhaal van Arthur te achterhalen voor zijn *Spiegel Historiael*. Hij grijpt dan terug op wat voor hem de betrouwbaarste getuige is, de Latijnse *Historia* van Geoffrey of Monmouth ...

Via Geoffrey en Wace wordt de Arthurfiguur in eerste instantie in de Anglo-Normandische belangensfeer getrokken. Naar alle waarschijnlijkheid was het voor de Normandische koning van Engeland van belang te kunnen wijzen op een roemruchte voorganger tegen wie zelfs Karel de Grote mager afstak. De autochtone Britse held werd geannexeerd.

Maar de Normandiërs wilden nu ook weer niet dat de onderworpen volken op het eiland hun Arthur, die zou slapen in Avalon en zou terugkeren als hij nodig was, als Verlosser zouden blijven

vereren. Richard Leeuwenhart juichte het dan ook toe dat de monniken van Glastonbury in 1191 het graf van Arthur ontdekten.

Glastonbury Abbey ligt op dezelfde locatie als het legendarische Avalon (volgens de romans van Marion Bradley liggen hier twee werelden, de oude Keltische en de nieuwe Christelijke, over elkaar heen). Het is dus logisch dat daar het graf van de legendarische koning werd gevonden, dat vele pelgrims naar de abdij zou kunnen lokken. Men vond in het graf een loden plaat (helaas verloren gegaan) waarop stond: 'in dit graf rust Arthur in het eiland Avalon'.

Zo kon de koning zijn roerige onderdanen laten zien dat hun held en hoop echt wel dood was.

Blijkbaar was dat nodig, want het idee dat Arthur slaapt in Avalon bleef de hele Middeleeuwen actueel. Al in 1113 beschreef de Vlaamse monnik Herman van Doornik dat hij op reis in Cornwall meemaakte dat men slaags raakte over de vraag of Arthur wel echt dood was.

Arthur, koning van verhalen

De verhalen over Arthur waren in ieder geval springlevend. Het werk van Wace luidt een enorme bloei van de Arthurliteratuur in, met name geschreven in het Frans. Zoals Wace de Ronde

Tafel in de verhaalstof bracht, zo voegen allerlei auteurs motieven toe.

Chrétien de Troyes, de vader van de Arthurroman, schrijft het verhaal van Lancelot en zijn volledige toewijding aan koningin Guinevere en introduceert de Graal in de Arthurstof. In de dezelfde tijd, het laatste kwart van de twaalfde eeuw, vertelt Robert de Boron de voorgeschiedenis van de Graal, het verhaal van Merlijn (steunend op Geoffrey van Monmouths *Historia* en diens *Vita Merlini*) en ook, voor het eerst, de episode van het zwaard in de steen. Na 1200 ontstaan reusachtige prozaromans, zoals de *Lancelot en prose*, die pretenderen de ware en volledige geschiedenis van Arthur te vertellen, maar in feite net zo fictief zijn als de versromans van Chrétien de Troyes. Zij bouwen het Graalverhaal verder uit, maken van Mordret Arthurs in incest verwekte zoon, combineren de Arthurgeschiedenis met die van Tristan en koning Mark, enzovoort.

De Arthurstof ontwikkelt zich in de volkstaal explosief in de twaalfde en dertiende eeuw en blijft tot het einde van de Middeleeuwen uiterst populair, getuige de vele, vaak prachtig versierde handschriften uit de veertiende en vijftiende eeuw.

Ook in de Lage Landen worden Arthurromans vertaald en gecreëerd, zoals de *Ferguut* en de *Walewein*. In de *Lancelotcompilatie* (circa 1320) is een Middelnederlandse vertaling van de *Lancelot en prose* gecombineerd met zeven kleinere romans.

De steeds maar aangroeiende en zich over heel Europa verspreidende verhaalstof krijgt uiteindelijk een soort sluitsteen in Sir Thomas Malory's *Morte d'Arthur* (handschrift 1470, gedrukt door Caxton in 1485). Deze tekst wordt in de negentiende eeuw de basis voor de heropleving van de belangstelling voor Arthur die tot op de dag van vandaag voortduurt. Er is geen enkel ander personage uit het verleden over wie jaarlijks nog zoveel nieuwe romans geschreven worden, terwijl de Arthurlegende zijn invloed tot in alle uithoeken van onze cultuur uitoefent. Denk maar aan de politieke metafoor van de Ronde Tafel, J.F. Kennedy's Camelot, de 'Grail' die de Wimbledon winnaar ontvangt, *Monty Python and the Holy Grail* of Anakin Skywalker in *Star Wars: The Phantom Menace*, net als Merlijn een vaderloos kind met speciale gaven.

Het graf van Arthur werd in 1191 'ontdekt' in Glastonbury Abbey.

Ontbreekt nu voor dat alles het hardcore historisch fundament? Ja en nee. Of er een echte Arthur bestaat heeft, is niet met zekerheid te zeggen en of hij koning was al helemaal niet. Maar de traditie van verhalen over koning Arthur is een historisch feit, een onuitputtelijk en uiterst bestuderenswaardig arsenaal aan nog altijd aansprekende verhaalmotieven en universele ideeën. Juist het feit dat er niet één enig-echte Arthur is, geeft hem deze eeuwigheids-waarde. Iedere tijd schept zijn eigen Arthur.

Arthur leeft; cartoon van Opland in De Volkskrant.

Literatuur

Geoffrey Ashe & Norris Lacy, *The Arthurian Handbook* (Garland, New York 1997).

Frank Brandsma, 'Arthur' in: W.P. Gerritsen en A.G. van Melle (red.), *Van Aioli tot de Zwaanridder. Personages uit de middeleeuwse verhaalkunst en hun voortleven in literatuur, theater en beeldende kunst* (SUN, Nijmegen 1998) 39-53.

Bart Besamusca (red.), *Jeesten van rouwen ende van feesten. Een bloemlezing uit de Lancelotcompilatie* (Verloren, Hilversum 1999)
Middel nederlandse tekstedities 6.

Geoffrey of Monmouth, *The History of the Kings of Britain*, translated by Lewis Thorpe (Penguin Classics, Harmondsworth 1988).

Norris Lacy (ed.), *The New Arthurian Encyclopedia* (Garland, New York 1996).

Website (met links) van de Nederlandse afdeling van de International Arthurian Society: www.let.uu.nl/alw/ARTHUR
Discussielijst: e-mail llistserv@morgan.mun.ca
met als bericht Subscribe Arthurnet [uw naam]

Er wordt door de Walewein-stichting (contactpersoon: John Verbeek jverbeek@xs4all.nl) gewerkt aan een lessenreeks over de *Roman van Walewein*, waarvoor reeds een videofilm is gemaakt info@stug.nl of www.stug.nl

**Drie historische Arthur-sites
in Zuid-Engeland**

Jan van Oudheusden

In de voetsporen van koning Arthur

8

Koning Arthur 'leeft' in Engeland. De plaatsen, waar hij slag leverde en met zijn hofhouding verbleef, staan op de kaart als nationaal erfgoed, de moeite waard om te bezoeken. Zoals bij de schriftelijke bronnen over Arthur is het maar de vraag of het hier gaat om de echte plaatsen, van de echte gebeurtenissen. De ene site is betrouwbaarder dan de andere.

De Great Hall van Winchester, met aan de muur de Ronde Tafel van Arthur.

*De ruïnes van Glastonbury Abbey.
Een foto van Arthurs graf daar staat op
bladzijde 6.*

Voor de geïnteresseerde lezer met vakantieplannen voor Zuid-Engeland volgen hier enkele tips wanneer u de plaatsen wilt bezoeken die de herinnering aan koning Arthur levend houden. Het lijstje zou moeiteeloos met andere plekken uit te breiden zijn. De Badbury Rings (Dorset) bijvoorbeeld, een versterkte heuvel van 35 m hoog, heeft een sterke claim de plaats te zijn van de historische slag bij Mount Badon (520). Een andere heuvel in Dorset, Cadbury Castle, heeft wellicht de sterkste papieren voor de locatie van Camelot, het kasteel van koning Arthur. (Zie het kaartje op bladzijde 4.)

De ronde tafel van Winchester

Het Camelot dat wij kennen uit de Arthurverhalen is een verzinsel van Franse romanciers uit de twaalfde en dertiende eeuw. Toch zijn er een stuk of acht plaatsen die claimen het oude Camelot te zijn. Vooral de Zuid-Engelse plaats Winchester staat al vanaf de dertiende eeuw bekend als een van de kanshebbers.

Winchester is vooral beroemd om zijn imposante kathedraal uit de elfde eeuw, de langste ter wereld. Daarnaast herinnert een bronzen standbeeld uit 1902 van de Saksische koning Alfred (negende eeuw) aan het belang van Winchester als de oudste koninklijke residentie van Engeland. Maar we lopen aan al dat moois voorbij, op zoek naar Arthur: op dus naar de Great Hall!

De Great Hall te Winchester, enkele honderden meters van het stadscentrum verwijderd, is het enige overblijfsel van een kasteel dat dateert uit de

tijd van Willem de Veroveraar en dat is uitgebreid onder Hendrik III. Na de Engelse Burgeroorlog (midden zeventiende eeuw) werd het kasteel ontmanteld, op de hal na. De Great Hall was vele malen de plaats van samenkomst van het Britse Parlement. De Hall bevat een curieus 'bewijsstuk' voor de claim op Camelot: een zware ronde eiken tafel. Deze is wel het beroemdste van alle Arthuriase relieken genoemd. De doorsnede is 5,50 m en het gewicht maar liefst 1250 kg. Het blad is beschilderd met afwisselend witte en groene spaken, die de plaats van de ridders weergeven. In het midden een rode Tudor-roos, met daarboven een afbeelding van Arthur in vol ornaat. De tafel hangt hoog aan de muur in de overigens vrij lege Great Hall. Hij wekt de indruk van een reusachtig dart-bord. De poten ontbreken. Is dit nu het pronkstuk dat ooit het 'hart van Camelot' vormde? Het huwelijksgeven van Guineveres vader, Leodegrance, bij het huwelijk van zijn dochter met Arthur? Het meubelstuk dat de gelijkheid symboliseerde van de nobele ridders, de plek waar zij hun plannen smeedden om onrecht uit het koninkrijk te bannen, en de verzamelaarsplaats waar zij een poos later hun ridderslijke avonturen in geuren en kleuren uit de doeken deden?

Helaas! Net als veel religieuze relikwieën is dit magnifieke meubelstuk een vervalsing. Uit onderzoek is gebleken, dat het hout voor de tafel kort voor het jaar 1250 is gekapt, dus ruim zeven eeuwen na de tijd van de historische Arthur. De tafel werd vervaardigd in opdracht van koning Edward I

(1239-1307), een toegewijde Arthurfan. Als geen ander wist deze vorst de Arthur-mythe in dienst te stellen van zijn regime. In 1282 lijfde hij Wales bij Engeland in, en daarmee de antieke 'kroon van koning Arthur'. Hij schiep een traditie door de troonopvolger de titel 'prince of Wales' te verlenen.

In 1335 stichtte koning Edward III de Orde van de Kousenband, en die exclusieve ridderorde bestaat nog steeds. Wellicht is deze tafel speciaal vervaardigd voor gebruik bij laat-middeleeuwse festiviteiten, om de ridders van de Ronde Tafel te imiteren. Een andere theorie luidt, dat het meubelstuk een 'rad van fortuin' was voor koning Hendrik III.

Pas in 1516 werd de tafel beschilderd, op de hierboven beschreven wijze. De keuze voor de Tudor-roos en voor de kleuren wit en groen - de Tudor-kleuren - accentueren hoe graag de koningen van het huis Tudor wilden laten uitkomen af te stammen van Arthur. Niemand minder dan de jonge koning Hendrik VIII stond model voor de Arthur-afbeelding.

Aan de binnenkant staat in het rond te lezen: *'Thys is the rownde table of Kyng Arthur with XXIV of hys namyde knyghtes.'*

Aan de buitenkant zijn de namen gekalligrafeerd van vierentwintig ridders, zoals 'Lancelot deu lake', 'Percevale' en 'Trystram de lyens'.

Tintagel gefotografeerd vanuit het Noorden.

Het graf van Arthur in Glastonbury

Het eiland Avalon neemt een centrale plaats in in de Arthurlegenden. De naam is Keltisch en betekent: eiland van de appels. Het zwaard van Arthur, Excalibur, zou op Avalon gesmeed zijn. Na de slag bij Camlann werd Arthur naar Avalon gebracht om zijn wonden te laten verzorgen.

Vanaf de twaalfde eeuw wordt Avalon geïdentificeerd met Glastonbury in Somerset. Glastonbury ligt aan de voet van een merkwaardige, kegelvormige heuvel van 150 m, de Tor genaamd, die als een reusachtige puist in het vlakke landschap ligt. In vroeger tijden was die heuvel omringd door lagunen, zodat sprake was van een eiland in een binnenzee.

Glastonbury was altijd met mystiek omgeven. Volgens een legende arriveerde hier Josef van Arimathea (in wiens graftombe volgens de evangeliën het lichaam van Christus werd begraven) omstreeks het jaar 60. De heilige graal, gebruikt bij het Laatste Avond-

maal, droeg hij bij zich. Hij plantte zijn staf in de grond aan de voet van de Tor. De staf schoot meteen wortel en produceerde de heilige meidoornstruik, die omstreeks kerst in bloei staat. Nu nog kan men een heilige doornstruik bewonderen, waarvan gezegd wordt dat het een verre nakomeling is van de oorspronkelijke meidoorn.

In 1191 deden monniken van het bestaande cisterciënzerklooster een opzienbarende ontdekking. De geraamtes van een man en een vrouw werden van vijf meter diep opgegraven, liggend in een uitgeholde boomstam. Van de vrouw was er zelfs nog een complete haarvlecht intact, maar die viel in stof uiteen toen een te gretige monnik die oppakte. De grafvondst werd gewaarmerkt als de stoffelijke resten van koning Arthur en koningin Guinevere. In 1278 werden de resten in een grafmonument onder het hoofdaltaar in de abdijkerk bijgezet. Hier rustten de beenderen, totdat zij bij de

opheffing van de abdij onder Hendrik VIII in 1539 verspreid werden. Er werd ook een loden kruis van 30 cm gevonden met het opschrift *Hic iacet sepultus inclitus rex Arturius in Insula Avalonia* (Hier ligt de beroemde koning Arthur begraven op het eiland Avalon). Helaas is dit kruis verloren gegaan. Het laatst werd het gezien in 1607 door de historicus Camden, die er een schets van maakte.

Dat de beenderen inderdaad aan Arthur en Guinevere zouden toebehoren is hoogst onwaarschijnlijk, hoewel niet geheel onmogelijk. Wellicht wilden de monniken geld in het laatje krijgen voor de herbouw van hun in 1184 uitgebrande abdij, en kwamen een paar kostbare relikwieën hen daarbij goed van pas. Pelgrims stroomden weldra toe.

Een andere theorie is – zie ook het artikel van Brandsma – dat koning Hendrik II moeite had met zijn Keltische onderdanen, die nog altijd in de wederopstanding van Arthur geloofden. Om

hen te ontmoedigen stimuleerde hij het zoeken naar het bewijs van Arthurs dood, namelijk diens stoffelijk overschot. Hendrik was juist gestorven, toen de resten aan het licht kwamen. In elk geval toonden opgravingen in 1934 aan dat er inderdaad een graf is geweest.

Hoe klein ook de kans is dat het werkelijke graf van koning Arthur zich hier heeft bevonden, de abdijruïne van Glastonbury, aan de voet van de Tor, biedt een majestueuze aanblik. Over de groene weiden loop je dwars door het schip van de kerk. Engelse abdijruïnes zijn haast per definitie romantische, mysterieuze oorden, en dat geldt zeker voor deze. Een eenvoudig opschrift markeert de plek waar de grafvondst in 1191 werd gedaan.

De toegewijde Arthuroerist kan in het kleine stadscentrum van Glastonbury likkebaardend rondlopen langs diverse goed voorziene souvenirwinkeltjes met exclusieve spullen, waaronder talloze sieraden met Keltische motieven. Op straat kijkt hij zijn ogen uit, want Glastonbury blijkt een bijzondere aantrekkingskracht uit te oefenen op New Age-sofities, Tolkienfanaten en andere enigszins meditatief en mystiek ingestelde tijdgenoten. Rond het feest van de zomerzonnewende schijnt het er helemaal een gekkenhuis te zijn, of liever gezegd een heksenketel. Het stadje ademt door al die elementen een wel heel unieke sfeer.

Tintagel, geboorteplaats van Arthur

Volgens Geoffrey van Monmouth is het kasteel van Tintagel, aan de ruige westkust van Cornwall, de geboorteplaats van Arthur.

Geoffrey vertelt hoe koning Uther Pendragon van Brittannië verliefd wordt op Igraine, de vrouw van koning Gorlois van Cornwall. Uther vraagt de tovenaars Merlijn hem te helpen één nacht bij Igraine door te brengen. Merlijn stemt in, onder voorwaarde dat hij het resultaat van de liefdesnacht altijd mag komen opeisen. Uther passeert de wacht, dringt Igraines slaapkamer binnen en werpt zich in haar armen. Negen maanden later wordt Arthur op Tintagel geboren. Vrijwel meteen komt Merlijn hem ophalen.

Geoffrey beschrijft Tintagel aldus: *'Het kasteel is hoog boven de zee gebouwd, die het aan alle kanten*

omringt, en er is maar één manier om er binnen te komen, over een smalle rotsachtige landengte.'

Over smalle, glibberige trapjes, eerst duizelingwekkend stijl naar beneden, en dan weer negentig meter recht omhoog, is het voor de volhardende Arthuroerist mogelijk om het oude Tintagel te bereiken. Daar sta je dan op het kleine schiereilandje, en hoor je aan alle kanten de zee klotsen en de straffe wind waaien. Van de ooit zo imposante gebouwen op het rotsige schiereilandje resten slechts kale ruïnes. Aan de hand van een gidsje kun je de schamele resten onderscheiden van wat ooit de Great Hall geweest moet zijn, de Iron Gate, de Garden, de Chapel, enzo-voort.

Opgravingen in de jaren dertig hebben voorwerpen aan het licht gebracht uit de Romeinse tijd. De ruïnes die er nu staan, hebben helaas niets met de tijd van Arthur te maken. Ze dateren uit de twaalfde eeuw en bevatten resten van een ouder klooster, vermoedelijk uit de negende eeuw.

Tintagel is typisch een oord om te verwijlen, om te mijmeren in de schaduw van de ruïnes. Je moet er de heftige natuur op je laten inwerken, de wind die er eeuwig rond de rotsen waait. Het liefst op een plekje ver weg van de massa's toeristen die hier dagelijks komen. Bijvoorbeeld aan de voet van het eilandje, op een strandje, waar je kunt zien dat de zee een grot onder de berg heeft gevormd, die - hoe kan het anders - 'Merlin's Cave' wordt genoemd.

De Arthuroerist die na het bezoek aan deze ruige buitenplaats het gevoel heeft, dat hij nog niet voldoende aan zijn trekken is gekomen, kan dat gemis goedmaken door een bezoek aan het 500 m verder gelegen, zeer toeristische dorpje Tintagel. Souvenirwinkeltjes lokken: *'Koop IJzeren Riddertjes, Koop Draakjes, Koop Tovenaartjes.'*

In het dorpje is King Arthur's Hall te bezoeken. Deze door de Fellowship of the Knights of the Round Table gebouwde hal bevat een uitgebreide collectie literatuur over Arthur; ook de muurschilderingen en de 73 gebrandschilderde ramen hebben betrekking op de legendarische vorst en zijn ridders. Tussen de ramen hangen wapenschilden en zwaarden.

Er is een troon voor Arthur, voor het geval onze held toch nog mocht terug-

Bronnen

Leslie Alcock, *Arthur's Britain, History and archeology AD 367-634* (Londen 1989)

Geoffrey Ashe (ed.), *The Quest for Arthur's Britain* (St.Albans 1976)

Geoffrey Ashe, *The Landscape of King Arthur* (Exeter 1987)

Ronan Coghlan, *The illustrated Encyclopaedia of Arthurian Legends* (Shaftesbury 1993)

David Day, *Koning Arthur. Het ontstaan van een mythe* (Alphen a.d.Rijn 1997)

Elizabeth Jenkins, *The Mystery of King Arthur* (Londen 1990)

Hubert Lampo, *Arthur* (Alphen aan de Rijn 1993)

John Matthews, *The Arthurian Tradition* (Shaftesbury 1994)

Michel Maas, *Koning Arthur leeft niet, hij is dood*, in: *De Volkskrant*, 1998.

keren. Arthur is immers 'rex quondam, rex futuram' (de koning die eens was, en ooit weer zal zijn).

Er wordt een animatiefilm gedraaid waarbij Merlijn (met de stem van sir Lawrence Olivier) het hele verhaal vertelt, vanaf de geboorte van Arthur, de vloek van zijn halfzuster Morgan le Fay, het zwaard in de steen, de ridders van de tafelronde, tot en met de slag bij Slaughter Hill tegen Mordred en de laatste tocht naar Avalon.

Ten slotte

De toerist die de zeggingskracht van historische sites zoals de drie hierboven ten volle op zich wil laten inwerken, adviseer ik om ter plekke - al is het slechts voor een paar uurtjes - alle twijfels op te bergen die de rationalistische historicus nu eenmaal kenmerken, en zich geheel open te stellen voor de sfeer van de locatie, en de weliswaar theoretische mogelijkheid dat hier ooit de historische legeraanvoerder Arthur, 'dux bellorum', zijn voetafdrukken plaatste.

Af en toe moet je de geschiedenis de kans geven op je in te werken, door de bemiddeling van gebouwen, ruïnes of andere overblijfselen. En dan dat wat die te zeggen hebben mixen met je inlevingsvermogen en fantasie.

SEAN
CONNERYRICHARD
GEREJULIA
ORMOND*Eén gegeven, twee interpretaties*

Kleioskoop

*Jan van Oudheusden**bespreekt:**'Excalibur'**van John Boorman**(USA 1981) met o.m.**Nigel Terry (Arthur),**Nicol Williamson (Merlijn),**Helen Mirren (Morgan),**Liam Neeson (Gawain);**'First Knight'**van Jerry Zucker (USA 1995)**met o.m.**Sean Connery (Arthur),**Richard Gere (Lancelot),**Julia Ormond (Guinevere).*

Tot wat voor sterk uiteenlopende interpretaties de legenden rond Arthur en de ridders van de Ronde Tafel in de literatuur hebben geleid, mag bekend zijn. Dat deze contrasten zich ook uitstrekken tot de wereld van de speelfilm, is niet verwonderlijk. Het achter elkaar zien van *Excalibur* en *First Knight* is een vervreemdende ervaring.

Excalibur

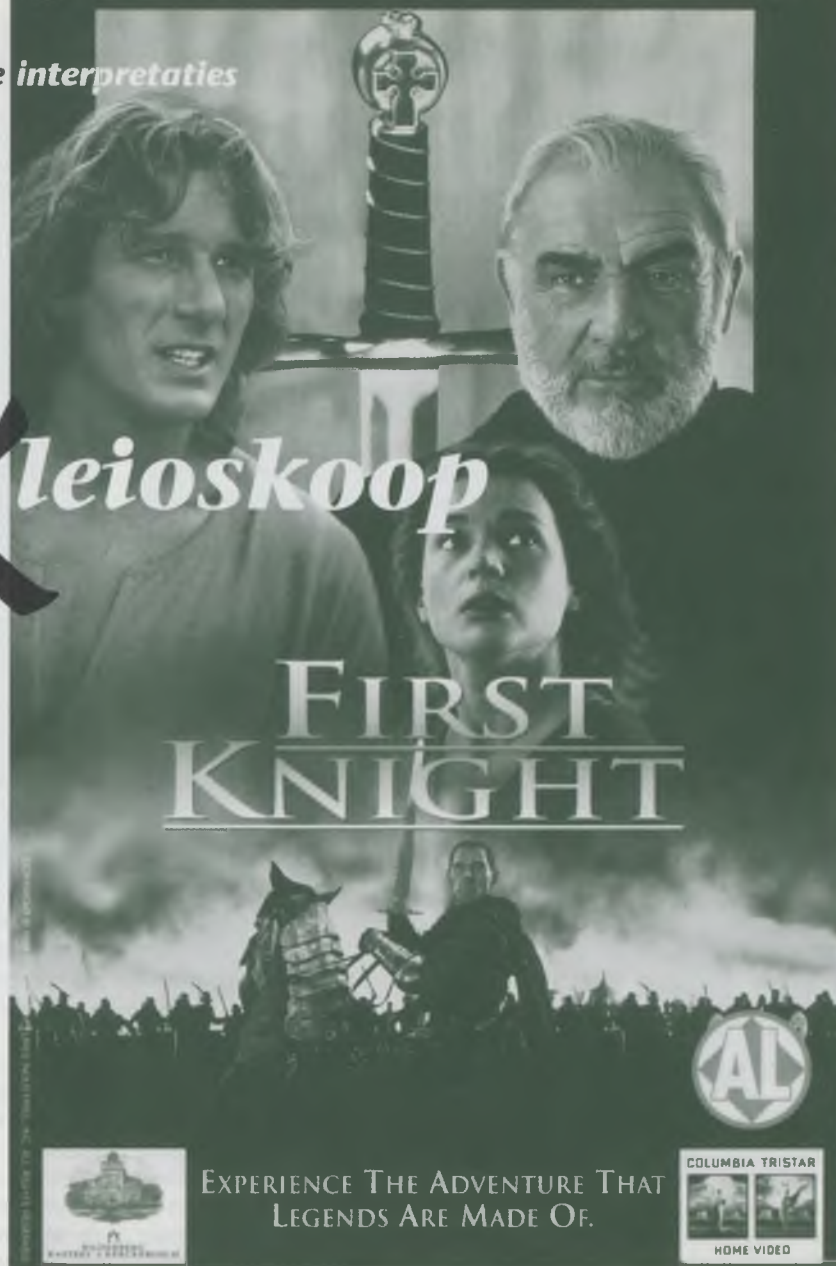
is de naam van het zwaard van koning Arthur. Het is ook de titel van een magistrale speelfilm van de Britse

cinéast John Boorman uit 1981. De film volgt getrouw het vijftiende-eeuwse *Morte d'Arthur* van sir Thomas Malory. Boorman heeft niet te veel willen schrappen in die verhalen, een plausibel streven. Zo krijgen we in krap twee uur tijd de hele geschiedenis sterk gecomprimeerd voorgeschoteld, vanaf de verwekking van Arthur door koning Uther Pendragon op kasteel Tintagel, de opeising van het pasgeboren kind door Merlijn, het zwaard in de steen, de strijd om erkenning, de Lady of the Lake, de Ronde Tafel, Camelot, het huwelijk met Guinevere, de romance tussen Guinevere en Lancelot, de wraak van Morgan die Merlijn inviest en Arthur verleidt, Percival en de queeste naar de Graal, het fatale gevecht tussen Arthur en Mordred, en ten slotte het wegvoeren van de dodelijk gewonde Arthur naar Avalon.

Om ten volle van de film te kunnen genieten moet men eigenlijk al het een en ander gelezen hebben, zoals de voortreffelijke – onlangs weer herdrukte – hertvertelling *Arthur, koning voor eens en altijd* van T.H. White.

Het was niet Boormans ambitie om een nauwkeurige historische reconstructie te geven van de fysieke en materiële realiteit in het Engeland van rond het jaar 500, waarin wellicht echt een Keltische legeraanvoerder 'Artorius' voorkwam, die de Saksen een tijdlang weerstond. Dus krijgen we geen terugtrekkende Romeinen te zien, net zo min als woeste binnenvallende Saksen die alles in de as leggen.

In plaats daarvan herschept de cinéast op indrukwekkende wijze de sfeer vol verwachting, mystiek en dreiging, eigen aan de Arthurverhalen vanaf

Geoffrey van Monmouth in de twaalfde eeuw.

De film is fraai aangekleed. De ridders dragen harnassen die glanzend als zojuist gepoetst zilver. Door het geraffineerde camerawerk worden de harnassen nog eens extra uitgelicht. Als de ridders in oogverblindend gelid optrekken om recht en orde in Engeland te doen zegevierend, onder de opzweepende tonen van de *Carmina Burana* van Carl Orff, levert dat fraaie plaatjes op. Tegelijk echter voegt Boorman een element van lichte spot in, die het verhaal makkelijker te pruimen maakt. Dat is met name te zien aan de figuur van Merlijn, een sterke rol van Nicol Williamson. Deze verstrooide tovenaars loopt met een soort pedelstaf in de hand en een gek metalen kapje op zijn hoofd door de bossen te mijmeren, en hij heeft de grootste moeite om zijn tanende toverkracht nog een enkele maal voor Arthur te mobiliseren. Arthurs incestueus verwekte zoon Mordred is in deze film een over het paard getild, volstrekt onuitstaanbaar kreng van een puberjong met een irritante spotlach, en gehuld in een protserig gouden harnas met een masker waarvan het portret lijkt op dat van een kerstengeltje.

Boorman is een meester in het 'zappen' van de 'reële' bovenwereld van de mensen die niet meer in de oude Keltische riten geloven (zoals Arthur en zijn ridders) naar de magische onderwereld van Merlijn en Morgan in hun onderaardse krochten. Beide werelden zijn overtuigend vormgegeven. Wanneer de jonge Percival voor het eerst slot Camelot betreedt, komt hij – net als de kijker naar de film – ogen te kort om de vele uitvinders, dwergen, potsenmakers en allerhande voorwerpen (zoals een drukpers en een glazen bol) in zich op te nemen. Met evenveel zwier wordt even later de betovering van Merlijn door Morgan uitgebeeld, en als climax het vinden van de Graal door Percival.

Merlijn weet dat de toekomst anders is dan Arthur op het hoogtepunt van zijn roem denkt. Aan de ronde tafel vraagt Arthur aan Merlijn, wijzend op de welvaart, het recht en de successen van zijn ridders: *'Have we defeated evil, Merlin? Where is evil in my kingdom?'*, waarop Merlijn droevig antwoordt: *'Evil is where you never expect it!'* Prompt beschuldigt Gawain de nieuw-

komer Lancelot van diens relatie met de koningin, waarop de tweespalt aan de ronde tafel een feit wordt. Als Arthur, verteerd door verdriet, zijn zwaard Excalibur tussen de beide gelieven achterlaat, raakt het koninkrijk in verval. Pas vele jaren later, als de Graal is gevonden en Excalibur door Guinevere aan Arthur wordt overhandigd, is er perspectief op redding.

First Knight

Excalibur is een film die sterker wordt naarmate je hem vaker ziet. Dat kan niet gezegd worden van de speelfilm *First Knight*. De echte Arthur-fans bestempelden deze speelfilm als niet meer dan een gemiddelde Hollywood-productie. Om het Amerikaanse publiek te behagen, heeft regisseur Zucker zowat alles weggekapt wat op de niet-ingewijde bioscoopbezoeker wellicht als vreemd of onrealistisch zou kunnen overkomen. Dus Merlijn en Morgan en een hele reeks andere vertrouwde verschijningen ontbreken op het appèl. Ook van Mordred is geen spoor. De ridders van de Ronde Tafel zijn nauwelijks meer dan figuranten. Camelot is een gouden stad, maar helaas gefotografeerd in een al te opzichtig nepdecor. Het christendom heeft al gezegevierd, van 'heidense', keltische riten is geen spoor meer te bekennen. Het middelpunt van elk dorp is het christelijke kerkje. Op Camelot is een pralerige kapel met (nota bene) gotische bogen, altaren en heiligenbeelden.

First Knight draait om de liefdesverhouding tussen Lancelot en Guinevere. Lancelot is nu eens niet de zoon van koning Ban van Benoic, maar gewoon een ongebonden vrijbuiters, een zwaardvechter die kermissen afloopt om een duit te verdienen, en verder aan alles en iedereen lak heeft. Richard Gere heeft voor deze rol een maandenlange cursus zwaardvechten gevolgd. Voor het overige heeft deze geboren 'womanizer' weinig aan zijn gebruikelijke acteeprestaties hoeven toe te voegen om weer eens de geboren charmeur uit te hangen, aan wiens avances de lieflijke Julia Ormond (Guinevere) nog merkwaardig lang vrouwhaftig weerstand biedt. En dat terwijl koning Arthur (Sean Connery) met zijn gesoigneerde witte baard in leeftijd gemakkelijk haar grootvader zou kunnen zijn.

Arthur werpt zich op als beschermheer van Guineveres graafschap Leonese, dat door de kwaadaardige Malagant

wordt geteisterd en gebrandschat. In de gevechten is het de vechttjas Lancelot die voor Arthurs legers beslissend gewicht in de schaal legt, zoals hij zich ook als reddende engel opwerpt wanneer Guinevere in de grijpgrage handen van Malagant is gevallen. Wanneer Arthur toevallig getuige is van de eerste (!) kus van Lancelot en Guinevere, komt het tot een rechtszaak op het stadsplein, gadeslagen door duizenden. Op dat moment waagt Malagant een inval en is Lancelot van aangeklaagde plotseling weer de onmisbare 'first knight' des konings. Arthurs einde is meer dan melodramatisch.

Valt er dan niets positiefs op te merken over *First Knight*? Toch wel. Voor wie de 'echte' Arthur nog niet kent, is de film genietbaar als gemiddelde tragische love story. Julia Ormond weet de strijd tussen Guineveres hart en haar verstand ontroerend te verwoorden, veel beter dan de popperige Guinevere uit de film *Excalibur*. Zoals Sean Connery als vaderlijke koning andermaal een indrukwekkende acteeprestatie levert, heel anders dan de jongensachtige Arthur uit de film van Boorman. Maar dat mag je van de oude rot wel verwachten.

De kostumering van de hoofdpersonen en de vele figuranten in *First Knight* is fraai en doordacht, en de gevechtsscènes zijn overrompelend. De sombere sfeer van Malagants roofridderkasteel contrasteert overtuigend met de smetteloze orde van Camelot.

Conclusie

Wie houdt van een gelikte love-story tegen een geïdealiseerd, quasi-middeleeuws decor, heeft genoeg aan *First Knight*. Wie ontvankelijk is voor de mystieke atmosfeer uit de oude Arthurverhalen, vindt in *Excalibur* een interessante, goedgeslaagde poging deze in beeld te brengen. Docenten die menen dat een van deze twee speelfilms aan hun leerlingen harde, betrouwbare feiten kan verstrekken over de primitieve vroeg-middeleeuwse samenleving, huizenbouw, manier van vechten en paardrijden, en wat al niet, zijn gewaarschuwd. Daarvoor glimmen de harnassen te fraai, wapperen de vaandels te opzichtig en zijn de omgangsvormen te gepolijst.

Ideetje misschien...?

Ineke Veldhuis-Meester

Op zoek naar de echte Arthur

Met een legendarische figuur als koning Arthur kiest de docent een aansprekend onderwerp voor een opdracht, die leerlingen in de basisvorming kritisch leert omgaan met bronnen. In de loop der eeuwen doen er zoveel verhalen over Arthur de ronde; wat is nu waar? Onderstaand lesmateriaal komt uit een al oudere Engelse serie 'Evidence', dunne boekjes met bronnenonderzoekjes. Uit het eerste boekje 'What is history?' geschreven door Jon Nichol (Basil Blackwell 1980, 1990⁷) is een gedeelte bewerkt voor Nederlandse leerlingen.

Toen in Engeland in de jaren 1970 en 1980 geschiedenis als verplicht vak onder druk stond werd er heftig gedebatteerd over de aard en inhoud van het vak - precies zoals dat bij ons al jaren, en nu weer, het geval is. Zowel onder historici onderling als in de hele maatschappij woedde de discussie over de vraag: als geschiedenis voor iedereen moet van 11-14 jaar, wat moet er dan in, en wat is dan het doel van die schoolgeschiedenis?

De strijd is gewonnen door de voorstanders van 'the teaching of history through a progressive understanding of historical concepts': de aard van het vak én het belang van geschiedenis voor jongeren voor hun leven buiten school was het best gediend met het bijbrengen van begrip voor de historische structuurbegrippen of benaderingswij-

zen¹. De inhoud, dat wil zeggen de onderwerpen uit de geschiedenis die gekend moeten worden, komt op de tweede plaats. Dit was de visie van het 'Schools Council History 13-16 Project' en die visie heeft wortel geschoten in het Engelse verplichte geschiedeniscurriculum, dat gebaseerd is op het aanleren van 'Concepts and Skills': structuurbegrippen/benaderingswijzen en vaardigheden². Ziet u parallellen met de Nederlandse situatie?

Zoals in ons land het besef bestaat dat de WIEG en de Tweede Fase slechts een succes konden en kunnen worden als er een gedegen ondergrond in de basisvorming is gelegd in het omgaan met historische benaderingswijzen en vaardigheden, zo werd in Engeland, in het spoor van de evaluaties van het Schools Council History 13-16 Project, een methode ontworpen om het begripmatig omgaan met geschiedenis op te bouwen. Dat gebeurt heel systematisch in een serie *History 11-13*, waarin leerlingen eerst op simpele wijze met de vier benaderingswijzen die ten

grondslag liggen aan het geschiedbedrijf kennismaken, te weten 'Evidence, Empathy, Cause, Change and Continuity' (soorten informatie/bronnen, inleving, oorzaak en gevolg, verandering en continuïteit)³. Aan de hand van steeds andere onderwerpen worden de problemen die leerlingen moeten oplossen ieder volgend niveau complexer⁴. Deze aanpak vond navolging. Vele boekjes met bronnen verschenen.

En zo begon ik jaren geleden met mijn eerste klas van de International School met het boekje *What is History?* van Jon Nichol, om de leerlingen die letterlijk uit alle windstreken kwamen en vele geschiedenistalen spraken op één spoor te krijgen. Dit boekje is een eerste kennismaking met het reconstructie-karakter van geschiedenis en het 'detective-werk' van de historicus: de leerling moet zoveel mogelijk verschillend bronmateriaal bekijken en daaraan vragen stellen om erachter te komen wat en hoe iets gebeurd is. En als hij dan de gebeurtenis gereconstrueerd heeft,

Ineke Veldhuis-Meester is vakdidactica aan het Universitair Centrum voor de Leraren-opleiding van de RuG. Van 1985 -1999 gaf zij les op Maartenscollege International School in Haren/Groningen.

moet hij kunnen bedenken dat er altijd nog twijfel blijft of zijn uitleg nu de juiste is.

Om dit denkniveau te bereiken doen de leerlingen oefeningen met allerlei kleine onderwerpen, in opklimmende moeilijkheidsgraad. Het werkt, is mijn ervaring: leerlingen leren als een trein als ze de methode eenmaal doorhebben. En ze hebben er plezier in.

Om het materiaal over Arthur te kunnen plaatsen in de systematiek, vindt u hier de inhoudsopgave. De onderwerpen beslaan steeds een spreadsheet, dus twee tegenover elkaar liggende bladzijden.

- Geschiedenis gaat over detective werk (lichamen in het veen)
- Geschiedenis gaat over mensen in het verleden (mannen, vrouwen, families, groepen, volken)
- Geschiedenis gaat over allerlei soorten mensen in het verleden (edelman, bedelman, dokter, pastoor...)
- Geschiedenis gaat over hoe mensen dachten, voelden en deden (de rijke, de arme, de bedelaar, de dief)
- Geschiedenis gaat over mensen in de verleden tijd (Vadertje Tijd, tijdsindelings)
- Geschiedenis gaat over iets uitzoeken met bronnen uit de tweede hand - Arthur 1
- Geschiedenis gaat over iets uitzoeken met bronnen uit de eerste hand of uit de tijd zelf - Arthur 2
- Geschiedenis gaat over iets uitzoeken met archeologische bronnen - Arthur 3
- Problemen met sporen: ze ontbreken of zijn moeilijk (Sutton Hoo, het mysterie van de grafheuvel)
- Problemen met sporen: ze zijn met elkaar in strijd (moord? De prinses in de toren: primaire en secundaire bronnen)

- Sporen gebruiken om het verleden te herscheppen (wie stak de school in brand?)
- Geschiedenis gaat over het stellen van vragen (geschiedenis is overall om ons heen te vinden: ons huis)
- Geschiedenis rondom ons: onze school
- Geschiedenis rondom ons: de Tweede Wereldoorlog.

Oefenen met Arthur

Voor de omgang met bronnen wordt een stappenplan aanbevolen. In het projectje rond 'koning Arthur' oefenen leerlingen dat stappenplan twee keer, bij secundaire en bij primaire bronnen. Ze leren bronnen gericht zoeken en vervolgens hoe ze daar kritisch mee om moeten gaan. Ze werkten bij mij met zijn tweeën, dat beviel goed.

In het lesmateriaal hierna zijn primaire schriftelijke en archeologische bronnen afgedrukt. Wat de secundaire bronnen betreft: leerlingen kunnen gemakkelijk aan boeken komen in de openbare bibliotheek, of misschien neemt u tijdje een stapeltje zelf in de klas (titels staan in het leerlingendeel). Dan is er natuurlijk de encyclopedie op de plank of op cd-rom en er zijn Arthurfilms te leen in de videotheek (in dit nummer worden er twee beschreven). U kunt natuurlijk ook zelf teksten voor leerlingen opzoeken en kopiëren. Omdat het de bedoeling is dat leerlingen nadenken over de betrouwbaarheid van een bron, is het noodzakelijk niet alleen die handzame tekstjes voor te leggen, maar toch ook de boeken beschikbaar te hebben. In de meeste boeken staat namelijk wel iets over de auteur en diens bronnen, en die gegevens hebben de leerlingen ook nodig. Dat alles kunt u natuurlijk ook kopiëren. Het is te veel om in dit Kleio-nummer af te drukken.

Noten

1. T. Boddington and I. Dawson (ed.), *Holmes Mc Dougall History 11-13, Teachers Guide 1* (Edinburgh 1987) Introduction, 2.
2. Het Schools Council History Project, opgezet aan de universiteit van Leeds in 1972, ontwierp om dit te bewijzen een door begrippen aangestuurde syllabus en experimenteerde met daarbij aansluitend lesmateriaal en examens aan het eind van het verplichte 11-14 curriculum voor geschiedenis.
3. T. Boddington en I. Dawson (ed.), *Holmes Mc Dougall History 11-13, 8 books for pupils and two Teachers' Guides* (Edinburgh 1987).

Het stappenplan

Als je te maken krijgt met bronnen is het verstandig daar voorzichtig mee om te gaan. Dan heb je er pas iets aan. Volg een stappenplan.

Stap 1

Stel een vraag. Wat wil je weten?

Stap 2

Om deze vraag te beantwoorden is de ene secundaire bron beter dan de andere. Kijk in ieder geval ook in de encyclopedie in de kast of op cd-rom.

Zoek in je bronnen naar gegevens over je persoon, de plaats waar hij leefde en zijn tijd of over de gebeurtenis, de plaats en de tijd.

Stap 3

Je hebt nu wat feiten bij de hand, maar je moet er wel mee kunnen omgaan. Let dus op de moeilijke woorden en vaktermen. Weet je wat ze betekenen? Zoek ze indien nodig op.

Als er in het stuk feiten staan en/of personen die je niet kent, zoek die dan op.

Stap 4

Probeer je bronnen te beoordelen. Kun je vertrouwen wat daar staat? Om dat in te kunnen schatten moet je erachter komen:

- a. wie het boek/de tekst heeft geschreven. Was dat een deskundige?
- b. welke bronnen deze schrijver heeft gebruikt. Hij heeft het over een tijd die voorbij is. Gebruikt hij alleen andere boeken als bron, of heeft hij ook gekeken naar primaire bronnen (of boeken daarover)?
- c. wat de schrijver wilde. Zo goed mogelijk een stukje van het verleden beschrijven of kan hij een andere bedoeling gehad hebben? Bijvoorbeeld een verhaal maken over dappere ridders, tovenaars, romantiek?

Stap 5

Gebruik nu alleen het bewijsmateriaal dat je kunt vertrouwen om je vraag te beantwoorden.

Bovenstaand stappenplan 'omgaan met bronnen' kunt u vergroot voor leerlingen op een prikbord hangen.

4. Dit al doende leren, ter voorbereiding op de nieuwe exameneisen van het General Certificate of Secondary Education, is de werkwijze van de meeste onderbouwboekjes geworden.

Op zoek naar de echte Arthur

Als detective volg je je plan, stap voor stap op zoek naar de echte Arthur.

I De eerste zoektocht

Die voert je naar geschiedenisboeken, de encyclopedie, Encarta, jeugdboeken over Arthur, van Jaap ter Haar bijvoorbeeld, films als Monty Python's *The Holy Grail*, Walt Disney's *Arthur, First Knight*, *Camelot*, *Merlin*, *Excalibur*.

Je hebt hier te maken met secundaire bronnen. Ga daar op een verantwoorde manier mee om. Dan heb je er pas iets aan voor je onderzoek.

Stap 1

Stel een vraag. Wat wil je weten? In dit geval is dat niet zo moeilijk: Wie was de echte koning Arthur?

Stap 2

Zoek uit welke secundaire bronnen je wilt gebruiken. Neem er in ieder geval drie. Kijk in de encyclopedie of op cd-rom, neem daarbij nog een of twee boeken. Vergeet de films niet. Je kunt natuurlijk ook op Internet gaan zoeken.

Zoek in je bronnen naar gegevens over Arthur, de plaats waar hij leefde en zijn tijd. Schrijf bron voor bron kort op wat je gevonden hebt.

Stap 3

Je hebt nu wat gegevens bij de hand. Hoe haal je daar zoveel mogelijk uit voor je onderzoek?

Let op de moeilijke woorden en vaktermen. Weet je precies wat ze betekenen? Zoek ze anders op. Als er in het stuk gegevens staan en/of personen die je niet kent, zoek die dan op.

Arthur en Guinevere uit de film 'The First Knight'.

De jonge Arthur vindt het zwaard (tekenfilm van Disney).

Stap 4

Nu ga je de bronnen stuk voor stuk beoordelen. Kun je ervan op aan wat daar geschreven staat? Hoe kom je daar achter?

Door meer vragen te stellen. Wie heeft het boek/de tekst geschreven? Was hij/zij een deskundige op dit terrein?

Kijk voor een antwoord op deze vragen wat er over de auteur vermeld wordt. Welke bronnen heeft die schrijver gebruikt? Heeft hij veel boeken gebruikt? Gebruikte hij verschillende soorten bronnen? Gebruikte hij alleen andere secundaire bronnen, of heeft hij ook gekeken naar primaire bronnen (of boeken daarover)?

Wat wilde de schrijver? Zo goed mogelijk een stukje van het verleden beschrijven of kan hij een andere bedoeling gehad hebben? Bijvoorbeeld een mooi verhaal maken over dappere ridders, tovenaars, romantiek? Of schreef hij zijn tekst voor een opdrachtgever?

Dezelfde vragen kun je ook stellen als je een film hebt bekeken, maar dan gaat het over de bedoeling van de regisseur.

Stap 5

Geef een eerste antwoord op de vraag: Wie was de echte Arthur? Doe dat zo uitgebreid mogelijk, maar alleen met elementen, die geleverd zijn door betrouwbare secundaire bronnen.

II De zoektocht gaat verder: nu in primaire bronnen, bronnen uit de vroege Middeleeuwen

'Heeft u Arthur gekend misschien?'

Als je een boek zoekt waarin iemand 'ja' zegt en vervolgens over hem gaat vertellen, heb je pech. Zo'n boek is er niet. Dat is geen wonder, want Arthur is al meer dan 1400 jaar dood. We hebben het immers over de koning Arthur uit middel-eeuwse verhalen over de ridders van de Ronde Tafel en Camelot. De historicus die meer wil weten dan in die verhalen staat, heeft het moeilijk. Iedereen kent Arthur, maar er is zo weinig aan harde feiten uit zijn tijd over. Je hebt het dan over bronnen uit de eerste hand: zelf gezien of gehoord: primaire bronnen.

De meest bekende primaire bron met betrekking tot koning Arthur is een stuk tekst geschreven door de Britse monnik Gildas over de Angelsaksische invasie van Engeland in de tijd dat Gildas jong was, in 515 na Chr.

Bron A

'Om te voorkomen dat zij (de Britten) allemaal gedood zouden worden, namen ze de wapens op. Zij besloten onder leiding van Ambrosius Aurelianus (een Romein) tegen de vijand op te trekken.

Ambrosius was een bescheiden man, die als enige van de Romeinen de schok van zo'n stormachtige aanval (de Angelsaksische invasie) had kunnen weerstaan ... God schonk de overwinning aan zijn mannen (Ambrosius zelf sneuvelde, maar zijn leger van Britten vocht door). Vanaf dat moment wonnen soms de Britten en soms hun vijanden ... Dit ging door tot de slag bij Mount Badon, waar het moordzuchtige Angelsaksische gespuis voor eens en altijd werd verslagen en gedood.'

Gildas vertelt niet wie de leider was van de Britten bij de slag van Mount Badon, maar verhalen over een zekere Arthur werden mondeling doorverteld. Rond 600 noemde een bard aan het hof van de Britse koning van Rheged (Cumbria) Arthurs naam in een vers over een dappere krijger.

Bron B

'Al was hij Arthur niet ...'

Uit ongeveer 800 stamt het eerste geschrift over het leven van Arthur. Nennius, een monnik in Wales, schreef:

Bron C

'Arthur (een krijger) vocht tegen de Saksen met de koningen van de Britten en voerde de strijders aan. De eerste slag was bij de monding van de rivier de Glein ... De achtste bij de burgt Guinnion en Arthur droeg tijdens deze slag een afbeelding van de Heilige Maagd Maria op zijn schouders ... De twaalfde was bij Mount Badon, waarin, op een en dezelfde dag, negenhonderd en zestig mannen sneuvelen door één aanval van Arthur. En niemand versloeg ze behalve hij alleen. Hij won al zijn veldslagen.'

Een historicus die wil schrijven over Arthur, moet rekening houden met deze bronnen. Het zijn primaire bronnen, de oudst bekende bronnen. We zoeken verder. Wie was Arthur?

Vragen

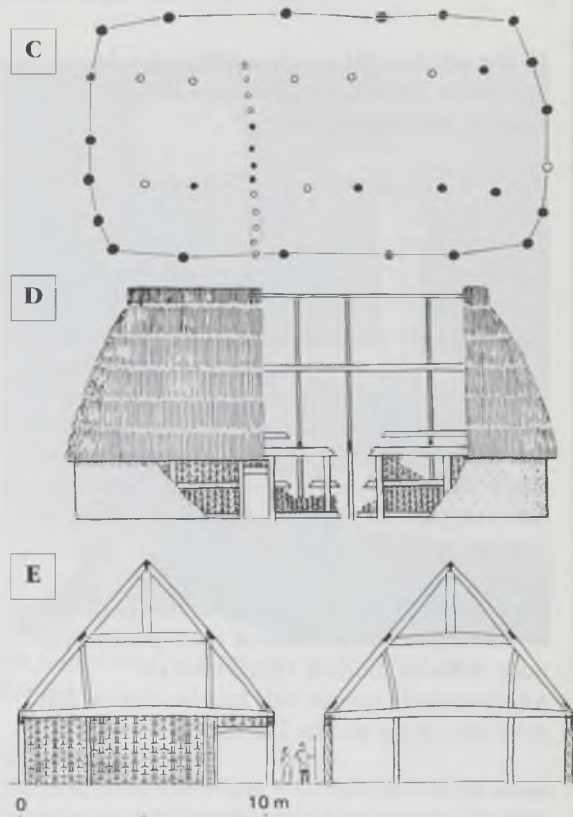
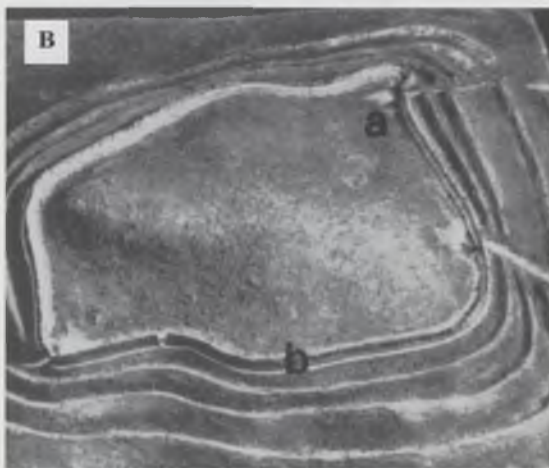
1. Schrijf van iedere bron op wat deze meedeelt over Arthur.
2. Stel de volgende vragen aan je bronnen:
 - a. Weet je zeker dat Gildas het heeft over Arthur? (bron A)
 - b. Waarom noemt de bard van bron B Arthur?
 - c. Zie je een aanwijzing in bron C dat Nennius zou kunnen liegen? En zo ja, welke bewering zou wel eens niet kunnen kloppen?
3. Wat wilde Nennius zeggen met zijn opmerking 'Arthur droeg een afbeelding van de heilige Maagd Maria op zijn schouders'?
4. Vergelijk de nieuwe gegevens over Arthur die je uit deze primaire bronnen hebt gehaald, met de resultaten van je onderzoek tot zover. Vul nu je beeld over Arthur aan.

Is dit nu alles? Er staat toch nog heel veel in de verhalen over Arthurs leven. Is dat allemaal niet waar? Zijn Ronde Tafel, zijn ridders, zijn kasteel Camelot?

III Nu ga je als detective speur- en giswerk doen in het veld

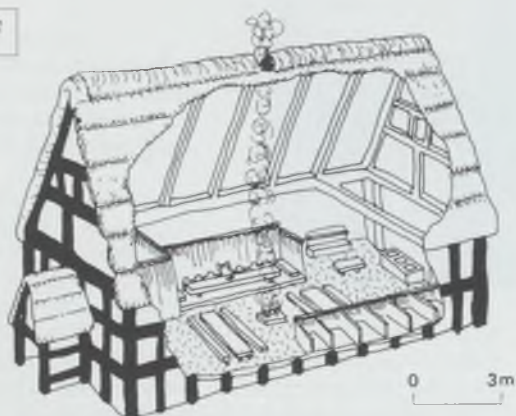
Daarvoor kom je bij een tweede groep van primaire bronnen, de archeologische vondsten. Reken maar dat er goed is gezocht op plaatsen die met Arthur te maken zouden kunnen hebben. Dat was bijvoorbeeld het geval met de restanten van Cadbury Castle in Somerset.

Cadbury Castle was een burcht op een heuvel. Oude verhalen uit die streek zeggen dat dit ooit het paleis van koning Arthur was. Was dat zo? De enige oplossing leek te gaan graven. En dat gebeurde dan ook in 1966 en 1967.

Je ziet bron A, een luchtfoto van het opgravings-terrein, op de top van een heuvel. Je ziet de ligging van de wallen. Bron B is een model van het fort, zoals het eruit gezien zou kunnen hebben. De archeologen hebben gegraven bij a en b. Bij a vonden ze een rand van steen, die bovenop oude Romeinse verdedigingswerken gelegd was. Waarschijnlijk stond daarop een schutting van hout. In de tijd van de Saksen, weer later, stond er een stenen muur op. Die rand van steen geeft bijna zeker aan dat Cadbury Castle in Arthurs' tijd als vesting werd gebruikt. Bij b werd de bebossing van de heuvel weggekapt, zodat duidelijk werd hoe het fort was opgebouwd. Op basis van die gegevens werd model B gemaakt.

Binnen de wal moest dus het kasteel van Arthur gestaan hebben. Maar hoe zag dat er dan uit? Er werden afdrucken gevonden van dikke houten palen in de vorm van een grote woning (bron C). Ze waren weggerot, maar je kon nog zien waar ze gestaan hadden. De ouderdom van de restanten in de grond wees uit dat het huis was gebouwd in de tijd van koning Arthur, zo ongeveer rond 500.

Daarna werd op basis van deze gegevens en opgravingsgegevens van huizen op andere plaatsen uit ongeveer dezelfde tijd getekend hoe de woning eruit gezien moet hebben. Daarbij is ook gebruik gemaakt van wat oude verhalen vertellen over woningen uit deze tijd en informatie uit beeldhouwwerk, tekeningen en borduursels.

Vragen

1. Waarom gokten archeologen erop dat het bij bron C ging om een grote woning? Wat zouden de sporen van houten palen nog meer kunnen zijn geweest?
2. Waarom dachten de archeologen dat koning Arthur hier gewoond zou kunnen hebben?
 - a. op basis van de legenden?
 - b. vanwege de plaatsnaam hier en in de omgeving?
 - c. geschreven bewijsmateriaal?
 - d. eerdere archeologische vondsten?
 - e. ze gokten er maar op?
3. Welke gegevens over Arthur kun je nog toevoegen aan je verhaal?
Heb je dit gegokt, omdat je denkt dat het waar had kunnen zijn? Of heb je je verhaal alleen op feiten gebaseerd?

Einde van je zoektocht

Je hebt nu een beeld van koning Arthur... En dat beeld kun je verdedigen totdat er nieuwe informatie gevonden wordt of totdat een al bekend gegeven toch weer anders geïnterpreteerd gaat worden. Tot zolang heb jij gelijk.

Boeken die je kunt gebruiken

Over koning Arthur, zijn ridders van de Ronde Tafel, zijn vrouw Guinevere en zijn raadsman Merlijn is heel veel geschreven. De boeken die hier worden genoemd zijn goed verkrijgbaar in de bibliotheek.

De verhalen over koning Arthur kan je lezen in enkele jeugdboeken.

Jaap ter Haar, *Koning Arthur* (Unieboek, Houten diverse drukken vanaf 1973). Dit boek is in 1996 herdrukt in de serie Jonge Lijsters, literaire reeks voor scholieren, van Wolters-Noordhoff.

Hans Petermeijer, *Koning Arthur en de ridders van de Ronde Tafel* (Uitgeverij Zwijsen, Tilburg 1999).

Rosemary Sutcliff verwerkte de oude verhalen over koning Arthur en zijn hof in drie delen, die zijn uitgegeven door Leopold in Den Haag: deel 1, *Zwaard en kroon*, deel 2 heet *Schild en kruis* en deel 3 *Afscheid van een koning*.

Heel bekend, maar meer voor ouderen is: Terence H. White, *Arthur, koning voor eens en altijd*. Prismapocket en opnieuw uitgegeven door Het Spectrum in 1998.

Informatie over de verschillende personen, de plaatsen waar Arthur geweest zou kunnen zijn en de historische achtergrond kun je vinden in de studieboeken:

voor de jeugd - Kevin Crossley-Holland, *Arthur koning van alle tijden. De wereld van Koning Arthur en zijn ridders* (Christofoor, Zeist 1999).
voor ouderen - David Day, *Koning Arthur. Het ontstaan van een mythe* (Atrium/ICOB 1998) en Hubert Lampo & Peter Paul Koster, *Arthur* (Het Spectrum, Utrecht 1985, en recent herdrukt).

B boeken

ZOJUIST VERSCHENEN

'5 December. Gisteren gingen 1200 Hongaren weg en, totaal onverwachte ramp, alle diamantairs, zonder vrouwen. Vandaag op het nog donkere morgenappèl werden de vrouwen ook opgeroepen. De kinderen en de vrouwen gingen gescheiden op transport. Ik waag nauwelijks naar mijn ouders te kijken; zo slecht zien ze eruit. Zelf ga ik er ook op achteruit: het middageten bestaat nu uit honderd procent koolraap plus water'.

Zomaar een stukje uit het dagboek van Lode Vogel, in 1944 en 1945 in Bergen-Belsen geschreven. *Dagboek uit een kamp* werd oorspronkelijk in 1947 uitgegeven, maar nu, meer dan een halve eeuw later, heeft de auteur zijn manuscript nog van een uitvoerig nawoord voorzien. Indrukwekkend. (Prometheus, 188 blz., f36,50.)

Het lot van de 'troostmeisjes' in de door Japan veroverde gebieden was bitter en wreed. Brigitte Ars schreef op basis van veel persoonlijke getuigenissen van slachtoffers én daders een beklemmend boek met veel nieuwe informatie.

Troostmeisjes. Verkrachting in de naam van de keizer verscheen bij de Arbeiderspers (319 blz., f39,90).

Bij dezelfde uitgever kwam de geschiedenis van de kraakbeweging uit. Een goed opgebouwde studie van socioloog/filosoof Eric Duivenvoorden. De auteur was in de jaren tachtig zelf kraker en maakte in 1996 samen met Joost Seelen de documentaire 'De stad was van ons' over enkele belangrijke gebeurtenissen uit de geschiedenis van de kraakbeweging. *Een voet tussen de deur* is rijk geïllustreerd met materiaal van de schrijver (370 blz., f39,90).

In 1996 werd de Chinese Anchee Min gerekruteerd om in een propagandafilm van de studio's van de echtgenote

van voorzitter Mao te spelen. Enkele jaren later verhuisde ze naar de Verenigde Staten, waar ze een autobiografie schreef over haar jeugd in communistisch China. *Mevrouw Mao* is haar volgende boek, een historische roman over de actrice die een van de meest gehate vrouwen ter wereld werd. (Uitgeverij Contact, 316 blz., f39,90.)

Het leven en de cultuur van de Amerikanen hadden voor de Nederlanders na de Tweede Wereldoorlog een grote aantrekkingskracht. De Amerikanen hadden ons bevrijd, we hadden Marshallhulp gekregen en werden beschermd tegen het communisme. De jeugd kreeg haar idolen in Marlon Brando en James Dean, Little Richard en Elvis Presley; volwassenen raakten in de ban van alle reclame voor een leven vol luxe.

In het Openluchtmuseum in Arnhem is op het moment een tentoonstelling gewijd aan die Amerikaanse invloed. Bij SUN verscheen het bijbehorende boek: Jan Donkers, *De Amerikaanse droom in Nederland, 1944-1969* (144 rijk geïllustreerde bladzijden voor maar f25,-).

Vooruitlopend op de presidentsverkiezingen in de VS in het komende najaar verscheen *Dollars, macht en idealen. Het Amerikaanse presidentschap en de verkiezingen van 2000* door amerikanist Willem Post. Na hoofdstukken over de functie en over opvallende presidenten volgt een lang gedeelte over de campagne van 2000. Met lijst van de Engelse begrippen, die je zoal bij campagnes tegenkomt. (Uitgeverij Aspekt, 200 blz., f34,90.)

ARTHUR

Jack Whyte,
De Camelot kronieken
(Jan van Arkel/ Kan-
teelreeks, Utrecht
1999) f39,95 per deel.

Het is bijna 400 jaar na Christus. Het Romeinse rijk loopt op zijn laatste benen. Ook in Brittannië is de corruptie en het gebrek aan discipline te merken. Eerst in noorden, waar de Picten over de muur van Hadrianus komen om de Romeinen aan te vallen; en later in het zuiden waar de Franken aanvallen uitvoeren, in het westen waar de inwoners van Ierland de overtocht wagen en in het oosten waar de Saksen plunderen en moorden. Steeds verder trekken de Romeinen zich terug richting Londen en steeds geringer wordt hun aantal, omdat Rome zelf verdedigd moet worden. In een periode van tachtig jaar zou het beschaaft leven, het alfabetisme, het onderwijs en het christendom volledig weggevaagd worden en daalden de 'donkere eeuwen' over Brittannië. In de tweehonderd jaar van deze duisternis begon men elkaar verhalen te vertellen over een grote leider die in vroegere tijd de mensen had beschermd met zijn magische zwaard ...

Schrijver Jack Whyte heeft met zijn zeven delen tellende Camelotkronieken geprobeerd een aanvaardbaar platform te creëren, waarop de bewijzen voor het bestaan van een historische koning Arthur vanuit een stevige basis zouden kunnen worden opgebouwd. Pas in deel vijf zal Arthur het zwaard uit de steen trekken, zodat in de eerste twee delen die nu in het Nederlands vertaald zijn, er nog geen sprake is van de koning uit de legenden.

Het eerste deel, *De Hemelsteen*, vertelt het verhaal van een paar Romeinen die het einde van hun rijk zien naderen en besluiten om een kolonie te stichten die 'selfsupporting' is en goed te verdedigen zal zijn tegen de barbaren. De titel slaat op een meteorsteen die van zo'n harde materie is gemaakt dat, als deze grondstof omgesmeed kan worden tot wapens, de gebruiker ervan een groot voordeel heeft op zijn tegenstanders. De titel van deel twee, *Het zingende zwaard*, geeft al aan welk wapen uiteindelijk gesmeed zal worden. Overigens is die ingeslagen meteor het enige 'bovennatuurlijke' element in beide boeken.

Het tweede deel verhaalt over de beginjaren van de kolonie, over de samenwerking met de Kelten en over de huwelijken die er ten slotte uit voort komen, huwelijken die twee zonen opleveren, Uther en Merlijn. Aan het einde van dit tweede deel is het fort ter verdediging van de kolonie Camelot gedoopt, wordt er in een cirkel vergaderd en is het bijzondere zwaard Excalibur gereed voor gebruik.

Ondertussen zijn we bijna duizend bladzijden verder die geen seconde vervelen omdat er niet alleen een spannend verhaal wordt verteld in een historische setting, maar ook omdat je als lezer regelmatig denkt van hé, zo zou het best eens gebeurd kunnen zijn. Bovendien is het voor een Arthur-fan leuk om nu ook eens over de Romeinse voorgeschiedenis te lezen. Stiekem zit ik dan ook al te wachten op de vijf vervolgdelen!

Jos Trippenzee

GUENEVERE

Rosalind Miles, *Guenevere. Koningin van het Zomerland. Boek I* (Uitgeverij Luitingh-Sijthoff, Amsterdam 1999), prijs f39,90.

Guenevere is de dochter van koningin Maire Macha en koning Leogrance van het Zomerland, ongeveer het huidige Somerset in Zuid-Engeland. Als haar moeder overlijdt, komt zij op de troon, want in het Zomerland heerst het matriarchaat. In het religieuze centrum Avalon zien de goden, met name de Godin-Moeder, erop toe dat de oude waarden in stand blijven. Daar worden de regalia, de heilige relikwieën, bewaard. Haar

paleis, Camelot, is het oude fort der koninginnen die haar voorgingen. Het ligt diep in een dal, met witte torens en kantelen, versierd met wapperende banieren.

Arthur is in dit boek de opperkoning van het naburige Middelste Koninkrijk (Zuid-Wales), die tracht heel Engeland onder zijn gezag te krijgen, inclusief het naburige Zomerland. Hij werpt zich op als de Onovertroffen Verdediger van Guenevere, ofwel opperbevelhebber van de troepen. Guenevere ziet in Arthur de held die haar in haar dromen was voorspeld, en valt voor zijn avances. Dit niet tot genoegen van Gueneveres eigen oom, Malgaunt, die zichzelf een toekomst had gedroomd aan de zijde van zijn nicht.

Op de achtergrond speelt de oorlog tegen de invallende Saksen. Maar nog een ander gevaar bedreigt de matriachale Keltische cultuur van het Zomerland: dat is het christendom, dat snel terrein wint. Zelfs op het heilige eiland Avalon hebben de monniken al gebouwtjes neergezet. Arthur is al tot de nieuwe religie overgegaan, zij het uit berekening. De oude druïde Merlijn komt nog maar een doodenkele keer langs om zijn pupil Arthur goede raad te geven.

De abt van het voornaamste klooster zet zijn kaarten op Arthur, ziet hem als instrument om de 'walgelijke' inheemse riten uit te roeien, en toont zich tegenover de feministische praktijk een bekrompen moralist, getuige deze 'monologue intérieur':

'Hoe de mensen hier leefden! Het was walgelijk ... om vrouwen toe te staan om hun eigen echtgenoot te kiezen, terwijl God had aangetoond dat vrouwen door mannen moesten worden gekozen en zich door mannen moesten laten leiden. Om vrouwen, jong en oud, te veroorloven om met mannen naar bed te gaan zonder getrouwd te zijn, en dat niet alleen, zelfs als ze getrouwd waren ... om mannen in liefde en wellust te nemen en weer af te danken, om hun zogenaamde 'dij-vrijheid' te praktiseren, zelfs als ze moeder waren van jonge kinderen ... Het was walgelijk, dierlijk, verachtelijk.'

Als Guenevere en Arthur een zoon krijgen, Amir, staat Arthur erop het jonge kind volgens de christelijke ritus te laten dopen.

Dan is er de droeve, geheimzinnige figuur van Morgan, Arthurs halfzuster, na jaren terug uit een klooster, die bezig is een duivelse, lang uitgesponnen wraak op Arthur te voltrekken, door hem te verleiden en zo het monsterlijke kind Mordred op de wereld te zetten. En natuurlijk komt Lancelot op de proppen, de jonge knappe prins uit Bretagne, om Guenevere te bevrijden uit de handen van de wraakzuchtige oom Malgaunt, en om haar te beminnen met een hartstochtelijke, verboden liefde.

Rosalind Miles hanteert een vlotte, meeslepende schrijfstijl. Zij slaagt erin de oude verhalen te hervertellen vanuit feministisch perspectief, overtuigend voor wie zich daarvoor wil openstellen. Daarmee betracht zij dezelfde benadering als Marion Bradley (*Nevelen van Avalon*). Eerder schreef Miles al het onlangs verfilmde *I, Elizabeth*, en *The Women's History of the World*. Van haar vrouwvriendelijke instelling maakte zij bepaald geen geheim.

Het boek *Guenevere* vormt het eerste van een trilogie. Nog in 2000 verschijnt boek II, *Ridder van het Gewijde Meer*, en in 2001 moet *Kind van de Heilige Graal* uitkomen. Arthur liefhebbers én feministen kunnen zich dus broederlijk/zusterlijk verheugen op minstens drie zomers leesplezier, zij aan zij.

Jan van Oudheusden

MERLIJN

James Mallory, *Merlijn*. Deel 1 *De oude magie*, deel 2 *Tovenaar des konings*, deel 3 *Het einde van de magie* (Uitgeverij Luitingh-Sijthoff, Amsterdam 1999) f24,90 per deel.

Laatst was de film *Merlijn* op tv. De tovenaars werd gespeeld door Sam Neill en daarnaast deden John Gielgud en Isabella Rossellini mee. En voor ons Nederlanders was er een mooie rol voor Rutger Hauer. De film, die nu overigens redelijk goedkoop in de winkel ligt, is gebaseerd op de boeken van James Mallory. Waarschijnlijk zijn ze geschreven met de film al in het achterhoofd, want soms krijg je het idee dat je een bewerking van het script aan het lezen bent. Maar wel een hele leuke bewerking.

Het thema van de trilogie is de strijd tussen de oude en de nieuwe wereld, gebaseerd op resp. de godsdiensten van Brittannië en het

christendom, gezien door de ogen van het kind van deze twee werelden, Merlijn. Qua thema zijn deze boeken verwant aan het werk van Marion Zimmer Bradley (zie de bespreking hierna). Maar omdat James Mallory beknopter is én omdat er een video van de boeken is, zou je er best iets in de klas mee kunnen doen. Het verhaal is namelijk een sprookje met elfen en tovenaars en laat zien hoe een legende zijn eigen weg gaat. Je kunt je voorstellen hoe de druiden aan hun volgelingen vertelden hoe het christendom tenslotte heeft gewonnen in Brittannië en tegen welke prijs: de natuur werd niet meer

geëerbiedigd en oude gewoonten werden zonder meer als heidens weggevaagd.

Als de docent de boeken leest, want die zijn toch een stuk uitgebreider dan de film, en het verhaal inleidt met de artikelen uit deze *Kleio*, dan kan de video een aardig uitgangspunt zijn voor onderzoek naar volkscultuur en sprookje of voor een discussie over wat nu eigenlijk leuker is; een historische Arthur uit de vijfde eeuw, een ridder uit de late Middeleeuwen of een sprookjesfiguur met een magisch zwaard en een tovenaars aan zijn zijde.

Jos Trippenree

AVALON

Marion Zimmer Bradley, *Nevelen van Avalon*, *Het huis in het woud* en *Vrouwe van Avalon*. Vertaling van de Engelse titels: *Mists of Avalon*, *The forest house*, *Lady of Avalon*. (Diverse uitgaven vanaf 1982.)

De geboorte van Arthur was niet alleen al lang voorspeld, in de donkere dagen na het wegvallen van het Romeinse gezag in

Brittannië; zijn geboorte werd ook lang tevoren beraamd. Twee koningshuizen moesten zich verbinden om een koningszoon geboren te laten worden die door allen geaccepteerd zou worden: door de Britten, door de kleine mensen van het oude volk en door de bewoners van Avalon, volgelingen van de godin.

Het oude volk en de mensen van Avalon, onder leiding van de druïde/Merlijn en de Vrouwe van Avalon, werden bedreigd door de verbreiding van het christendom. Heel Brittannië werd bedreigd door de Saksen en door chaos en verdeeldheid.

Het succes van Arthur was aan de toverkracht van Avalon te danken: dankzij zijn heilige zwaard Excalibur won hij elke strijd en hij overleefde elke aanval door de magische zwaardschede die hem tegen doodbloeden beschermde. Helaas voor Avalon liep een en ander wat mis en kreeg de christelijke Gwenhyfar (Guenevere) meer invloed op Arthur dan zijn zus Morgaine, de moeder van zijn zoon.

Ook de ondergang van Arthur werd in Avalon voorbereid. Arthur had Avalon verraden en moest door zijn zoon (kind van Avalon) vervangen worden; helaas stond zoon ook onder de verdorven, wereldse invloeden van zijn opvoeding en liep het plan mis.

Dit is in het kort het verhaal van Arthur, zoals het verteld wordt door Morgaine, de (half)zuster van Arthur en de moeder van zijn zoon Gwydion/Mordred, in *Nevelen van Avalon* van Marion Bradley.

Bradley heeft de bekende Arthur-verhalen aangevuld met andere sagen over het Oude Volk, de druïde/Merlijn en het mystieke koninkrijk van Avalon. Haar personages zijn zeer menselijk en de verhalen wemelen van liefde, jaloezie, machtswellust, verraad en fabelachtige betovering. Het is een

onderhoudende roman die verfilmd – in 30 delen? – niet onder zou doen voor de soaps die op het moment te zien zijn op televisie.

De oudste bewoners van het Britse eiland zijn de kleine mensen van het oude volk. Het zijn dwergachtige mensen die in de bossen leven van alles wat de aarde vrijwillig geeft, zoals noten en vruchten. Zij vereren de aarde en vallen min of meer onder het gezag van Avalon. Enkele malen sluiten zij zich in de oorlog aan bij de Britten. Wanneer Arthur alleen nog onder christelijke symbolen vecht en de tekens van Avalon niet meer draagt, verlaten zij de strijd. Christelijke ridders maken jacht op het oude volk en op hun heilige heren en onteren de heilige plaatsen.

De vrouw van Avalon, de hogepriesteres van de godin, beschermt het oude volk. Druïden, waarvan de belangrijkste Merlijn is, zijn de mannelijke wijzen.

Het uitgangspunt in de religie is de eerbied voor de aarde en voor het leven. De vruchtbaarheidsrituelen worden uitgebreid beschreven, zoals de Beltane-feesten, waarbij bij volle maan iedereen met iedereen slaapt en de priesteressen van Avalon bevrucht worden door de goden. Christelijke leiders zullen later proberen deze feesten te verbieden.

De vrouw van Avalon wil eenheid van Brittannië om de gevreesde Saksen te kunnen verslaan; zij heeft belang bij een sterke vorst. Zij wil echter pertinent geen christelijke vorst; maar één die de goden en godinnen van anderen zal tolereren. Vandaar het plan om een nakomeling van Avalon op de troon te zetten. Vanwege de christelijke voorkeuren zal dat een man moeten zijn; hoewel Avalon alleen de vrouwelijke erflijn erkent: alleen van de identiteit van de moeder is men zeker. De voor spelde grote koning, Arthur, zal een kind zijn van haar eigen zus Igraine. Om macht over deze koning te krijgen en om een goede opvolger te verkrijgen wordt Arthur in een vruchtbaarheidsritueel gekoppeld aan zijn eigen (half)zus, zodat het kind via beide ouders van Avalon afstamt. De (incestueuze) geboorte van Gwydion (later Mordred genoemd) is zorgvuldig beraamd.

Nevelen van Avalon is geschreven vanuit vrouwelijk perspectief. Door dit uitgangspunt kan Marion Bradley in haar boeken veel details kwijt over de inrichting van de huizen, de gezondheidszorg en voedselbereiding, de opvoeding van de kinderen en dergelijke. Het is niet buitengewoon historisch verantwoord, maar het draagt wel bij aan je voorstellingsvermogen en je inleving in vroege perioden. De vrouwen zijn meestal sterk en velen van hen hebben het Gezicht: zij kunnen in de toekomst kijken. Door haar grote kennis van kruiden kunnen de vrouwen van Avalon ook 'toveren': mensen genezen of vergiften, vroeggeboortes opwekken of bevruchting voorkomen, mensen laten hallucineren of zelf in trance raken.

Arthur is niet de hoofdpersoon in deze roman. Zijn oorlogen worden ook alleen beschreven als het thuisfront er de verhalen van hoort. Als Arthur oorlog voert, is hij weg van

het hof en afwezig in de roman. Hij wordt geportretteerd als een man die velen voor zich inneemt, maar ook als een zwakkeling die geen eigen koers vaart. Hij wordt beïnvloed door de Merlijn, zijn belangrijkste raadgever, maar steeds meer door zijn christelijke echtgenote Gwenhyfar en door bisschop Patricius.

De menselijke relaties, hun zwakheden en trouweloosheid bepalen het verloop van het verhaal. Bijna iedereen pleegt verraad aan geliefden of vrienden. De belangrijkste drijfveren zijn machtswellust en godsdienstliefde.

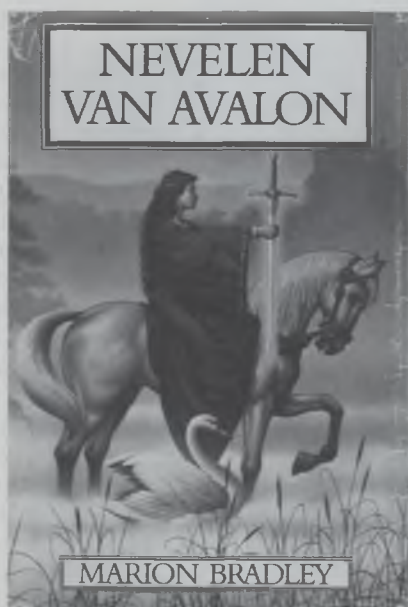
Marion Bradley werpt een nieuw licht op de liefdesband tussen Gwenhyfar en Lancelot. Ook hier worden ze uiteindelijk samen betrapt; Lancelot vecht zich vrij (doodt daarbij zijn vriend Gareth) en vlucht met Gwenhyfar, die vervolgens bij het klooster afgeleverd wil worden. Maar de liefde tussen hen wordt overtroffen door de liefde tussen Lancelot en

Arthur. Zij delen gedrieën het bed in een poging (de kinderloze) Gwenhyfar te bezwangeren, maar de vrouw denkt te weten dat de liefde van de mannen voor elkaar die voor haar te boven gaat. Mede daarom zou Arthur niet reageren op het (latere) overspel van zijn echtgenote; voor zijn ridders reden om zich te verzetten.

De hoofdpersonen uit de Arthur-verhalen zijn in dit boek bijna allemaal familie van elkaar. Ze stammen allen af van het koninklijke geslacht van Avalon. De Vrouwe van Avalon, Viviane, is de moeder van ridder Balan en van Lancelot (of Galahad), zoon van koning Ban van Bretagne. Haar zusters zijn Igraine en Morgause, beide dochters van de Merlijn Taliesin (de Merlijn). Igraine is hertogin van Cornwall en moeder van Morgaine en Arthur; Morgause is getrouwd met Lot, koning van Orkney en Lothian. Zij hebben vier ridder-zoons: Gawaine, Agravaine, Gaheris en Gareth.

Na het grote succes van *De nevelen van Avalon* (1982) schreef Marion Bradley nog twee boeken over Avalon, die vooraf gaan aan haar eerste boek. *Het huis in het woud* (1994) speelt veel vroeger, in de 1^e eeuw na Christus. De Romeinen heersen nog in Brittannië en ook het rijk van de Kelten is groter. Eilan, de dochter van de hoogste druïde, wordt verliefd op de Romeinse Gaius en dat veroorzaakt heel wat problemen. Aan het einde van het boek gaat hun zoon Gawen met zijn Keltische grootvader naar het Zomerland (het land dat 's winters onder water staat en waar het eiland Avalon gesitueerd wordt) 'waar de nevelen door de valleï golgen die ze Afallon noemen'. De vertelster voorspelt dat deze Gawen de stamvader van de nieuwe dynastie zal zijn.

In *Vrouwe van Avalon* (1997) wordt de verbinding tussen beide perioden gelegd. Het eerste deel van het boek gaat verder met de lotgevallen van Gawen. De strijd tegen de Romeinen duurt voort. Aan het einde van dit deel is Gawen dood en maakt de vertelster-zieneres een sprong in de geschiedenis. Gawen zal ooit terug keren en dan zal hij de Heilige Koning (Arthur) zijn. Het tweede deel speelt tussen 285 en 293 en het derde deel tussen 440 en 452; zienersessen vullen met hun profetieën de tussenliggende perioden. De

priesteressen van Avalon bereiden zich voor op de geboorte van de verlosser, die Brittannië zal bevrijden van de Saksen. Viviane is dochter van de heersende Vrouwe en volgt een opleiding voor priesteres. Ze heeft het Gezicht: ze kan voorstellen. Bij de geboorte van haar jongere zus verklaart ze dat de baby Igraine heet en moeder van de Bevrijder van Brittannië zal zijn. Bij de geboorte van nog een zus sterft haar moeder; Viviane wordt zelf, als jong meisje, Vrouwe van Avalon en voedt haar zus Morgause op.

De meerwaarde van het boek ligt – naast de aandacht voor het dagelijkse leven – in de beschrijving van de oude Keltische gebruiken en van het vroege christendom. De sympathie van de schrijfster ligt bij de Kelten, dat ligt ook wel voor de hand omdat de Morgaine-figuur de vertelster is. Zij is kritisch over de *'die priesters met hun Ene God en Ene Waarheid'*. Op het heilige eiland Avalon wordt geloofd dat alle Goden één God zijn en alle Godinnen één Godin; de christelijke priesters willen echter dat er naast hun God geen andere Goden of Godinnen aanbeden worden.

Het eiland Avalon is verdwenen in de nevelen en Morgaine vertelt het verhaal zoals het was voor *'de priesters van de Witte Christus kwamen om de wereld te bedekken met hun heiligen en legenden'*.

Marijke Meuwissen

Bardsey Island, voor de kust van Anglesey:
Verblijfplaats van Merlijn?

ARTHUR OP HET INTERNET

<http://www.let.uu.nl/alw/ARTHUR/>

is de website van Nederlandse afdeling van de International Arthurian Society. Het is een site van wetenschappers uit velerlei disciplines, die hun belangstelling voor Arthur gemeen hebben. De informatie is dan ook zeer serieus te nemen. De Nederlandse afdeling wordt beheerd door Frank Brandsma, de schrijver van ons hoofdartikel.

<http://jan.ucc.nau.edu/~jjd23/arthur/>

is een verzamel-site van terzake doende teksten op wetenschappelijke wijze op het Internet gepubliceerd, uiteraard voor zover ze tot het publieke domein behoren. Er is een duidelijke verantwoording. Soms kun je aan het URL al het een en ander zien: "jan...edu" duidt op een educatieve instelling, in dit geval de Northern Arizona University. De- geeft meestal de verbinding met een webmaster, in dit geval John J. Doherty.

De nu volgende sites zijn van een type dat ook veelvuldig voorkomt: de enthousiaste particulier, die van alles op Internet zet. Ik probeer altijd een webmaster te vinden en een vorm van verantwoording en kijk verder naar de kwaliteit van het gebodene: worden teksten verantwoord toegelicht, is duidelijk waar de webmaster ze vandaan heeft, geeft hij/zij voldoende verbindingen met andere serieuze informatie, wordt de website goed onderhouden etcetera.

<http://freespace.virgin.net/david.ford2/arthur.html>

De verantwoording in dit geval is:
'This Web Site was completely written (apart from Guest Articles), set up and is owned by David Nash Ford of Binfield, Berkshire, England. It was last updated on 5th September 1998.'

Dat houdt niet over, maar de verder geboden informatie is van goede kwaliteit.

<http://www.dit.is/king-arthur/>

Een Nederlandse enthousiast, J.T.M. Tetteroo. Ook deze informatie maakt een gedegen indruk, goede verwijzingen, een uitvoerige boekenlijst.

<http://www.geocities.com/~gkingdom/saxonshore/>

Je kunt op het internet gaan met een eigen server, via een provider en je kunt ook gratis ruimte "huren", bijvoorbeeld bij geocities. Ongevraagde reclame is dan wel je deel! Saxonshore is zo'n site en wordt gepresenteerd als een deel van een verzameling van sites gewijd aan de Dark Ages in de Britse geschiedenis. De webmaster is overduidelijk door de mythe gegrepen, maar verantwoordt zich uitvoerig.

Cees Bol

T huis of op school

Bespreking van de cd-rom:
'Anne Frank Huis. Een huis
met een verhaal'
(voor PC en MAC),

Systeemeisen:

PC: Win 95-98 / Pentium

120 MHz (200 MHz

aanbevolen), 16 MB, 4x

speed, 16 bits geluidskaart,

videokaart met 1 MB(2 MB

aanbevolen), of

MAC: OS 7.5.2 of hoger /

Power PC 90 MHz / 24 MB

geheugen / 4x speed /

geluidskaart

Prijs f 79,95, verkrijgbaar bij

de betere boekhandel en

computerspecialzaak

De cd-rom *Anne Frank Huis. Een huis met een verhaal* wil een uniek beeld geven van Anne Frank, de andere onderduikers, de helpers en de plek waar Anne haar dagboek schreef. Zijn de makers daarin geslaagd en is dit multimedialproduct ook bruikbaar in de geschiedenisles?

De verstilde Prinsengracht

Na het opstarten van de cd-rom vult het monitorbeeld zich met het beroemde Anne Frank Huis op de Amsterdamse Prinsengracht. De enige geluiden die je hoort zijn die van vogels, het carillon van de Westertoren, een passerende tram op de Rozen-gracht en in de verte een sirene die een luchtalarm aankondigt. Voor de rest gebeurt er niets.

Pas als de nieuwsgierige gebruiker de muis beweegt, blijkt dat deze zich als toeschouwer voor het Anne Frank Huis bevindt. Met behulp van de muis kun je de hele (autovrij!) Prinsengracht bekijken en dan blijkt ook dat de blauwe cursor bij bepaalde panden verandert in een groene ring. Door te klikken wordt dat geselecteerde pand nader bekeken, bijvoorbeeld door naar binnen te gaan.

Nieuwsgierig geworden kom je al klikkend ook het Anne Frank Huis binnen om er een virtuele wandeling door te maken. De bezoeker kan zich, na een introductiefilmje, 360 graden draaien om zo een goed beeld te krijgen van elk vertrek in het pand. In elke ruimte bevinden zich een aantal speciale objecten, de zogenaamde hotspots, die

De draaikast naar het Achterhuis.

nader bekeken kunnen worden. Welke de hotspots zijn moet je zelf uitzoeken door met behulp van de muis door het vertrek te dwalen.

Ook hier betekent het verschijnen van de groene ring dat je een hotspot hebt gevonden, waarmee je een niveau dieper in het verhaal kunt komen. Tevens verschijnt er een trefwoord in beeld om je op een hotspot te attenderen. Behalve het Anne Frank Huis zijn o.a. ook de panden van de naaste burens te bezoeken, alsmede de Westertoren en kun je achterhalen welke rol zij speelden in het leven van de onderduikers.

In 1999 werd een nieuw gebouw naast het Anne Frank Huis in gebruik genomen, omdat de jaarlijkse stroom van honderdduizenden bezoekers aan het Achterhuis een zware claim legde op het originele pand. De ingebruikneming van de nieuwe ruimte bood het museum de gelegenheid om ook het Voorhuis in originele staat terug te brengen. In het Voorhuis was het bedrijf van Otto Frank gevestigd. Op de begane grond was het magazijn en op de eerste etage bevonden zich de kantoorruimtes. Hier werkten de mensen die de onderduikers in het Achterhuis voorzagen van eten, kleren en nieuws van buiten.

Op deze cd-rom zijn alle ruimten van het pand te zien zoals ze waren tijdens de oorlog en daarmee kunnen we een indruk krijgen van de benauwde wereld waarin Anne en de andere onderduikers ruim twee jaar leefden. Met behulp van filmpjes, historische

foto's, gesproken woord en diashows wordt de geschiedenis van een bepaalde ruimte toegelicht of het verhaal achter een bepaald object of gebeurtenis verteld.

Door te rechter muisknop in te drukken komen de extra navigatie-functies vrij. Allereerst is er het kanteobject met daarop de vier hoofdthema's van de cd-rom: tijdslijnen, personen, ruimtelijk model en onderduiken.

De vier hoofdthema's nader bekeken

Het **ruimtelijk model** laat zien waar de verschillende kamers zich bevinden in het grote pand. De driedimensionale figuur is uitermate verhelderend. Lang niet iedereen weet dat sommige Amsterdamse grachtenpanden zo enorm diep zijn dat er sprake is van een voor- en een achterhuis. Dit model kan draaien, je kunt bepaalde ruimten

heer Pfeffer waren de acht illegale, want joodse, bewoners van het Achterhuis. De overige negen personen waren werknemers van Opekta, het bedrijf van Otto Frank. Alleen kantoor-medewerkers, waaronder Miep Gies, wisten van de onderduikers, de magazijnmedewerkers wisten met uitzondering van één er niet van. Als je een van de personages aanklikt zie je op het ruimtelijk model waar deze persoon werkzaam was. Een korte biografie vertelt over hun rol in het onderduikdrama.

De rubriek **onderduiken** geeft een gedetailleerd beeld van het dagelijks (over)leven van de onderduikers. Alle denkbare onderwerpen komen aan bod: een gewone dag, weekend, bezigheden, feestelijkheden, onderlinge relaties, relaties met de helpers, voeding, geld, verwarming, veiligheid, persoonlijke verzorging. Elk van de hier

aanklikken die dan in het model oplichten. Eenmaal opgelichte ruimten kun je door op een symbooltje te klikken bezoeken. Wie bevond zich waar? Welke kamer bewoonde Anne? Bij een bezoekje aan een kamer kom je (uiteraard) weer hotspots tegen die nog meer informatie kunnen geven.

Bij het hoofdstuk **personen** worden alle bewoners / gebruikers van Prinsengracht 263 op een overzichtelijke en duidelijke manier geïntroduceerd met behulp van foto's en kleine biografieën. Otto, Edith, Margot en Anne Frank, vader, moeder en Peter van Pels en de

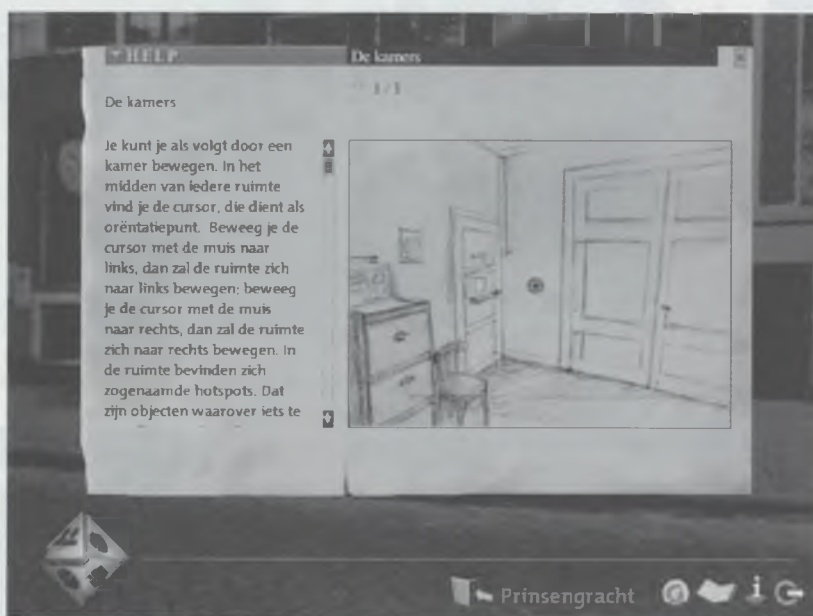
genoemde onderwerpen heeft weer een fijnere onderverdeling. Zo begint *een gewone dag* om 6.30 uur en loopt via veertien tijdsprongtjes door tot 23.30 uur. Bij het onderwerp *bezigheden* worden de activiteiten van alle onderduikers beschreven en bij *veiligheid* worden o.a. besproken: vitrages, ramen, verduistering, boekenkast, camouflage, blauwe ramen, afval, gehorigheid, WC, uitkijkpost, NSB'ers en verraad. Alleen op zondag, als het hele pand verlaten was, konden de onderduikers gebruik maken van de boiler in de kantoorruimte en een bad nemen in een teil.

Het onderdeel **Tijdslijnen** geeft een overzicht van belangrijke gebeurtenissen die plaatsvonden in het Huis, in Annes leven en tijdens de Holocaust. De rode tijdbalk visualiseert de levensloop van Anne, de gele tijdbalk geeft een overzicht van gebeurtenissen die leidden tot de Holocaust en de blauwe tijdbalk behandelt de gebeurtenissen van het Anne Frank Huis. Achter iedere op de tijdbalk vermelde gebeurtenis zit een verhaal in woord en beeld, dat opgestart wordt door een muisklik. Persoonlijk vond ik dit door de drukke vormgeving iets te onoverzichtelijk, zeker voor jongere leerlingen. In de verhaallijnen staat ook niet aangegeven uit hoeveel onderdelen ze bestaat, waardoor niet duidelijk is hoe lang een verhaal zal duren.

Met behulp van de rechter muisknop verschijnen symbolen die betrekking hebben op : informatie opvragen over de werking van de cd-rom, een woordenboek met een heldere uitleg van gebruikte termen en begrippen, 'gevonden voorwerpen' en het afsluiten van de cd-rom. De 'gevonden voorwerpen' verdienen extra aandacht. Door hier op te klikken verschijnt er een overzichtslijst van alle twintig locaties in en rond het huis, die bezocht kunnen worden. Elke locatie telt ook weer een aantal 'hotspots' waarbij extra informatie vrijkomt over voorwerpen, afbeeldingen etcetera. Het programma houdt bij hoeveel van de hotspots door de gebruiker gevonden en bezocht zijn. Indien je later in een bepaalde ruimte terugkeert staat er ter herinnering een vinkje bij het desbetreffende object.

Beoordeling

Terugkomend op de beginvraag kan ik met volle overtuiging zeggen dat de cd-rom *Anne Frank Huis. Een huis met een verhaal* een bijzonder geslaagd multimediaproduct is. De inhoud biedt de gebruiker een schat aan gedetailleerde informatie over de benauwde omstandigheden waarin de onderduikers moesten leven. De vormgeving is knap bedacht en origineel en kunstzinnig uitgevoerd. De gebruiker wordt op een ontdekkingsreis door het Anne Frank gestuurd en achterhaalt aldaar de ongelukkige geschiedenis van haar bewoners. Geen wonder dat *Anne Frank Huis. Een huis met een verhaal* de eerste prijs haalde in de categorie *Naslagwerken* op het jaarlijkse multimedia festival in Cannes.

Dat de cd-rom goed past in de privécollectie van de docent lijkt mij duidelijk, maar is hij ook geschikt voor gebruik binnen de geschiedenisles?

Laat ik meteen beginnen bij een stevig minpunt: *Anne Frank Huis. Een huis met een verhaal* kan niet draaien in een netwerk. Dit betekent dat de cd-rom alleen ingezet kan worden op één multimedia-computer ('stand-alone'). Hierdoor kunt u slechts enkele leerlingen tegelijk eraan laten werken. Dat is heel jammer, omdat er ruim voldoende materiaal op staat om een hele klas tegelijk enkele lessen bezig te houden. Er wordt door de uitgever momenteel gekeken of er een speciale netwerkversie van gemaakt kan worden, maar dat was bij het ter perse gaan van dit nummer nog niet duidelijk. Als tegemoetkoming bood de uitgever aan om bij de aanschaf van meerdere cd-roms korting te geven.

De sterke punten van de cd-rom voor het onderwijs zijn o.a. de geheel Nederlandstalige uitvoering, waardoor alle leerlingen ermee kunnen werken. Het gehanteerde taalgebruik maakt *Anne Frank Huis. Een huis met een verhaal* zeer geschikt voor leerlingen vanaf de basisvorming. De attractieve vormgeving zal de leerlingen zeker aanspreken: ontdekkend leren is uitdagend en stimulerend.

Toch dient ook opgemerkt te worden dat ontdekkingsreizigers kunnen verdwalen. Door de grote hoeveelheid informatie, die is opgeborgen in verschillende niveaus, bestaat de kans dat

een leerling die steeds dieper het bos ingaat, de weg kwijt raakt. Als volwassene heb ik kunnen ervaren dat je goed je aandacht erbij moet houden als je eenmaal al klikkend steeds verder weg dwaalt van je vertrekpunt. Dankzij een heldere navigatiestructuur kun je weliswaar steeds terug naar je vertrekpunt, maar het blijft oppassen. Het lijkt mij dat leerlingen gebaat zijn bij afgebakende en/of gestuurde opdrachten en ook de verschillende navigatiemogelijkheden leren kennen, voordat zij op eigen houtje onderzoek(jes) kunnen doen. Een kleine, speciaal voor leerlingen geschreven handleiding zou nuttig zijn.

Hoewel er natuurlijk niets gaat boven een bezoek aan het echte pand, is de cd-rom een uitstekende voorbereiding of afsluiting van een excursie naar Amsterdam.

Al kan *Anne Frank Huis. Een huis met een verhaal* (nog) niet in een netwerk draaien, en zijn er wat kanttekeningen t.a.v. het gebruik in de les, dan nog blijft de aanschaf ervan voor de media-theek, wat mij betreft, verplicht.

Op 12 juni zou Anne Frank 71 jaar geworden zijn.

Kleiookrant

Scholen adoptereren monumenten

Bijscholingsmiddag

Op 14 september organiseert het Erfgoedhuis Zuid-Holland ten bate van het voortgezet onderwijs in deze provincie een bijscholingsmiddag over 'Scholen Adopteren Monumenten'. Dit is een werkwijze die een school de mogelijkheid biedt (eventueel vakoverstijgend) zowel met omgevingsonderwijs bezig te zijn als onderzoeks- en presentatievaardigheden te oefenen. Zie voor meer informatie het artikel over SAM in *Kleio* 3 van dit jaar.

De kosten van de middag bedragen f40,- per persoon. Voor verdere inlichtingen kunt u terecht bij: Johan Knoester, projectmedewerker SAM, Erfgoedhuis Zuid-Holland Postbus 11187, 2300 RP Leiden. Tel: 071-5133739 Fax: 071-5134144 E-mail: seccr@erfgoedhuis-zh.nl

Nieuwe website

Het Nationaal Monument Kamp Vught beschikt sinds kort over een nieuwe website die je kunt raadplegen bij vragen over de geschiedenis van dit SS-concentratiekamp. Verder geeft de site actuele informatie over de tentoonstellingen, lezingen, filmvertoningen en studiedagen van het museum. Voor leerlingen is er een presentatiewijzer beschikbaar, die aanwijzingen geeft voor de opzet van een werkstuk of een presentatie en met afbeeldingen gedownload kan worden.

WWW.NMKAMPVUGHT.NL

Van Februari- staking tot stille tocht

**Verzet je!
Lespakket over onrecht,
geweld en verzet in
verleden en heden**

In samenwerking met het Verzetsmuseum Amsterdam verscheen een lespakket dat aan de ene kant de Tweede Wereldoorlog en vooral de Februaristaking van 1941 belicht en aan de andere kant leerlingen een spiegel voor houdt: wat vinden ze van situaties van onrecht wat dichter bij huis en wat doen ze zelf in dergelijke situaties. Het lespakket is voor groep 7 en 8 van de basisschool en voor het vak geschiedenis en

staatsinrichting in de basisvorming. Het bestaat uit een video met twee verhalen over onrecht en verzet, dat van een deelnemer aan de Februaristaking en een van leerlingen die in actie zijn gekomen tegen pesten. Verder is er het spiegelspel: aan de hand van kaarten met concrete voorbeelden beslissen leerlingen of en waarom ze in verzet zouden komen. Een krant met gevarieerde opdrachten en werkvormen belicht deze twee facetten nogmaals. De bijbehorende docentenhandleiding geeft les-suggesties, achtergronden en informatie over een aansluitend bezoek aan het Verzetsmuseum.

Een pakket kost f32,50, een set van 30 doe-kranten f12,50. U kunt het materiaal

bestellen bij Podium, Postbus 1590, 3500 BN Utrecht. Tel. 030-2393239. Voor een bezoek met een bus leerlingen aan een Verzetsmuseum kunt u subsidie krijgen. Informeer daarnaar bij het museum.

Gespreks- partners gevraagd

In verband met haar promotieonderzoek onder de werktitel *The nation, the school and the islamic scarf: a comparative study of the conditions of islamic immigrant citizenship in France and the Netherlands* zou Mira

van Kuijeren, als AIO verbonden aan de vakgroep Maatschappijgeschiedenis van de Erasmusuniversiteit Rotterdam, graag in contact komen met docenten. Het onderzoek richt zich op de positie van islamitische meisjes in het Franse en Nederlandse VO, die een hoofddoek (willen) dragen. Zij zoekt onder andere naar de informatie over de dagelijkse gang van zaken op de scholen. Het gaat niet om het verzamelen van smeuge citaten uit het veld, maar om een open gesprek.

Voelt u hiervoor, neem contact op met:
Drs. Mira van Kuijeren,
EUR - Vakgroep Maatschappijgeschiedenis (FHKW)
Kamer L4.005
Postbus 1738, 3000 DR Rotterdam.
Tel: 010-4088688
E-mail:
vankuijeren@fhk.eur.nl

Historisch Museum Rotterdam

Jong! 1950 - 1990

Tot en met 3 september is in het Schielandshuis het tweede deel te bezoeken van de dubbeltentoonstelling JONG!. De tentoonstelling over jongerenculturen uit de periode 1950 tot en met 1990 is verhuisd van Assen naar Rotterdam. JONG! 1990 tot 2000 is naar Assen.

In Rotterdam maakt de bezoeker kennis met de stamvaders van de jongerencultuur: de kuiven, de artistiekelingen, de soukikkers en de provo's. Kleding, gebruiksvoorwerpen en muziek, die kenmerkend waren voor de betreffende groepen zijn aanwezig. Twaalf vertegenwoordigers van hun generatie kunnen vanaf de

tentoonstelling draadloos worden gebeld om commentaar. Er is een cd-romprogramma, dat inzicht geeft in kledingcodes, muziekvoorkeur en omgangsvormen.

Bij de tentoonstellingen verscheen al eerder het boek JONG!, waarin de achtergronden van de jongerenculturen worden beschreven en belicht met interviews en foto's. Het boek is verkrijgbaar in de musea en kost f49,50.

De volledige tentoonstelling JONG! verhuist in de herfst naar het Limburgs Museum in Venlo en is daar vanaf 14 oktober te zien.

Schielandshuis, Korte Hoogstraat, Rotterdam.

Museum Catharijne

Het Catharijneconvent is recent heropend na een opknabbeurt. De eerste tentoonstelling in het verbouwde museum is

De weg der wonderen. Op pelgrimstocht naar Rome

De Via Francigena, de oude pelgrimsroute van Pavia naar Rome, bestaat nog steeds en heeft de reiziger veel te bieden op het gebied van natuur, kunst en cultuur. Op de tentoonstelling zijn restanten te zien van het zeer specifieke Romaanse beeldhouwwerk uit de elfde en twaalfde eeuw van de streek en wordt aandacht besteed aan de pelgrims. Een korte film geeft een impressie van het landschap.

Hier loopt ook een lange-afstands wandelpad. Dus voelt u iets voor een (gedeeltelijke) voetreis naar Rome in het heilige jaar: laat u inspireren door deze tentoonstelling.

Bevoegd lesgeven in de bovenbouw?

Eerstegraads lerarenopleidingen in deeltijd voor tweedegraads bevoegde docenten in de vakken:

- Arabisch, Engels, Frans en Nederlands
- wiskunde
- algemene economie, bedrijfseconomie, geschiedenis, maatschappijleer en theologie

duur van de opleiding: drie jaar colleges in de namiddag en avond

De opleiding wordt verzorgd door het universitaire Instituut voor de Lerarenopleiding en de Educatieve Faculteit Amsterdam, een samenwerkingsverband van de Hogeschool van Amsterdam en de Hogeschool Holland.

Open dag op woensdag 23 augustus,
19.30-21.30 uur op de leslocatie
Wibautstraat 2-4 te Amsterdam.

Bel voor meer informatie naar het onderwijsbureau van het Instituut voor de Lerarenopleiding van de UvA, telefoon 020 - 525 12 95 (Rob Wenders).

EDUCatieve FACULTEIT AMSTERDAM

UNIVERSITEIT VAN AMSTERDAM

BRG

Voor de afdeling erfgoed-educatie zoekt de BRG per 1 september 2000 een educatief medewerk(st)er voor 18 uur per week.

Inhoud van het werk

- werkzaamheden ten behoeve van het jaarlijks cursus- en lezingenprogramma 'Brabant maakt geschiedenis' bestaande uit o.a. de organisatie en ontwikkeling van (nieuwe) cursussen, lezingenreeksen en studie(mid)dagen;
 - werkzaamheden ten behoeve van (lopende) onderwijsprojecten, o.a. evaluatieonderzoek, standaardiseren van locale projecten en begeleiding van projecten in uitvoering;
 - secretariële en organisatorische werkzaamheden;
- De werkzaamheden zullen in goed overleg met de consultant erfgoededucatie gerealiseerd worden.

Uw kwaliteiten

- In een kleine organisatie als de BRG is het gewenst dat u:
- zelfstandig kan werken;

- over organisatorisch vermogen beschikt;
 - recente leservaring heeft en beschikt over didactisch inzicht, noodzakelijk voor de ontwikkeling van educatieve activiteiten;
 - bij voorkeur bekend is met het historische veld in Noord-Brabant;
- Ervaring met ICT strekt tot aanbeveling.

De honorering is afhankelijk van leeftijd en ervaring en bedraagt maximaal f4955,- bij een volledige weektijd (schaal 20-30 CAO Welzijn). Het betreft vooralsnog een tijdelijke aanstelling voor de periode van 12 maanden. Sollicitatiegesprekken vinden plaats op 5, 6 en 7 juli.

Voor nadere inlichtingen kunt u contact opnemen met J. van Oudheusden, directeur, of H. van der Linde, consultant, tel. 073-6146193.

**Stuur uw sollicitatiebrief met curriculum vitae voor 1 juli aan:
Stichting BRG, postbus 1104, 5200 BD Den Bosch.**

Archief- prijsvraag

Een eerste kennisgeving

In juni 2002 zal het Nederlandse archiefwezen op ruime schaal stilstaan bij het feit dat tweehonderd jaar geleden Hendrik van Wijn werd aangesteld als Archivaris van de Bataafse Republiek. Met zijn aantreden werd de kiem gelegd voor een modern archiefwezen en voor de dienst, die in de loop van twee eeuwen zou uitgroeien tot de Rijksarchiefdienst (RAD) zoals wij die nu kennen.

De RAD wil deze memorabele datum aangrijpen om de Nederlandse samenleving nog eens breed en diepgaand te overtuigen van het belang en het nut van archieven. Archieven worden vaak omschreven als het 'geheugen' van de samenleving. Een geheugen, waarop de individuele burger een beroep kan doen, trouwens net zo goed als iedere bestuurder of de overheid zelf.

Met nog meer nadruk dan voorheen wil de RAD het publiek laten delen in het cultureel erfgoed, dat opgeslagen ligt in de depots.

Een van de wegen om deze wens te realiseren is een structureel contact tussen archiefwezen en onderwijsveld. Natuurlijk bestaan er al banden tussen RAD en de VGN en natuurlijk worden in tal van archieven al projecten samen met scholen tot stand gebracht.

Nu wil de RAD het initiatief nemen om in samenwerking met de VGN een tweejaarlijkse archiefprijs in het leven te roepen, waarbij scholen en leerlingen projecten en/of producten kunnen inzenden, die tot stand zijn gekomen op basis van origineel archiefmateriaal.

Op dit moment wordt de laatste hand gelegd aan alle randvoorwaarden rond de prijsvraag. Zodra de definitieve voorwaarden in september 2000 bekend zijn zal aan de vaksecties geschiedenis in het VO een mailing betreffende de prijsvraag worden verstuurd.

De doelgroep waar wij ons op willen richten is die van het Voortgezet Onderwijs. De basisvorming met ondermeer de aandacht voor al dan niet vakoverstijgend omgevingsonderwijs en in de Tweede Fase bijvoorbeeld het profielwerkstuk bieden goede aanknopingspunten voor het lanceren van een prijsvraag. Een historisch project in samenhang met de vakken aardrijkskunde, economie of andere vakken is dus ook heel goed mogelijk.

Als een van de belangrijkste voorwaarden wordt gesteld dat het ingezonden product een substantieel onderdeel origineel archiefmateriaal dient te bevatten. De inzending dient het resultaat te zijn van een door een individuele leerling of door een groep van leerlingen binnen schoolverband gerealiseerd product of project. De mediumkeuze is vrij, maar een gebruik van moderne media zoals cd-rom of Internet, zal in de ogen van de jury een pré zijn.

Een jaar lang hebben scholen en/of leerlingen de tijd om het product uit te werken.

De inzendtermijn sluit op 1 december 2001. Op 1 maart 2002 worden de winnaars bekend gemaakt, waarna ergens in maart/april 2002 de prijsuitreiking zal plaatsvinden in het Algemeen Rijksarchief te Den Haag.

Last but not least zullen de uit te reiken prijzen telkens worden gesplitst in een bedrag voor de school en de deelnemende leerling(en). Het prijzengeld voor de school dient te worden besteed aan moderne media voor het geschiedenisonderwijs in het schoolgebouw.

De eerste prijs bedraagt 4000 Euro voor de school en 2000 Euro voor de leerling(en). De tweede prijs bedraagt 2000 Euro voor de school en 1000 Euro voor de leerling(en). De derde prijs bedraagt 1000 Euro voor de school en 500 Euro voor de leerling(en).

Inlichtingen:
drs. C.J. van Golen,
Algemeen Rijksarchief.
Tel. 070-3315447.

Archieven en geschiedenisonderwijs: van kalverliefde tot LAT-relatie

'Bij al die onderwijsvernieuwingen uit Zoetermeer moet ik telkens weer denken aan een voorval uit de Tweede Wereldoorlog. De Engelse Militaire staf boog zich eind 1942 over het probleem hoe zij de Duitse onderzeeërs onschadelijk kon maken. Een lid van de genie stond op en meldde trots dat hij de oplossing had. Hij legde de omstandig uit dat hij een zeer explosief mengsel had uitgevonden dat onder de oceaan moest worden aangebracht. Als het daar was aangestoken zou daardoor het water enorm verhit worden. De onderzeeërs zouden naar boven drijven en konden onschadelijk worden gemaakt. Dit idee vond een geweldig onthaal bij de militaire top. Toch waagde een ondergeschikte militair het om openlijk te vragen hoe het mengsel onder de oceaan moest worden aangebracht en aangestoken. "Tja", antwoordde de uitvinder, "nu vraagt u naar de details, ik ben er alleen voor de grote lijnen".'

Met deze anekdote zette Jelmer Beetsma op een rake manier de toon voor een serie bijeenkomsten van geschiedenisdocenten in het Ryksargyf te Leeuwarden. Doel van deze bijeenkomsten, onder de noemer Geschiedeniswerkplaats, was dat leraren met elkaar van gedachten konden wisselen over allerlei onderwijsproblemen uit hun dagelijkse lespraktijk. Vooral de jongste ontwikkelingen rondom het benadrukken van omgevingsonderwijs en het aanleren van onderzoeksvaardigheden zouden een rode draad moeten vormen. Veel docenten worstelen immers met het probleem hoe zij aan geschikt materiaal kunnen komen om deze nieuwe onderwijsvorm gestalte te geven.

Het blijkt dat de archiefwereld met de keerzijde van ditzelfde probleem worstelt. Aange-

stuurd door hetzelfde ministerie heeft zij de opdracht om haar dienstverlening te verbreden naar nieuwe doelgroepen. Het onderwijs is daarbij zelfs één van de belangrijkste speerpunten. Maar net als voor het onderwijs zet Zoetermeer ook voor de archieven alleen 'de grote lijnen' uit. Individuele docenten en lokale archiefinstellingen moeten zorg dragen voor de details, de vorm en inhoud van dat beleid.

Om dit gezamenlijke probleem te tackelen hebben de RAD en de VGN het initiatief genomen om in Friesland archief en geschiedenisdocenten bij elkaar te brengen middels vier bijeenkomsten. De combinatie van kennis over regionale bronnen door het archief en de didactische vertaalslag door docenten zou wellicht een oplossing kunnen bieden voor het uitvoeren van zelfstandig onderzoek in de eigen omgeving. Als dit dan ook nog eens zou kunnen uitmonden in concrete producten, met een transferwaarde naar verschillende plaatsen dan zou de opzet meer dan geslaagd zijn.

De start

De geschiedeniswerkplaats ging voorspoedig van start met een studiemiddag op 5 oktober 1999 met als uitdagende titel: Archieven en geschiedenisonderwijs: meer dan kalverliefde?

Docenten bestuderen kaartmateriaal tijdens een rondleiding door de depots van het Rijksarchief in Friesland.

Zo'n vijftig geschiedenisdocenten en vijftien belangstellenden uit het archiefveld of verwante erfgoedinstellingen waren aanwezig. Er werden twee workshops gehouden over de (on)mogelijkheden van werken met archiefmateriaal en een presentatie van archiefmateriaal via internet. U heeft hier al over kunnen lezen in *Kleio* nr. 8 van 1999.

Aan het eind van de middag werden de aanwezigen opgeroepen om het niet bij deze middag te laten, maar ook te verschijnen op de volgende drie avondbijeenkomsten.

De vervolgbijeenkomsten

Het Friese Rijksarchief verzorgde in het vervolgtraject telkens de mailing naar alle geschiedenissecties van het voortgezet onderwijs in Friesland en naar de privé-adressen van geschiedenisdocenten. Rijksarchief en VGN zorgden samen voor de inhoud van de bijeenkomsten.

Op de tweede (avond)bijeenkomst werd in een rondleiding door de depots van het Friese Rijksarchief archiefmateriaal getoond (foto's, brieven, kaarten etcetera) dat bruikbaar is voor leerlingen. Ook werd er gesproken over de wensen en verwachtingen die docenten hebben van archieven. Het werd duidelijk dat die vooral belangstelling hebben voor bronnen die aansluiten bij thema's uit de kerndoelen van de basisvorming en de domeinen van de bovenbouw. Daarnaast was er vraag naar een lijst met onderwerpen waaruit leerlingen konden kiezen voor het uitvoeren van een omgevingsonderzoek.

De derde avond demonstreerden twee geschiedenisdocenten hoe respectievelijk invulling werd gegeven aan omgevingsgeschiedenis in mavo-4 en over praktijkproblemen bij het begeleiden van het profielwerkstuk in de tweede fase.

Vervolgens vond een virtuele rondgang plaats langs een aantal educatieve sites op het Internet. Aan het eind van de avond werd van gedachten gewisseld over het werken met stadsplattegronden en kadastrale kaarten.

De vierde en laatste bijeenkomst vond plaats in het Leeuwarder Gemeentearchief. Hoofdtthema van de avond was een cd-rom die gemaakt was door studenten van de Pedagogische Academie van de NHL. Er werd levendig gediscussieerd over de didactische opzet, inhoud en gebruiksmogelijkheden. Als afsluiting toonde het gemeentearchief, middels een korte rondleiding welke mogelijkheden zij voor het (geschiedenis) onderwijs in huis heeft.

Balans

De deelname aan de vervolgbijeenkomsten was gering. De eerste avond kwamen er ongeveer tien docenten, de tweede keer dertien en de laatste keer slechts vijf. Uit evaluerende gesprekken werd een aantal zaken duidelijk. Men vond de invulling van de bijeenkomsten zinvol, maar ziet het niet als een verplichting om iedere keer aanwezig te zijn. Ook werkdruk en privé-omstandigheden zijn bepalend voor aanwezigheid.

Wellicht was het programma te sterk aanbodgericht. Het gezamenlijk werken aan concreet lesmateriaal, dat anticipeert op vragen uit het onderwijs, kwam niet van de grond. Docenten laten zich leiden door het realisme van de dagelijkse lespraktijk. Daar waar het materiaal niet aansluit bij de gebruikte schoolboeken of jaarplanning, haakt men snel af. Toch bleek uit de gesprekken dat er voldoende didactisch vakmanschap in huis was. Maar men laat zich niet langer gebruiken als een zandhaas die allerlei prachtige ideeën van de Zoetermeerse legerstaf aan het front mag uitproberen.

Meer dan voorheen zullen er betere randvoorwaarden moeten worden geboden om docenten op een realistische manier te betrekken bij projecten op het snijvlak van cultuur en onderwijs.

Wellicht dat dan ook meer jonge docenten zullen participeren, want hun afwezigheid was evident. Het merendeel van de aanwezigen bestond toch uit geroutineerde leerkrachten met meer dan tien of vijftien jaar ervaring.

Perspectief

Het is duidelijk dat er wel belangstelling bestaat voor ons initiatief, maar dat er organisatorisch gezocht moet worden naar een opzet waarbij er meer betrokkenen aanwezig kunnen zijn. We gaan daarbij uit van de volgende overwegingen. Het moeten niet langer bijeenkomsten zijn van geschiedenisdocenten en archief, maar van school en erfgoed. Ook beheerders van museale collecties, archeologie en monumentenzorg moeten kunnen aansluiten. Ditzelfde geldt voor docenten aardrijkskunde, economie en andere belangstellenden.

De bijeenkomsten moeten een cursusachtige opbouw hebben, met een zekere mate van verplichting tot aanwezigheid. De bijeenkomsten moeten plaatsvinden op de middag en vallen binnen de werktijd van betrokkenen. Schoolbesturen en directies moeten meer faciliteiten beschikbaar stellen.

Bovenstaande gedachten sluiten aan bij ideeën van Erfgoed Actueel. Dit bureau dat onderdeel is van het ministerie van OCW heeft onder andere als opdracht om de beheerders van cultureel erfgoed en het onderwijs beter te laten samenwerken. Het wil per regio een bundeling van krachten op het snijvlak van erfgoed en onderwijs tot stand brengen. De verbreding van onze Geschiedeniswerkplaats naar ontmoetingsplek voor cultureel erfgoed en onderwijs spreekt hen zeer aan. Overleg in de komende maanden zal uitwijzen of wij op de ingeslagen weg voortgaan of in samenwerking met Erfgoed Actueel onze koers zullen wijzigen.

De bredere samenwerking van erfgoedbeherende instellingen past ook in de nieuw op te zetten structuur waarbij Rijksarchieven zich met verwante instellingen gaan transformeren tot Regionaal Historische Centra. Fusies leiden tot een verbreding van de collectie. De huidige rijksarchieven beheren voornamelijk archieven die gevormd zijn door rijks- en provinciale overheidsorganen. Door fusies van

Met het credo "vakmanschap is meesterschap" roept Johan Raven de aanwezige docenten op, om mee te werken in de Geschiedeniswerkplaats.

rijks- en gemeentearchieven (en eventueel musea of bibliotheken) komen er grote collecties tot stand waarvan de verschillende onderdelen inhoudelijk op elkaar aansluiten. Gemeentearchieven, musea en bibliotheek beheren andersoortige bronnen, bijvoorbeeld een uitgebreide foto- en prentencollectie, maar ook een overzicht van boeken over lokale geschiedenis. De documentaire functie en daarmee ook de dienstverlening wordt een stuk sterker dan die van de individuele instelling alleen.

Ook uit de beleidsnotities van staatssecretaris Van der Ploeg blijkt dat zijn ministerie samenwerking of fusie van culturele instellingen propageert. Dat alles met het doel om een groter en breder publiek efficiënter kennis te laten maken met collecties die inhoudelijk op elkaar aansluiten.

De kalverliefde tussen archiefwereld (en andere erfgoedbeherende instellingen) en het onderwijs kan schuchter overgaan in een prille LAT-relatie. Inzet van de partners is echter een degelijk en duurzaam huwelijk. Wellicht dat uit de zich verdiepende contacten ook realistische plannen ontstaan om de dreiging van de Duitse onderzeeër te bezweren.

Theo Kuipers en Johan Raven, respectievelijk medewerker Rijksarchief Friesland en lid van het VGN-bestuur.

VGN-Studiereis Kiev en omstreken

meivakantie 2001: 28 april t/m 6 mei

De tienjarige onafhankelijkheid van de Oekraïne in 2001 en het gegeven dat het centraal schriftelijk eind-examenonderwerp in 2002 en 2003 de Sovjet-Unie is, vormen een goede aanleiding een negendaagse studiereis te organiseren naar Kiev en omstreken. De VGN werkt hierbij nauw samen met de stichting WENT en met touroperator VOYAGE & CULTURE.

Op het programma zullen niet ontbreken:

- de cultuurhistorische highlights van Kiev
- stadsrondrit c.q. -wandeling, het Holenklooster, Openluchtmuseum Pirogovo, het Museum voor Toegepaste Kunst, het Museum voor de Tweede Wereldoorlog, de kerk van de H. Cyrillus, de Sofiakathedraal, etcetera
- een bezoek aan een school voor VO
- een ontvangst op Koninginnedag op de Nederlandse ambassade
- dagexcursie buiten Kiev; kennismaking met het platteland
- observatie van de (restanten van de) 1-mei viering
- een ontvangst bij Oekraïners thuis
- een bezoek aan een archief of andere instelling, tot voor kort niet toegankelijk.

Indicatieve reissom is f2400,-; niet-VGN leden betalen f100,- meer.

In de prijs is inbegrepen:

- acht overnachtingen in een goed (drie of vier sterren) hotel in een twee-persoonskamer;
- verzorging op basis van half-pension;
- transfer luchthaven - hotel vv.
- entrees volgens het programma;
- vervoer volgens het programma;
- Duitssprekende plaatselijke gids.

Niet inbegrepen zijn:

- visumafwikkeling
- een-persoonskamer: toeslag f595,- p.p.
- luchthavenbelastingen

(Voorlopige) aanmelding geschiedt door een berichtje te sturen naar Johan Raven, penningmeester VGN, Kinkhoorn 8, 9051 MJ Stiens. Tel 058-257 4050. Aarzel niet te lang, het aantal deelnemers is beperkt.

Nascholing Katholieke Universiteit Nijmegen 2000

Nederland en Indonesië. Vier eeuwen contact en beïnvloeding

Op vrijdag 29 september 2000 biedt de Afdeling Geschiedenis van de KUN i.s.m. het Instituut voor Leraar en School en het Centrum Kunsthistorische Documentatie een nascholingsconferentie aan over het CE-onderwerp "Nederland en Indonesië. Vier eeuwen contact en beïnvloeding".

- 09.15 Inschrijving en ontvangst
09.45 dr. Maria Grever, *Welkomstwoord*
10.00 dr. Elsbeth Locher-Scholten (UU),
*Inleiding op de stofomschrijving over
Nederland en Indonesië*
10.45 Pauze
11.00 **Keuze twee lezingen**
- prof.dr. Peter Rietbergen (KUN),
Nederlands-Indië in de 17^e en 18^e eeuw
- dr. Jaap de Moor (sectie Militaire
Geschiedenis), *Kolonialisme en dekolo-
nisatie vanuit militair perspectief*
(vanaf ca. 1875)
12.00 Henk Hya (Ieraar geschiedenis Liemers
College), *Recente ontwikkelingen in twee
controversiële gebieden: Irianjaya en
Timor*
13.00 Lunch en **informatiemarkt**

- 14.00 **Keuze uit vier workshops**
- drs. Jan de Vries (ILS/KUN),
Wat beweegt het geschiedenisonderwijs?
De film Oeroeg in de les
- drs. Ricardo Eshuis en drs. Jan-
Maarten de Wit (KUN), *Studiedruk,
CE Indonesië en examendossier: een
oplossing*
- drs. Wieneke Weusten (CKD KUN),
Indonesië via ICT
- drs. Henk Smeets (Moluks Histo-
risch Museum), *Molukse geschiedenis in
de klas: een andere visie op casus 5 in
het CE*
15.00 Pauze en **informatiemarkt**
15.30 Keuze uit **vier workshops** : zie boven
16.30 Afsluitend drankje

De kosten voor de conferentie bedragen f 165,- p.p., inclusief reader, uitgereikte materialen, koffie/thee, lunch en afsluitend drankje. Voor meer informatie kunt u contact opnemen met mw.dr. M. Grever, 024-3615761, m.grever@let.kun.nl (inhoud) of met mw.drs. E. van der Zwart, 024-3615573, e.vanderzwart@ils.kun.nl (organisatie en inschrijving).

Nederland en Indonesië

Vier eeuwen contact en beïnvloeding

Verantwoording

Opdracht

De commissie kreeg de opdracht een stofomschrijving te maken voor het Centraal Eindexamen Geschiedenis en Staatsinrichting 2001 en 2002 binnen het volgende thema-gebied: 'Nederland en Nederlands-Indië: van de 17e eeuw tot nu.' De keuze van dit thema komt voort uit een blijvende belangstelling voor de relatie tussen Nederland en Indonesië, zowel in zijn huidige vorm als in de koloniale tijd. Daarbij is het belangrijk dat leerlingen inzicht krijgen in de wederzijdse beïnvloeding van 'westerse' en 'niet-westerse' samenlevingen tijdens de Europese expansie, de koloniale periode en de post-koloniale periode.

Voor de afbakening van de havo/vwo stofomschrijving staat model het Tweede Fase domein F, Ontmoetingen tussen culturen, subdomein 'Contacten tussen westerse en niet-westerse samenlevingen' (havo/vwo eindtermen).

Omdat er in 2001 nog sprake is van zowel examens 'oude stijl' als examens 'nieuwe stijl' is er tevens gezorgd voor aansluiting bij een themaveld uit het bestaande examenprogramma, 'de wording van de nationale staat in de niet-westerse samenleving'.

Om verwarring te voorkomen is door de CEVO vastgesteld dat bij dit thema alleen een beroep mag worden gedaan op vaardigheden die zowel in het vigerende als in het nieuwe examenprogramma voor de Tweede Fase worden genoemd.

De stofomschrijving is afgestemd op 26 slu. Op vele scholen staat dit getal gelijk aan 18 contactmomenten van 50 minuten.

Voor de vbo/mavo stofomschrijving geldt nog het 'oude examenprogramma', met hieruit het themaveld 'De wording van een nationale staat in de niet-westerse wereld'. De vbo/mavo stofomschrijving is dan ook niet gehouden aan eindtermen uit domein F uit examenprogramma havo/vwo.

Voor de vbo/mavo examenstof staan 20 à 24 lessen.

Hoofdvraag

(a) Havo/Vwo:

Nederland en Indonesië raakten in de loop der eeuwen steeds meer met elkaar verbonden. Waardoor onderscheidden zich de verschillende vormen van contact tussen de twee landen en hoe kan worden verklaard dat de band verbroken werd?

(b) Vbo/Mavo:

Hoe kwamen Indonesië en Nederland met elkaar in contact; waardoor raakten ze steeds meer met elkaar verbonden en waarom gingen ze uit elkaar?

Toelichting

Dankzij zijn koloniale bezittingen was Nederland vroeger een invloedrijke natie in de wereld, een land dat meetelde tussen de grote staten van Europa. De economische voortbrengselen uit de Indonesische archipel hebben de Nederlanders gedurende ongeveer vier eeuwen veel winst opgeleverd. Wat voor verschillende soorten contact bestonden er tussen de beide landen in de koloniale tijd?

Heeft Nederland een bijdrage geleverd aan de economische en staatkundige ontwikkeling van Indonesië? Hoe kan verklaard worden dat Nederland er zoveel moeite mee had om de onafhankelijkheid te accepteren die in 1945 in Indonesië eenzijdig werd uitgeroepen?

Tegenwoordig bestaat er een goede, zij het soms ook wat gevoelige relatie tussen Nederland en Indonesië. Het is duidelijk dat er gedurende een periode van ruwweg vier eeuwen allerlei vormen van beïnvloeding tussen de twee landen hebben plaatsgevonden.

Het subdomein stelt dat 'de kandidaat kan uitleggen hoe westerse en 'niet-westerse' samenlevingen elkaar voor en tijdens de Europese expansie, en in de post-koloniale periode hebben beïnvloed'. Hieronder vallen tevens: het beschrijven en interpreteren van vormen van beïnvloeding, het verklaren van de invloed van verschillende belangen en waarden, het herkennen en verklaren van verschillen in beeldvorming, en het geven van historische voorbeelden van de wijze waarop voormalige koloniën en koloniale mogendheden ervaringen uit het verleden verwerkten (en het verklaren van mogelijke verschillen tussen beide).

De commissie heeft deze eisen als volgt toegepast. Vanaf de eerste contacten tussen de Nederlanders en de Indonesische bevolking eind zestiende eeuw heeft er in Indonesië een ontmoeting tussen twee culturen plaatsgevonden. De verschillende vormen van wederzijdse beïnvloeding die in de loop der eeuwen kunnen worden onderscheiden staan centraal in dit examenonderwerp.

Het wederzijdse aspect is essentieel in de stof: het gaat niet uitsluitend om de vestiging door de Nederlanders van een koloniaal rijk in Indonesië, maar om de wisselwerking tussen twee culturen. Naast de invloed van de kolonisator op het eilandenrijk vormt ook de wijze waarop de Indonesische samenleving reageerde op de komst van de Nederlanders een belangrijk onderdeel van de stof. Hierbij is tevens de wederzijdse beeldvorming belangrijk. De invloed van het koloniale bezit in Indonesië op Nederland komt in beperkte mate ook aan bod. In de stof komen politiek-bestuurlijke, sociaal-economische en cultureel-mentale aspecten van beïnvloeding aan de orde.

Voor de vbo/mavo-versie geldt dat het aspect wederzijdse beïnvloeding geen eis is voor de stofomschrijving.

Periode

De stofomschrijving beslaat een periode van vier eeuwen waarin Nederland en Indonesië met elkaar verbonden waren. Als aanvang wordt genomen 1596, het jaar waarin de eerste Nederlandse koopvaardijochten de Indonesische archipel bereikten. Die reis markeerde het begin van toenemende Nederlandse aanwezigheid en invloed in Zuidoost-Azië.

Het jaar 1942 vormde, met de Japanse bezetting, in feite reeds het begin van het einde van de Nederlandse politieke invloed in Nederlands-Indië. De Republiek Indonesië werd uitgeroepen op 17 augustus 1945. Het daarop volgende vier jaar durende diplomatieke en militaire conflict eindigde op 27 december 1949 met de soevereiniteitsoverdracht, waarbij Indonesië ook formeel een onafhankelijke staat werd. De periode tot 1962 kan worden gezien als de nasleep van de dekolonisatie van Indonesië en het begin van de verwerking daarvan. Het vasthouden aan Nieuw-Guinea staat symbool voor de moeizame verwerking van de dekolonisatie. Met het afstaan van dit gebiedsdeel in 1962 komt aan de Nederlandse koloniale aanwezigheid in Zuidoost-Azië definitief een eind. Hier eindigt dan ook de stofomschrijving.

De commissie onderscheidt vijf perioden die het tijdperk 1596-1962 voor leerlingen hanteerbaar en overzichtelijk maken: de periode rondom de VOC (1596-1830), de periode van het cultuurstelsel (1830-1870), de periode van afronding en consolidatie van het Nederlands gezag (1870-ca. 1918), de periode van de Ethische Politiek en het nationalisme (1900-1942) en de periode rond de dekolonisatie (1942-1962).

Voor de vbo/mavo stofomschrijving loopt de laatste periode van 1942 tot 1949. Verwerking is geen eis voor het vbo/mavo programma.

Er is voor gekozen om de hoofdvraag op te splitsen in subvragen per periode.

Stofomschrijving vbo/mavo

Tot het jaar 2003 staat de minister het Vbo en de Mavo geen eigen eindexamenonderwerp toe.

De commissie streeft er naar de omschrijving van dit thema voor het Centraal Examen vbo/mavo af te stemmen op de capaciteiten en de belangstelling van de vbo/mavo leerling. Hierbij is de commissie niet gebonden aan de eisen uit het Tweede Fase-domein voor havo en vwo.

Casus

Een casus stelt een kwestie aan de orde die zich leent voor uiteenlopende interpretaties en beoordelingen. Leerlingen

verwerven aan de hand van diverse bronnen inzicht in een aantal centrale aspecten van de kwestie die bij interpretatie en beoordeling een rol kunnen spelen. Zo raken zij op grond van zelfstudie vertrouwd met de belangrijkste aspecten en inhoudselementen van de casus. Tijdens het Centraal Examen maken zij hiervan gebruik bij het beantwoorden van vragen die gesteld zijn aan de hand van weer nieuwe informatiebronnen.

Een casus mag alleen aan de hand van bronnen worden getoetst. Daarbij wordt gestreefd naar gevarieerd brongebruik, naast tekstbronnen kunnen beeldbronnen en cijfermatige bronnen worden voorgelegd.

De casus-onderwerpen in beide stofomschrijvingen zijn zó gekozen dat zij zich goed lenen voor de toepassing van vaardigheden op het gebied van analyse (informatieverwerking), interpretatie en beoordeling. Hierbij wordt uiteraard gebruik gemaakt van de kennis en de inzichten die leerlingen eerder omtrent de casus en de algemene achtergronden in de betreffende periode hebben opgedaan.

De commissie heeft de casus als element van een stofomschrijving voor het Centraal Examen gecontinueerd: ze acht dit element waardevol voor de ontwikkeling van het vak Geschiedenis in de Tweede Fase en in de vernieuwde bovenbouw Vmbo.

Begrippen en namen

Voor de overzichtelijkheid en in aansluiting op de huidige wetenschappelijke conventies wordt zoveel mogelijk de naam 'Indonesië' als geografische aanduiding gebruikt. Soms verdient het echter de voorkeur om de historisch juiste benaming te gebruiken en te spreken over 'Nederlands-Indië'. Op dezelfde wijze is 'Nederland' gebruikt terwijl het in de beginperiode nog gaat om 'de Republiek der Zeven Verenigde Provinciën'. Er wordt gesproken over de 'Indonesische' bevolking. Waar een specifiek onderscheid wenselijk is tussen de verschillende bevolkingsgroepen wordt vanzelfsprekend gesproken van Javanen, Atjehers, Ambonezen, etc. Ook kan incidenteel gebruik worden gemaakt van 'inheemse bevolking' ter onderscheiding van bijvoorbeeld in Indonesië woonachtige Chinezen, Arabieren of Indo-europeanen.

Wat betreft de spelling is gekozen voor aansluiting bij de Nederlandse schrijfwijze, zoals die in de bronnen en in veel literatuur voorkomt. Deze wijkt af van de wijze waarop plaatsnamen en dergelijke thans in Indonesië geschreven worden (Atjeh in plaats van Aceh, Bandoeng in plaats van Bandung, Djambi in plaats van Jambi).

Begrippen die in de ogen van de commissie essentieel zijn voor beïnvloeding tussen de twee landen zijn cursief gedrukt. Zij zouden de leerlingen enig houvast kunnen bieden bij het bestuderen van de stof.

Restricties

Het historisch kader moet de leerling vertrouwd maken met de achtergrond van de hoofdvraag en de geografie van het te bestuderen gebied. Het historisch kader maakt deel uit van de stofomschrijving met dien verstande dat de gegevens in dit kader alleen mogen worden getoetst in samenhang met gegevens uit de hoofdstukken in de stofomschrijving.

Nederland en Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding

havo-vwo

Hoofdvraag

Nederland en Indonesië raakten in de loop der eeuwen steeds meer met elkaar verbonden. Waardoor onderscheidden zich de verschillende vormen van contact tussen de twee landen en hoe kan worden verklaard dat de band verbroken werd?

Historisch en geografisch kader

De huidige Republiek Indonesië is in 1945 ontstaan uit het gebied dat in Nederland tot 1949 Nederlands-Indië werd genoemd. Nederlands-Indië was de officiële naam van de kolonie sinds de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden in 1814. De VOC gebruikte het begrip Oost-Indië (hiertoe behoorden ook nederzettingen buiten de Indonesische archipel). De naam Indonesië werd aan het begin van de twintigste eeuw ingevoerd door de Indonesische nationalistische beweging.

Indonesië vormt een eilandenrijk. De archipel omvat circa 13.000 eilanden. Tot de grootste eilanden behoren Java, Sumatra, Borneo (het Indonesische deel heet nu: Kalimantan), Celebes (nu: Sulawesi) en Nieuw-Guinea (het Indonesische deel heet nu: Irian Jaya). Tot de kleinere eilanden behoren Bali, Bangka en Billiton, en de eilandengroep Molukken (met onder andere Ambon en Banda). De enorme uitgestrektheid van dit gebied, ruim vijftig maal de grootte van Nederland, wordt zichtbaar door het op een kaart van Europa te projecteren.

Indonesië ligt in de tropen en heeft een moesson-klimaat. Dankzij het gunstige klimaat is er een ruim aanbod aan natuurlijke grondstoffen en voedingsmiddelen. Het land is rijk aan delfstoffen en mineralen.

De Indonesische archipel kent een grote verscheidenheid aan etnische groepen, met honderden verschillende talen en dialecten. Vóór de komst van de Europeanen kunnen op grond van de middelen van bestaan drie typen samenlevingen worden onderscheiden. In de binnenlanden kwamen gebieden voor waar men leefde van jacht, visvangst en het verzamelen van voedsel (zoals op Borneo en in Nieuw-Guinea). Daarnaast waren er gebieden met goede landbouwgronden, zoals op het dichtbevolkte eiland Java, waar rijke beschavingen ontstonden met steden waar ambacht en nijverheid bloeiden. In de kuststreken ten slotte werd er veel handel gedreven.

Door de centrale ligging van de archipel was er een levendige inter-Aziatische handel, met name met China, India en de Arabische wereld.

Door handelscontacten vond ook een uitwisseling van ideeën en godsdiensten plaats. Na het hindoeïsme en het boeddhisme werd na 1400 de islam de belangrijkste godsdienst (tot op heden). Met de komst van de eerste Europeanen, de Portugezen in de zestiende eeuw, deed ook het christendom zijn intrede.

Voordat Nederlands-Indië ontstond was er geen sprake van één groot rijk. Wel waren er tot in de negentiende eeuw verschillende kleinere rijken, die dikwijls grote macht bezaten gedurende een bepaalde periode. Kenmerkend voor deze rijken was dat ze regelmatig met elkaar in strijd verwickeld waren en dat er voortdurend bondgenootschappen moesten worden gesloten om de macht te behouden.

De Portugezen bleven bijna een eeuw de enige Europeanen in dit gebied; pas in 1596 verschenen de eerste Nederlanders.

1. Van 1596 tot 1830: Rondom de VOC

Wat was de aard van de contacten die in de tijd van de VOC tussen Nederland en Indonesië ontstonden en in welke mate leidden die tot verbondenheid?

1.1 De VOC

Door Britten, Fransen en Nederlanders werden aan het eind van de zestiende eeuw verschillende pogingen ondernomen om de specerijen-eilanden in de Oost te bereiken. De eerste Nederlandse expeditie werd ondernomen door Cornelis de Houtman en Pieter Dirksz. de Keyser. Deze expeditie vertrok in april 1595 en bereikte Bantam veertien maanden later, in juni 1596. Door verkeerde beslissingen en ondeugdelijke leiding liep deze reis bijna uit op een mislukking. Wel kenden de Nederlanders nu een eigen zeeweg naar Indonesië.

Na 1597 werden allerlei nieuwe expedities ondernomen door zogenaamde voorcompagnieën (onder andere uit Amsterdam en Zeeland). Zij beconcurrerden elkaar zo hevig dat de inkooprijzen in Azië stegen en de winst in Europa daalde. Om de krachten te bundelen werd in 1602 de *Verenigde Oostindische Compagnie* (VOC) opgericht.

Rond 1625 was de VOC uitgegroeid tot 's werelds grootste handelsonderneming: ze had toegang tot de specerijengebieden in de Molukken en de pepergebieden in Bantam en

Atjeh. De Britten en Portugezen waren grotendeels uit het oostelijk deel van de archipel verdreven.

De Nederlanders beheersten in de tijd van de VOC nog lang niet de gehele archipel. In de zeventiende eeuw concentreerde de macht van de VOC in Indonesië zich op de Molukken, gericht op het kruidnagelmonopolie. In de achttiende eeuw, toen koffie en suiker belangrijke producten werden, verschoof de aandacht naar Java. Geleidelijk aan slaagde de Compagnie erin de macht van de vorsten op Java te beperken en de eigen macht uit te breiden. Verder had de VOC op diverse plaatsen in de archipel handelsposten, de factorijen. In de loop van de zeventiende eeuw ging de VOC zich ook actief bezighouden met de inter-Aziatische handel. Zo werd er bijvoorbeeld textiel (katoen) uit Bengalen afgezet in de pepergebieden.

Aanvankelijk lag het bestuurscentrum van de VOC op de Molukken. Ambon vormde in feite het hoofdkwartier. Jan Pietersz. Coen verplaatste het bestuurscentrum naar Jacatra op het eiland Java, vanwege de meer centrale ligging van deze plaats. Daar werd in 1619 onder de naam Batavia het nieuwe hoofdkwartier van de VOC gevestigd (het huidige Djakarta).

De VOC bleek een succesvolle onderneming. Er werden flinke winsten uitgekeerd aan de aandeelhouders. In de loop van de achttiende eeuw trad verval in en kwam het bestuur van de VOC ter discussie. Als oorzaken van het verval van de VOC kunnen genoemd worden: corruptie, gebrek aan kapitaal en toenemende concurrentie van Engeland. In 1783 moest de compagnie bij de Staten-Generaal aankloppen om hulp en in 1799 werd de VOC definitief opgeheven. De Nederlandse staat nam de bezittingen en schulden over. Vanaf toen was de Nederlandse staat verantwoordelijk voor het bestuur van de kolonie.

1.2 De politiek-economische contacten

De VOC was in eerste instantie een handelscompagnie die beoogde winst te maken. In de periode 1621-1670 bereikte de VOC vrijwel een wereld-monopolie in de handel in specerijen. De Staten-Generaal verschaften de VOC een handelsoctrooi, dat inhield dat zij als enige Nederlandse onderneming toestemming kreeg voor de handel ten oosten van Kaap de Goede Hoop. Tevens kreeg de VOC bepaalde politieke en bestuurlijke bevoegdheden: zij mocht zelfstandig verdragen sluiten met vorsten, forten bouwen en oorlog voeren.

De specerijen waren zo fel begeerd omdat ze in relatief kleine hoeveelheden grote winsten opleverden. De concurrenten, voornamelijk Portugezen, werden met militaire macht verdreven.

Het lukte de VOC niet, ondanks het feit dat zij in de handelsverdragen een exclusief recht bedong, om de specerijenhandel in de archipel volledig in handen te krijgen. De Molukken vormden hierop een uitzondering. Het succes in de Molukken lag in de betrekkelijk kleine omvang van het gebied en de aanwezigheid van specerijen die elders in de archipel niet voorkwamen. Banda werd het enige eiland waar muskaatnoten voor de productie van nootmuskaat en foelie (twee specerijen van dezelfde boom) verbouwd werden. Op Ambon en de andere eilanden van de Molukken verkreeg de VOC een monopolie in kruidnagelen.

De VOC sloot met inheemse vorsten en dorpschefs handelsverdragen, en zag deze contracten als voor onbepaalde tijd gesloten. Voor de inheemse vorsten daarentegen waren het tijdelijke overeenkomsten die voornamelijk om politieke redenen tot stand kwamen. Zij veranderden van bondgenoot als de politieke omstandigheden dat vereisten. De VOC werd vooral beschouwd als welkome medestander in de strijd tegen interne rivalen en buitenlandse vijanden.

In de Molukken kregen de Nederlanders in ruil voor militaire steun het alleenrecht op de aankoop van specerijen. In de contracten werd vastgelegd dat er alleen specerijen aan de VOC geleverd mochten worden.

Het afdwingen en in stand houden van het monopolie leidde in een aantal gevallen tot gewelddadige conflicten. Zo ging er in 1622 een strafexpeditie onder leiding van Jan Pietersz. Coen naar de Banda-eilanden. Als straf voor de 'smokkelhandel' in andere producten werden bomen omgehakt en werd de bevolking weggevoerd. Voormalige compagniedienaren, de 'perkeniers', hielden nu toezicht op de productie van de muskaatnoten. Alle vormen van lokale handel werden onderdrukt.

1.3 De VOC-tijd: beïnvloeding aan de oppervlakte

De VOC nam niet het bestuur van de inheemse vorsten over, maar sloot verdragen. Dit systeem van allianties vergde voortdurende politieke en militaire inspanningen. Vooral op Java had de VOC weinig direct contact met de bevolking. De leveringen van rijst, hout en (na 1725) koffie aan de VOC verliepen via de vorsten (het contingentensysteem). De lokale vorsten zetten hun eigen bevolking soms onder druk om meer te verbouwen. Hoewel zij Europese producten gingen importeren drong er verder weinig van de Europese cultuur tot de vorstenhoven door.

Op de handelsposten ontstond een gemengde samenleving. De VOC wilde in Azië geen vestigingskolonie en het aantal Europese vrouwen was dan ook heel beperkt. Nederlandse mannen gingen relaties aan met Indonesische vrouwen in huwelijk of concubinaat, waardoor een wederzijdse Europees-Aziatische culturele beïnvloeding plaatsvond. De zo ontstane Indische mengcultuur vertoonde zowel Europese als Aziatische kenmerken op het terrein van taal, kleding, voedsel, godsdienst, huiselijk leven en statussymbolen.

Hoewel de Indonesische bevolking met verbazing had gereageerd op de eerste Portugezen en Nederlanders, raakte zij snel aan hun aanwezigheid gewend, aangezien er al eeuwen handel werd gevoerd met kooplieden van elders.

2. De tijd van het cultuurstelsel (1830-1870)

Wat veranderde er in de invloed van Nederland op Indonesië in de periode 1830-1870, welke belangen lagen daaraan ten grondslag en wat waren de gevolgen voor de contacten tussen de Nederlanders en de Indonesische bevolking?

2.1 De invoering van het cultuurstelsel op Java

Na een korte periode van Brits bestuur in de Napoleontische tijd kwam de kolonie in de Indonesische archipel in 1814

weer onder Nederlands gezag. De verwachtingen ten aanzien van de opbrengst van de kolonie waren hooggespannen, maar de Nederlandse regering slaagde er niet in de kolonie winstgevend te maken; er moest zelfs geld op toegelegd worden.

Tijdens de Java-oorlog (1825-1830) werd het Nederlands gezag op Java op de proef gesteld door de Javaanse opstand onder leiding van prins Diepo-Negoro. De uitgaven voor de kolonie namen sterk toe. De hoge kosten van de Java-oorlog zorgden ervoor dat de economische argumenten een hoofdrol gingen spelen in de discussie over de toekomst van de kolonie.

Om de koloniale bezittingen winstgevend te maken ontwikkelde gouverneur-generaal Johannes van den Bosch het *cultuurstelsel*. Doel van dit systeem was de exploitatie van Java ten behoeve van de Nederlandse schatkist. De bevolking op Java werd gedwongen tropische exportgewassen ('cultures'), zoals koffie, suiker en indigo, te verbouwen en af te staan aan het koloniale gouvernement. In ruil hiervoor kreeg zij een vast *plantloon*. Nederlandse bestuursambtenaren en inheemse regenten werden beloond met cultuurprocenten, om hen aan te zetten de productie op te voeren.

Het cultuurstelsel was min of meer een voortzetting van het systeem van gedwongen leveranties dat de VOC had toegepast op de Molukken en delen van Java. Het werd toegepast in de gebieden onder Nederlandse heerschappij op Java. In de overige delen van de archipel (de zogenaamde Buitengewesten) bleef de Nederlandse invloed beperkt.

De gedachte achter het cultuurstelsel was Java bewuster te koloniseren en te gelde te maken. Het feit dat de Javaanse boer verplicht producten moest leveren aan het gouvernement vond men in die tijd op zich niet vreemd; in het buitenland oogstte de winstgevendheid van het cultuurstelsel zelfs veel bewondering.

2.2 Toenemende economische invloed van de Nederlandse overheid

Naast het werk voor de verplichte cultures moesten de Javaanse dorpen verplichte *herendiensten* aan het gouvernement leveren, bijvoorbeeld voor de aanleg van wegen en havens. Verder waren de Javaanse boeren sinds het begin van de negentiende eeuw *landrente* verschuldigd, een soort belasting op de rijsttoest.

Door het cultuurstelsel nam onder de Javaanse bevolking de werkdruk sterk toe. Als gevolg hiervan konden de eigen sawahs soms niet bewerkt worden. De suikercultuur putte de grond uit en onttrok water aan de rijstbouw. De cultuurprocenten leidden soms tot misbruik; de boeren werden dan gedwongen hun beste grond af te staan aan de regent. Tegelijkertijd leidden de plantlonen tot modernisering en monetarisering van de Javaanse economie. Zolang de oogsten goed waren (in de periode 1830-1845) stegen de plantlonen en nam de welvaart in veel streken toe.

Na 1845 leidde een reeks slechte oogsten tot hongersnood onder de inheemse bevolking. Als gevolg hiervan vond in 1850 een hervorming van het cultuurstelsel plaats. Deze hervorming hield onder andere in dat de niet-rendabele indigo-cultuur werd afgeschaft en andere cultures werden ingeperkt omdat ze een te grote druk op de bevolking legden. De

controle op arbeid en op het inheemse bestuur werd verbeterd en er werden nieuwe landbouwmethoden toegepast.

Naast het cultuurstelsel bleef er een inheemse economie bestaan die gericht was op zelfvoorziening en regionale handel.

De cultuurproducten werden bij de *Nederlandse Handel-Maatschappij (NHM)* in consignatie gegeven, die zorgde voor vervoer en verkoop. De geleverde producten werden op veilingen in Nederland verkocht. De opbrengst – *het batig slot* – kwam ten goede aan de Nederlandse schatkist.

De opbrengsten van het cultuurstelsel waren enorm. Tussen 1850 en 1860 kwam jaarlijks gemiddeld 30% van de Nederlandse staatsinkomsten uit de koloniale baten. Deze inkomsten werden in Nederland onder andere gebruikt voor de aanleg van infrastructuur, zoals bruggen en spoorlijnen, en voor de schadeloosstelling van slavenhouders in Suriname (na 1863). Daarnaast was er effect merkbaar in de scheepsbouw en de transportsector. Ook de katoenindustrie in Twente deelde in de economische voorspoed en vond in Indonesië een afzetmarkt.

2.3 Versteving van de politieke contacten

Het cultuurstelsel bouwde voort op het systeem van leveringen uit de VOC-periode. In bestuurlijk opzicht sloot het aan bij het bestaande feodaal-agrarische systeem. De Javaanse adel kreeg een rol bij de organisatie van het cultuurstelsel. Er werd een *dualistisch bestuursstelsel* ingevoerd; het Nederlandse en het inheemse bestuur functioneerden naast elkaar. Aan het hoofd van het *Binnenlands Bestuur* stond de Gouverneur-Generaal; de residenten bestuurden provincies, daarin bijgestaan door assistent-residenten en administrateurs/controleurs. Het *Inlands Bestuur* werd uitgeoefend door regenten, inheemse vorsten die regeerden met behulp van de plaatselijke hoofden.

De hogere bestuursfuncties voor het inheemse bestuur werden erfelijk. In de loop van de tijd werden de regenten steeds meer uitvoerders van het Nederlandse beleid, maar in de ogen van het volk bleven zij soevereine vorsten.

2.4 Sociaal-culturele contacten tijdens het cultuurstelsel

Cultureel-mentale veranderingen in de Indonesische samenleving ten gevolge van het cultuurstelsel zijn moeilijk te identificeren. Er was relatief weinig culturele invloed op de Javaanse leefwijze. Opmerkelijk is dat de vreedzame Javaanse bevolking eigenlijk nauwelijks protesteerde tegen het cultuurstelsel.

De nieuwe exploitatie- en bestuursvorm had een grotere mentale afstand tussen de Europeaan en de inheemse bevolking ten gevolge. De groeiende groep Nederlandse koloniale bestuurders nam echter wel allerlei Indonesische leefgewoonten over. Daarbij werd aangesloten bij de voor de koloniale omstandigheden zo typerende *Indo-europese cultuur*, die in de VOC-tijd reeds was ontstaan. Naar buiten vertoonde deze meer Europese kenmerken, zoals westerse kleding en taal. In het huiselijk leven was de levenswijze meer Aziatisch: men liep binnenshuis in sarong en kabaja.

Op het kruispunt van wederzijdse beïnvloeding kwamen zo oorspronkelijk Indische cultuurvormen tot ontwikkeling,

zoals de Indische keuken, waarin naast Indonesische en Nederlandse ook Chinese en Indiase ingrediënten werden opgenomen.

Casus 1 Multatuli: wereldverbeteraar of anti-koloniaal?

Multatuli heeft in de Max Havelaar de misstanden in de Javaanse samenleving aan de kaak gesteld. Wat was volgens hem de oorzaak van de zelfverrijking van de regenten? Was hij tegen het feit dat Indonesië een kolonie van Nederland was?

Leerlingen moeten aan de hand van fragmenten uit de 'Max Havelaar' en andere bronnen uit die tijd hierop een beredeneerde visie kunnen geven.

3. Afronding en consolidatie van het Nederlandse gezag

Welke nieuwe ontwikkelingen in de periode na 1870 leidden tot een sterkere invloed van Nederland op Indonesië en wat waren de effecten daarvan op de wederzijdse beeldvorming?

3.1 De tijd van het modern imperialisme

Internationaal was de periode 1870-1914 die van het *modern imperialisme*. Onder modern imperialisme wordt in het algemeen verstaan een proces van versnelde uitbreiding van de westerse macht, resulterend in politieke heerschappij en koloniale staatsvorming in voordien slechts op papier bestuurde gebieden. In Nederland kwam dit proces pas na 1890 op gang en liep door tot ongeveer 1918. Aan dit imperialisme lagen politieke, economische en morele motieven ten grondslag. Deze ontwikkeling kreeg onder bepaalde groepen Nederlanders een tegenhanger in het streven om op een paternalistische manier in Nederlands-Indië de welvaart te bevorderen en de inheemse bevolking te ontwikkelen.

3.2 Politieke veranderingen: de vestiging van het Nederlands gezag in de archipel

Er wordt gesproken over 'afronding en consolidatie' van het Nederlandse gezag omdat het koloniale beleid zich kenmerkte door continuïteit. De buitengrenzen van de Nederlands-Indische archipel waren in de negentiende eeuw in feite internationaal erkend. De officiële politiek van Nederland was een *politiek van onthouding*. Het Indische gouvernement had de relatie met de inheemse vorsten door contracten na 1875 min of meer gestandaardiseerd: militaire steun en politieke waarborgen in ruil voor economische goederen en een erkenning van het Nederlands gezag. Er vond over het geheel genomen een geleidelijke bestendiging en intensivering van het gezag plaats in de gebieden die reeds van Nederland waren. Militaire veroveringen werden lange tijd niet wenselijk geacht.

In de Buitengewesten werd het koloniaal gezag echter op kleine schaal uitgebreid en bestendigd. Daarvoor werd het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL) ingezet, dat korte strafexpedities ondernam (het zogenaamde 'tuchtigen'). Soms

gebeurde dit onafhankelijk van het bestuur in Batavia en Den Haag. Het kwam bijvoorbeeld voort uit angst voor buitenlandse inmenging of uit economische motieven. Ook wanneer het inheemse bestuur zeeroverij en slavenhandel toeliet, als er opiumsmokkel plaats vond (zoals in Lombok), of als een gebied zich leende voor de exploitatie van delfstoffen (zoals Djambi) vonden expedities plaats.

De Lombok-expeditie in 1894 betekende een omslag in het denken over het al dan niet uitbreiden van het Nederlands gezag in Indonesië. De onthoudingsgedachte maakte plaats voor een imperialistische expansiedrang. Soms volstond dreigen met geweld om onderwerping aan het Nederlands gezag te krijgen, steeds vaker was het gebruik van geweld noodzakelijk.

Een voorbeeld daarvan vormt de Atjeh-oorlog (1873 – circa 1918). De Atjehers verzetten zich in een felle guerrilla-oorlog tegen het Nederlands gezag. Met veel moeite werd hun gebied onder J.B. van Heutsz bedwongen en zodanig 'gepacificeerd' dat een burgerlijk koloniaal bestuur mogelijk werd. Deze lange oorlog werd in de ogen van de Nederlanders (zowel in Indonesië als in Nederland) een 'zaak van nationale eer'. Het gebied Atjeh bleef ook na 1918 onstandig.

In plaats van bondgenootschappen op basis van militaire steun tegenover economische voordelen kwam nu de *korte verklaring*, waarin de vorsten of sultans verklaarden de Nederlandse heerschappij te accepteren, de regels van het gouvernement te volgen en geen zelfstandige buitenlandse politiek te voeren. Het 'zelfbestuur' dat de vorsten overhielden werd sterk beperkt door het beleid van het gouvernement en de aanwezigheid van Nederlandse bestuurs-ambtenaren.

3.3 Economische veranderingen: particulier initiatief en expansie

Na 1848 werd er steeds meer kritiek geuit op het koloniaal bestuur in het algemeen en het cultuurstelsel in het bijzonder. Het cultuurstelsel werd door liberale politici gezien als een vorm van exploitatie die niet langer paste in het liberaal-economische tijdperk dat naar hun idee was aangebroken. Sommige van deze critici hadden de oprechte overtuiging dat het cultuurstelsel verderfelijk voor de Javaanse bevolking was. Aan de andere kant was er ook economisch eigenbelang; zij wilden de kolonie openen voor particulier initiatief.

In 1870 opende de Agrarische Wet de kolonie voor het particulier ondernemerschap. De Suikerwet luidde de geleidelijke opheffing van de gouvernementcultures in en daarmee het einde van het cultuurstelsel. De inheemse bevolking behield het recht op de door haar in cultuur gebrachte gronden, maar daarnaast begonnen zich in toenemende mate particuliere westerse bedrijven te vestigen op Java en in de Buitengewesten. Met name op Sumatra werden Nederlandse – en later ook andere Europese en Amerikaanse – plantages, de zogenaamde *landbouwondernemingen*, gevestigd. Op Sumatra begon men met de verbouw van tabak (het beroemde Deli-dekblad voor de sigaar), later gevolgd door andere producten, zoals koffie en rubber.

Expedities door wetenschappers en avonturiers leidden tot de ontdekking van bodemschatten als olie, tin, steenkool en goud. Tot 1850 had de koloniale overheid de delfstoffen geëxploiteerd, maar de Mijnwet van 1850 maakte het voor particulieren mogelijk om toestemming te verwerven delf-

stoffen te exploiteren (concessies). Op Sumatra was de 'Koninklijke' succesvol, de voorloper van de huidige Koninklijke/Shell.

De Koninklijke Paketvaart Maatschappij (KPM) zorgde vanaf 1891 voor een uitdijend netwerk van scheepvaartverbindingen in de archipel. De expansie van dit bedrijf werd door de overheid ondersteund. De KPM zorgde voor snel troepentransport bij militair ingrijpen, en zorgde voor geregelde lijndiensten tussen de verschillende delen van de archipel, hetgeen bijdroeg aan de ontsluiting van afgelegen gebieden.

De periode van 1870 tot 1930 wordt de liberale periode genoemd. Handel, transport, landbouw en mijnbouw kenden een grote groei en allerlei modernisering (de komst van stoomschepen, de aanleg van het Suez-kanaal, de uitvinding van telegraaf en elektriciteit) versterkten de economische groei. Er werden wegen, spoorwegen, havens en vliegvelden aangelegd (met name op Java en Sumatra). Het bedrijfsleven maakte grote winsten.

In deze tijd kwam er naast de grote landbouwondernemingen een geheel andere sector op waar werd geproduceerd voor de overzeese exportmarkt: de inheemse boeren op Sumatra, Borneo en Celebes ontdekten dat de exportlandbouw hoge winsten opleverde en begonnen aan een kleinschalige productie van onder andere rubber en copra.

Een fijnmazig netwerk van Chinese tussenhandelaren verbond de inheemse producent met de wereldmarkt. Deze handelaren verspreidden informatie over prijzen en plantmethoden, leverden krediet, kochten het product en verkochten importgoederen. Met name in de rubber kwam de inheemse productie tot grote bloei. In de havensteden deden de Europese handelshuizen goede zaken met de tussenhandelaren.

3.4 Dominantie en toenemende contacten

De afschaffing van het cultuurstelsel betekende dat Indonesiërs steeds minder met de koloniale overheid en steeds meer met Nederlandse ondernemers te maken kregen. De agrarisch-feodale samenleving werd er een van loonarbeid met zakelijke contracten. De loonarbeid betekende voor veel boeren op Java een daling op de sociale ladder. Zij verzetten zich door het verbranden van suikerriet en door massaal weg te trekken naar de plantage-gebieden op Sumatra of naar de steden. Hun protest werd versterkt door een economische crisis als gevolg van de overproductie van suiker (1884), sterke bevolkingsgroei, afhankelijkheid van een dalend geldinkomen en lage rijstproductie, met als gevolgen hongersnood en zware belastingen.

Het plantage-gebied op Sumatra was dunbevolkt. Bovendien was de inheemse bevolking niet bereid om voor de Europeanen in loondienst op de ondernemingen te werken. Daarom besloten de ondernemers Chinese en Javaanse contract-koelies te werven. Deze koelies tekenden een contract waarmee zij zich verplichtten om tegen ontvangst van een voorschot drie jaar voor een planter te werken. Aan het eind van de negentiende eeuw waren er ongeveer 100.000 koelies op Sumatra, waarvan circa tien procent vrouwen. De arbeidsomstandigheden van de koelies waren slecht (voeding was eenzijdig of onvoldoende, de straffen waren streng, er was weinig medische zorg, het sterftecijfer was hoog).

De macht van de planters werd in 1880 door het gouvernement versterkt in de *koelie-ordonnantie*. Deze bevatte de

'poenale sanctie', die inhield dat koelies streng gestraft werden wanneer zij wegliepen of een overtreding begingen, zonder dat zij veel mogelijkheden hadden om in beroep te gaan.

In het plantagegebied in Deli (Sumatra) heerste een ruwe pionierscultuur van Europese ondernemers. Het doel van deze vaak ongehuwde mannen was om snel rijk te worden en vervolgens terug te keren naar hun vaderland. Zij vonden de inheemse bevolking lui, onwillig en dom omdat die de Europese mentaliteit en het westerse economische systeem niet zonder meer accepteerde. Inheemse bediendes, koelies en concubines vonden de planters heel normaal. Dikwijls hadden zij een neerbuigende houding ten opzichte van de Indonesiërs.

Buiten het plantagegebied was er een minder intensieve confrontatie tussen de inheemse bevolking en de Europeanen. Zoals de Atjeh-oorlog laat zien betekende dit niet dat alle Buitengewesten zonder meer de Nederlandse overheersing accepteerden.

Er waren ook Nederlanders die de inheemse bevolking met meer respect bejegenden. Met name veel bestuursambtenaren streefden een '*ontwikkelingsideaal*' na. Inheemse volken werden vergeleken met kinderen, nog onontwikkeld, niet minder dan de westerse volken, maar op een lagere trap van beschaving staand. De primitieve bevolking wachtte op haar 'bevrijding' van de slechte en onbetrouwbare lokale en regionale hoofden en op de instelling van een geordend bestuur.

De openstelling voor particulier initiatief en de snellere verbinding met Europa leverde een stroom van nieuwkomers op, vooral mannen, maar ook vrouwen, die hun plaats moesten vinden in de koloniale maatschappij met haar eigen zeden en gewoonten, afwijkend van het moederland. Europese vrouwen stonden dikwijls vreemd tegenover de inheemse cultuur.

Op Java raakte een groot deel van de bevolking gewend aan een door de Nederlanders en hun cultuur gedomineerde samenleving. Zij werkten bij Nederlanders als bediende of huishoudster, of hadden een baantje als ambtenaar of in de industrie.

Tot aan het eind van de negentiende eeuw leefden veel Nederlanders in concubinaat met hun huishoudster, de 'njai'. Toen er meer Europese vrouwen kwamen gebeurde dit minder vaak.

Een grotere bereidheid tot aanpassing en – waar mogelijk – tot toenadering vertoonden de Indo-Europeanen (van gemengd Indonesisch en Europees bloed). Zij werden door Nederlanders en andere Europeanen echter niet voor vol aanzien en hadden weinig kans op maatschappelijke ontplooiing.

Casus 2

De nostalgie van tempo doeloe: realiteit of herinneringsvervalsing?

Het begrip 'tempo doeloe' wordt gebruikt voor de nostalgische herinneringen aan het leven in het oude koloniale Indië, met name aan het eind van de negentiende en het begin van de twintigste eeuw. Bij herinneringen van sommige gerepatriëerde oud-Indië-gangers horen foto's van de 'toean' op zijn veranda met

vrouw (dikwijls Indonesisch) en kinderen, de kok, de bediendes en de tuinjongen. Dit beeld suggereert dat de Europeaan comfortabel leefde, in harmonie met de Indonesiërs. In hoeverre komt het nostalgische beeld overeen met de werkelijkheid?

Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn verschillende aspecten van het leven in Indië te beschrijven en te interpreteren.

4. Van 1900 tot 1942: Ethische Politiek en nationaal bewustzijn

Waarom leidde in de periode 1900-1942 de Ethische Politiek gelijktijdig zowel tot toenadering als tot groeiende spanning tussen Nederland en Indonesië? Wat was hierbij de rol van het nationalisme?

4.1 De Ethische Politiek

In de laatste helft van de negentiende eeuw was er in Nederland voortdurend kritiek op het koloniale beleid in Indonesië. De 'Max Havelaar' van Multatuli had grote invloed op het denken over het koloniaal bestuur. In het beginselprogramma van de ARP in 1878 pleitte Kuyper voor een koloniaal stelsel waarin Nederland de plicht had de Indonesiër op te voeden en op termijn zelfstandiger te maken. In 1899 schreef de voormalig advocaat Van Deventer een artikel in *De Gids* waarin hij betoogde dat Nederland een 'Eereschuld' aan Indonesië had. De noodzakelijke hervormingen in Indonesië moesten worden doorgevoerd door terugbetaling van het geld dat Nederland via het cultuurstelsel uit Indonesië had verkregen.

Deze 'ethische' gedachte vond weerklank in de politiek en het effect ervan is terug te vinden in de Troonrede van 1901, die wordt beschouwd als het officiële begin van de *Ethische Politiek*. De Ethische Politiek hield in dat Nederland een zedelijke roeping had om het welzijn en de welvaart van de Indonesische bevolking te bevorderen. Het beleid op grond van ethische principes ging hand in hand met de expansie van het Nederlands gezag in de archipel.

Het welvaartsbeleid vond plaats onder de leuze: 'irrigatie, emigratie, educatie'. Dit beleid werd vergezeld door een toename van onderwijs-mogelijkheden voor de inheemse bevolking en een beperkte mogelijkheid tot participatie in het bestuur.

In deze tijd vond er een modernisering plaats van het Binnenlands Bestuur en het Inheems Bestuur. Dit leidde ertoe dat het koloniaal bestuur verder doordrong in het dagelijks leven van de Indonesische bevolking. Gaandeweg kreeg de bevolking meer inspraak. De Decentralisatiewet (1903) gaf een klein aantal Indonesiërs zitting in gemeente- en provincieraden. Enige inspraak op centraal niveau kwam er met de instelling van de *Volkstraad* (1918). Deze was mede van belang omdat hier aan meningsvorming werd gedaan over de toekomst van Indonesië.

4.2 Gevolgen van de Ethische Politiek

De welvaartspolitiek leidde, vooral op Java, tot verbeteringen in de infrastructuur, irrigatieprojecten, landbouweducatie en verbeterde kredietvoorziening. Toch waren de effecten van dit beleid minder dan gehoopt, onder meer door de sterke

bevolkingsgroei of omdat de boeren hun kredieten voor consumptie gebruikten in plaats van productieve investeringen. Ondanks het feit dat er tot ongeveer 1930 sprake was van een gunstige economische ontwikkeling, nam de levensstandaard op Java (met name door de overbevolking) over het geheel genomen maar weinig toe.

Er kwam beter onderwijs volgens het principe: een schooltype voor elke 'landaard'. Zo kwamen er *dessascholen*, de *Hollands-Indische School*, de *Europese Lagere School* voor de kinderen van de Nederlanders en de *Indonesische elite*, en onderwijs voor meisjes (waar de *Javaanse Kartini* (1879-1904) zich voor had ingezet). Later ontstonden ook vormen van hoger onderwijs. Soekarno, bijvoorbeeld, bezocht de Technische Hogeschool in Bandoeng. Toch was met name het gebrek aan hoger onderwijs op grote schaal voor Indonesiërs een tekortkoming van de Ethische Politiek.

De gezondheidszorg verbeterde, eerst vooral door toedoen van zending en missie, later ook doordat de overheid systematisch voorlichting over hygiëne organiseerde en een vaccinatieprogramma opzette.

De misstanden op plantages en in mijnen op Sumatra werden aan de kaak gesteld in Van den Brand's 'De miljoenen van Deli' en in het *Rhemrev-rapport*. Mede als gevolg hiervan werd in 1907 de Arbeidsinspectie ingesteld, die zorgde voor materiële verbeteringen in de positie van contractarbeiders. De poenale sanctie bleef echter, ondanks veel discussie, gehandhaafd tot 1931.

De oorspronkelijke doelstellingen van de Ethische Politiek werden niet gehaald. De Ethische Politiek was het beleid van een beter georganiseerde en zich uitbreidende overheid, maar stond op gespannen voet met het particulier bedrijfsleven dat Indonesië nog altijd voornamelijk zag als een wingewest.

De welvaartspolitiek had op Java uiteindelijk weinig succes. De onderwijsverbeteringen bleven vrijwel beperkt tot lager onderwijs en landbouwvoorlichting, terwijl het hoger onderwijs voor Indonesiërs in gebreke bleef. Ten slotte bood de bevoogdingsgedachte geen goed antwoord op het nationalistische streven naar zelfbestuur.

Hoewel de Ethische Politiek de basis legde voor een beperkte mate van inheemse inspraak in het bestuur (democratisering) hield het koloniale gouvernement de touwtjes stevig in handen. De bestuurlijke veranderingen werden dan ook ingegeven door een vanzelfsprekend Europees superioriteitsgevoel.

4.3 Opkomst van het nationalisme

Vanaf het begin van de twintigste eeuw ontstonden er in Indonesië organisaties die streefden naar belangenbehartiging van specifieke sociale of religieuze groepen, bewustwording en inspraak in het bestuur.

De gematigd progressieve Boedi Oetomo (1908) had vooral de ontwikkeling van de Javaanse bevolking op het oog door verbeterde toegang en uitbreiding van westers onderwijs.

De Islamitische beweging Sarekat Islam (1911) was radicaler en kwam op voor de economische belangenbehartiging van de Indonesiërs. Het gouvernement nam een gematigde houding aan tegenover dit soort bewegingen. Alleen de Indische Partij (1912), die streefde naar een zelfstandig Indonesië, werd verboden.

In de jaren twintig raakten organisaties op etnische of religieuze basis op de achtergrond. De Partai Komunis Indonesia (PKI) van 1920 streefde naar het winnen van de grote meerderheid van de Indonesische bevolking en was gericht op uiteindelijke Indonesische onafhankelijkheid. In 1926/27 begon de PKI een opstand op Java en Sumatra, die leidde tot een forse reactie van het gouvernement: de PKI werd ontmanteld en duizenden aanhangers gevangen genomen.

In 1927 werd door Soekarno de Partai Nasional Indonesia (PNI) opgericht, die een samenhangende nationale ideologie ontwikkelde, los van religie of sociale klasse, waarbij Indonesië als een eenheid werd beschouwd. Deze partij streefde bewust naar de vestiging van een eigen, onafhankelijke, nationale staat. De middelen om dat te bereiken waren non-coöperatie en massa-actie.

Ook de PNI werd hard aangepakt door het gouvernement. Eind 1929 werden de leiders van de PNI gearresteerd. Vanaf het midden van de jaren dertig werd het radicale Indonesische nationalisme onderdrukt. Organisaties werden verboden, er was censuur en de politie had grote volmachten om op te treden. De leiders van de PNI werden gevangen gezet, bijvoorbeeld in Boven-Digoel (op Nieuw-Guinea). Alleen organisaties die met Nederland wilden samenwerken werden toegestaan.

Indonesische studenten in Nederland (waaronder Hatta) en in Indonesië (waaronder Soekarno) vormden de kern van deze nieuwe nationalistische beweging. Deze beweging stelde Indonesië als nationale eenheid centraal en richtte zich op alle volken in de archipel. Daarmee werd het hele gebied van Nederlands-Indië het uitgangspunt van de op te richten nationale staat Indonesië.

De opkomst van het *Indonesisch nationalisme* zette de verhouding tussen het moederland en de overzeese kolonie onder druk en zou deze uiteindelijk ingrijpend veranderen. De bewustwording van de Indonesische bevolking werd gevoed door internationale voorbeelden, door verbeterd onderwijs, en doordat de hoger opgeleide Indonesische elite westerse ideeën overnam. In deze ontwikkelingen was ook de invloed van de Ethische Politiek merkbaar. Een belangrijke impuls kwam van de islam. Belangenverenigingen en contacten met islamitische groepen elders stimuleerden de onafhankelijkheidsgedachte.

4.4 Inspraak zonder zelfbeschikking

De Nederlandse reactie op het nationalisme was aanvankelijk positief. Men zag het nationalisme als een nuttig gevolg van de Ethische Politiek. Daarna werd de Nederlandse politiek conservatiever. Na 1926/1927, toen enkele felle communistische opstanden plaatsvonden, volgde een harde aanpak.

Over het algemeen toonden de Nederlanders wel respect voor zaken als het inheems volksrecht (adat-recht) en de inheemse culturele voortbrengselen, maar hadden zij weinig respect voor de politieke bewustwording en het verlangen naar zelfstandigheid in de Indonesische samenleving. Men zag de Nederlandse aanwezigheid in de kolonie als onmisbaar en vanzelfsprekend.

Nederland ging uit van de *voogdijgedachte*; Indonesië werd gezien als kind dat opgevoed moest worden. De Indonesiërs hoefden hun eigen cultuur niet helemaal op te geven, maar dienden die in te passen in de Europese cultuur, hetgeen de *'associatie-gedachte'* wordt genoemd. Indonesië werd door de

kolonisator nog lang niet rijp geacht voor zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Daarbij kwam dat het grootste deel van de bevolking geen bezwaar leek te hebben tegen de Nederlandse aanwezigheid: het nationalisme was kleinschalig, concentreerde zich in de steden en was niet over de gehele archipel verspreid.

Op sociaal terrein voltrok zich in deze periode een toenemende scheiding in de samenleving op grond van afkomst, status en ras. De verschillende bevolkingsgroepen waren wettelijk en maatschappelijk streng gescheiden. Er werd een juridische driedeling gehanteerd: Europeanen (blanke Europeanen en Indo-europeanen), Vreemde Oosterlingen (Chinezen, Arabieren en Brits-Indiërs) en Indonesiërs. De groep Europeanen was klein ten opzichte van de inheemse bevolking. In 1930 woonden er ongeveer een kwart miljoen Europeanen in Indonesië. Er waren toen ongeveer 60 miljoen Indonesiërs.

Door de komst van meer Europese vrouwen en door moderne communicatiemiddelen vond een europeanisering van de koloniale cultuur plaats, waarbij westerse cultuuruitingen meer op de voorgrond en Aziatische meer op de achtergrond raakten. Dit gold met name voor de Europeanen van gemengd Indo-europese afkomst. Door de uitbreiding van het Nederlands gezag en de opkomst van het Indonesisch nationalisme kwam de relatie tussen bevolkingsgroepen in toenemende mate onder spanning te staan.

Intussen kreeg de Indonesische elite geleidelijk meer emancipatiekansen en toegang tot de betere posities. De hogere bestuursfuncties van het Binnenlands Bestuur bleven echter gereserveerd voor Nederlanders. Er ontwikkelde zich een Indonesische intellectuele elite, die zich bewust was van de koloniale situatie en zich steeds vaker ontevreden toonde.

De Ethische Politiek wekte verwachtingen doordat zij leidde tot inspraak en democratisering. Het nationalisme werd hierdoor gestimuleerd, maar ook gefrustreerd, omdat het beleid uitging van een blijvende koloniale band.

Casus 3

Kartini of de ideeën van een hoog-opgeleide Indonesische vrouw

Kartini was een vrouw van hoge Javaanse afkomst die zelf Nederlandstalig onderwijs gevolgd had en in contact was gekomen met de denkbeelden van Nederlandse feministes. De onderwerpen waar Kartini zich voor inzette waren: onderwijs voor meisjes (met name vakonderwijs), afschaffing van kinderhuwelijken en polygamie, en regelingen voor echtscheiding. In hoeverre vonden haar ideeën in de periode tussen circa 1900 en 1942 weerklank in de Indonesische samenleving en wat heeft zij concreet bereikt? Welke omstandigheden waren hierbij van invloed?

Van leerlingen wordt verwacht dat zij, tegen de achtergronden van de antwoorden op deze vragen, in staat zijn om opvattingen van Kartini te analyseren, en de effecten ervan te interpreteren en te beoordelen.

Casus 4 Missie en zending: zegen of straf?

Missie en zending hebben naast het brengen van het christelijk geloof veel humanitair werk gedaan in Indonesië. Maar ook kunnen zij worden gezien als een verlengstuk van de Nederlandse kolonisator. Het beschavings- en bekeringswerk werd met sterk wisselend succes uitgevoerd in de Buitengewesten. Zo waren missie en zending in de Minahassa (Menado) en op de Molukken erg succesvol. In vele andere streken, evenals op het sterk islamitische Java, kregen zij minder voet aan de grond.

In hoeverre waren goedbedoelde missionerings- en zendingsdrang uitingen van Europees superioriteitsgevoel ten aanzien van inheemse culturen?

Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn om in uitingen van missie- en zendingsarbeid Europees superioriteitsbesef te herkennen en te analyseren.

5. De periode rond de dekolonisatie (1942-1962)

Welke ontwikkelingen tussen 1942 en 1962 leidden tot het einde van de koloniale relatie tussen Nederland en Indonesië en hoe kwam het dat het moeilijk was een nieuwe relatie op te bouwen? In welke mate getuigde de kwestie Nieuw-Guinea van een onverwerkt verleden?

5.1 De Japanse bezetting van Indonesië (1942-1945)

In maart 1942 werd Indonesië bezet door het Japanse leger. Hierdoor kwam een abrupt einde aan het Nederlandse koloniale gezag. De Nederlanders werden uit de Indonesische samenleving verwijderd en overgebracht naar krijgsgevangen- of interneringskampen. De hoogste bestuursposten werden nu ingenomen door Japanners.

De Indonesische bevolking werd door de Japanners gemobiliseerd in massa-organisaties en in militante, radicaal anti-westerse jeugdbewegingen. De nationalistische beweging werd door de Japanners gezien als vertegenwoordiging van het Indonesische volk en gebruikt om de Japanse oorlogsspanningen te steunen. In ruil hiervoor beloofde Japan onafhankelijkheid op termijn. Naarmate de oorlog voortduurde en de kansen ten nadele van Japan keerden, werden de concessies aan de nationalistengroten.

Door de snelle overgave van het Nederlandse koloniale leger en bestuur in 1942 en het verdwijnen van de Nederlanders uit de belangrijke openbare functies in de samenleving verdween het beeld van de onoverwinnelijke Europeanen. Een Aziatisch volk bleek in staat Nederlanders, maar ook Amerikanen en Britten een nederlaag toe te brengen. De Indonesische bevolking had ook niet aan de kant van de Nederlanders tegen de Japanners willen vechten. Over het algemeen nam de bevolking een afwachtende – en tot verbazing van veel Nederlanders onverschillige – houding aan.

Tijdens de Japanse bezetting werden de reeds aanwezige anti-Nederlandse sentimenten, met name in de Indonesische

jongerenorganisaties, versterkt door Japanse anti-westerse propaganda. De emancipatie en daarmee het zelfbewustzijn van Indonesiërs nam toe door hun ervaring in bestuurlijke en economische functies tijdens de bezetting. Tegelijkertijd werd hun afkeer van elke vorm van vreemde overheersing gevoeld door de arrogante houding van de Japanse bezetter.

Intussen ging de Nederlandse regering in Londen uit van terugkeer van het koloniale gezag in Indonesië na afloop van de oorlog; pas daarna zouden eventuele veranderingen kunnen plaatsvinden.

5.2 De strijd om politieke onafhankelijkheid (1945-1949)

Op 15 augustus 1945 capituleerde het Japanse leger. Twee dagen later riepen Soekarno en Hatta de *onafhankelijke Republiek Indonesië* uit. Er waren geen Nederlandse soldaten of bestuursambtenaren op Java en het duurde zes weken voor de eerste geallieerde Britse soldaten op Java aankwamen. De Engelsen, die geen oorlog wilden voeren om het Nederlandse koloniale gezag te herstellen, drongen aan op onderhandelingen tussen Nederland en de Republiek. In deze periode slaagde de jonge Republiek er in zijn positie te consolideren. Er volgde een aantal onrustige maanden, de Bersiap-periode, waarin radicale jongeren terreur uitoefenden.

Aanvankelijk bestond er in 1945 geen bereidheid om met de Republiek Indonesië op voet van gelijkheid te onderhandelen, temeer omdat Soekarno werd gezien als collaborateur met de Japanners. Nederland hield vast aan de eenheid van het koninkrijk.

Onder druk van de omstandigheden kwam het onder luitenant-gouverneur-generaal Van Mook toch tot onderhandelingen met de Republiek. Die leidden in 1946 tot het akkoord van Linggadjati. Nederland erkende het gezag van de Republiek op Java en Sumatra, terwijl de Republiek zou samenwerken om een federatieve staat in unie-verband met Nederland te vestigen. Maar dit compromis vond onvoldoende draagvlak aan beide zijden met als gevolg hernieuwde vijandelijkheden. Meer dan 150.000 Nederlandse militairen werden naar Indonesië gebracht.

De eerste 'politieke actie' ('Operatie Product'), in de zomer van 1947, was gericht op het heroveren van gebied van de Republiek Indonesië, waar ondernemingen lagen die producten voor de wereldmarkt verbouwden. De actie was een militair succes maar slaagde niet in het politieke doel om de nationalistengroten ten val te brengen. Er ontstond een heftige guerrilla-strijd met de Republiek. Nieuwe onderhandelingen leidden niet tot voldoende resultaat en het kwam in december 1948 tot een tweede politieke actie. Soekarno en Hatta werden gevangen genomen. De politieke acties leidden tot nog sterkere internationale druk op Nederland, met name van de Verenigde Staten, die dreigden de Marshall-hulp aan Nederland te staken.

Deze periode is belangrijk geweest voor de vorming van de onafhankelijke Republiek Indonesië (er ontstonden politieke partijen, een regering en een bestuurlijke en economische organisatie). In deze chaotische beginjaren dwong de gemeenschappelijke vijand de Republiek tot eenheid.

Uiteindelijk moest Nederland de onafhankelijkheid van Indonesië accepteren. Op 27 december 1949 werd Indonesië ook formeel een onafhankelijke staat. Maar in feite was de dekolonisatie nog niet voltooid: de Nederlandse bedrijven behielden een overheersende positie en Nieuw-Guinea werd uitgezonderd van de soevereiniteitsoverdracht.

5.3 Polarisatie tussen Nederland en Indonesië en de gevolgen daarvan

In Nederland was sinds het einde van de Tweede Wereldoorlog weinig oog voor de politieke en mentale veranderingen die in Indonesië hadden plaatsgevonden tijdens de Japanse bezetting en met name voor de groei van het nationalisme. Veel Nederlanders zagen het bezit van Indonesië als een belangrijke voorwaarde voor de wederopbouw van Nederland ('Indië verloren, rampspoed geboren'). Men vreesde dat Nederland zonder het bezit van Indonesië een derde-rangs mogendheid in de wereld zou worden. Ook de gedachte dat Indonesië Nederland nodig had (de voogdijgedachte) beïnvloedde de houding in Nederland.

De verhouding tussen Nederland en Indonesië verslechterde na 1949 snel. De leiders van de jonge Indonesische Republiek zouden het liefst een geheel eigen weg inslaan. Maar de realiteit dwong hen op gebieden als economie, rechtspraak en onderwijs nog een tijd voort te bouwen op de Nederlandse koloniale erfenis.

Het wederzijds wantrouwen werd aangewakkerd door beschuldigende artikelen in de pers over en weer. In Nederland berichtten de kranten erg negatief over de ontwikkelingen in Indonesië. In de Indonesische pers zette men zich af tegen de nog aanwezige Nederlanders die men aanmatigend gedrag verweet en beschuldigde van pogingen om hun macht in Indonesië te behouden. De Nederlanders die nog in Indonesië woonden kregen in toenemende mate te maken met onveiligheid op straat, intimidatie, en huiszoekingen en arrestaties door Indonesische politie.

De dekolonisatie van Indonesië leidde tot een uittocht van verschillende bevolkingsgroepen. In de periode 1945-1949 repatriëerden veel Nederlanders. Tevens kwamen er veel Indo-europeanen naar Nederland, die door hun gemengde afkomst in het zelfstandige Indonesië slechte maatschappelijke vooruitzichten hadden. Na 1950 kwam er een groep van circa 12.000 Molukkers naar Nederland, waarvan de mannen actief waren geweest in het KNIL. In totaal kwamen er in de periode 1945-1957 ongeveer 300.000 repatrianten en migranten naar Nederland, een immigratiegolf van enorme omvang.

5.4 De Nieuw-Guinea kwestie

De verhouding tussen Nederland en zijn voormalige kolonie verslechterde nog verder omdat Nederland koppig vasthield aan Nieuw-Guinea, terwijl Soekarno wilde dat Nieuw-Guinea deel ging uitmaken van de Indonesische eenheidsstaat.

In de jaren 1950-1960 werd door Nederland een beschavingsoffensief ingezet om de Papoea-bevolking in Nieuw-Guinea 'op te voeden', te civiliseren en voor te bereiden op latere zelfstandigheid (onafhankelijk van de Republiek Indonesië). De voogdijgeachte van weleer en vormen van een nieuwe 'ethische politiek' bloeiden weer op. Economisch gezien was Nieuw-Guinea niet erg waardevol als kolonie. Maar Nieuw-Guinea werd zowel voor Nederland als voor Indonesië een prestigekwestie.

Na 1956 escaleerden de tegenstellingen tot een diplomatiek conflict. In 1957/1958 ging Indonesië over tot het nationaliseren van de Nederlandse bedrijven hetgeen leidde tot een uittocht van de laatste in Indonesië aanwezige Nederlanders. In 1960 werden de diplomatieke betrekkingen verbroken. Mede om de aandacht van de vele binnenlandse problemen af te leiden, beet Indonesië zich vast in de confronta-

tie met Nederland over Nieuw-Guinea. Leger en marine voerden infiltraties uit in het omstreden gebied, waardoor Nederland zich gedwongen zag ook steeds meer militairen en materieel in te zetten.

Onder internationale druk liet Nederland in 1962 Nieuw-Guinea los, waarna het gebied, na een interim-bestuur onder de Verenigde Naties, ruim een half jaar later alsnog bij Indonesië kwam.

In 1963 werd de diplomatieke relatie tussen Nederland en Indonesië op een laag niveau hersteld, maar de band tussen beide landen bleef nog een aantal jaren koel.

Casus 5

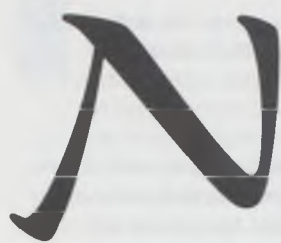
De komst van Molukse militairen en hun families naar Nederland: een worsteling met het koloniale verleden?

Voor de Molukkers was de migratie naar Nederland een ingrijpende ervaring. Zij werden in het na-oorlogse Nederland zo goed en zo kwaad als het kon opgevangen en gehuisvest. Aanvankelijk werd gedacht dat hun verblijf in Nederland van tijdelijke aard zou zijn. Zij hoopten op terugkeer naar een eigen Molukse republiek. Toen dat een illusie bleek, werd er ondanks de soms oplopende spanningen gaandeweg door velen een vorm van inpassing in de Nederlandse samenleving gevonden. De Nederlandse samenleving werd mede door deze groep blijvend beïnvloed en verrijkt met nieuwe cultuurelementen zoals Indische herinneringen, waarden en gebruiken (literatuur, muziek, eetcultuur).

In de verhouding tussen Nederland en Indonesië kan dikwijls de bevoogdingsgedachte worden waargenomen. Nederland had het beste voor met 'ons Indië'. Toch wist men nu weinig raad met de instroom van een grote groep Molukse immigranten. Hoe valt deze tegenstrijdigheid te verklaren?

Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn om tegenstrijdige aspecten van de moeizame opvang van de Molukkers en de traditionele bevoogdende gedachte te identificeren en te verklaren.

Literatuursuggesties zijn te vinden achter de VBO/MAVO-stofomschrijving.

Nederland en Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding

vbo/mavo

Hoofdvraag

Hoe kwamen Indonesië en Nederland met elkaar in contact; waardoor raakten ze steeds meer met elkaar verbonden en waarom gingen ze uit elkaar?

Historisch en geografisch kader

De huidige republiek Indonesië is ontstaan uit het gebied dat in Nederland tot 1949 Nederlands-Indië werd genoemd. In de tijd van de VOC werd het Oost-Indië genoemd omdat het was gelegen ten oosten van Kaap de Goede Hoop. In de negentiende eeuw werd de term Nederlands-Indië steeds meer gebruikt voor de gebieden die onder Nederlands gezag stonden.

In geografische zin duidt Indonesië op het gebied van de huidige staat Indonesië. In politieke zin werd Indonesië voor het eerst gebruikt door Indonesische nationalisten. Op 17 augustus 1945 werd het de naam van de onafhankelijke republiek.

Indonesië ligt in de tropen en bestaat uit circa 13.000 eilanden aan beide kanten van de evenaar tussen het vasteland van Zuidoost-Azië en Australië. Het land is ruim vijftig keer groter dan Nederland. Geprojecteerd op de kaart van Europa reikt het van Ierland tot de Kaspische Zee en van Nederland tot Noord-Afrika. De belangrijkste eilanden zijn Java, Sumatra, Kalimantan (het Indonesisch deel van Borneo), Sulawesi (Celebes) en Irian Jaya (het Indonesische deel van Nieuw-Guinea). Daarnaast zijn er duizenden kleinere eilanden, waaronder de Molukken in het oosten van het land.

Het land werd bewoond door honderden etnische groepen, met circa 250 verschillende talen en dialecten en een grote maatschappelijke en culturele verscheidenheid. In de binnenlanden leefden volken van jacht en het verzamelen van voedsel. De overgrote meerderheid van de bevolking leefde van de landbouw. Door ruilhandel kwamen volken uit de binnenlanden en de kustgebieden met elkaar in contact.

Eeuwenlang waren er intensieve scheepvaart- en handelscontacten tussen de verschillende eilanden en met gebieden daarbuiten, met name met China en India. Als gevolg daarvan ontwikkelden zich steden, waar een geldeconomie ontstond en productie van exportgoederen plaatsvond. Het land is rijk aan delfstoffen als aardolie, steenkool en tin.

De handelscontacten brachten ook verschillende ideeën

en gebruiken naar Indonesië. De invloed van hindoeïsme en boeddhisme op de Indonesische cultuur en staatsvorming was groot. Vanaf circa 1400 werd de Islam de meest voorkomende godsdienst in de Indonesische archipel. Met de komst van de eerste Europeanen, de Portugezen in de zestiende eeuw, deed ook het christendom zijn intrede.

Voordat Nederlands-Indië ontstond was er geen sprake van één groot rijk. Wel waren er tot in de negentiende eeuw verschillende kleinere rijken, die dikwijls grote macht bezaten gedurende een bepaalde periode. Kenmerkend voor deze rijken was dat ze regelmatig met elkaar in strijd verwickeld waren en dat er voortdurend bondgenootschappen moesten worden gesloten om de macht te behouden.

De Portugezen bleven bijna een eeuw de enige Europeanen in dit gebied; pas in 1596 verschenen de eerste Nederlanders.

1. Wat was de aard van de contacten die in de tijd van de VOC tussen Nederland en Indonesië ontstonden en in welke mate leidden die tot verbondenheid?

Sociaal-economisch

In 1596 kwamen de eerste Nederlanders aan in het gebied van het huidige Indonesië. Hoewel de eerste tocht van De Houtman en De Keyser geen commercieel succes was, waren de economische mogelijkheden toch veelbelovend. Hollandse en Zeeuwse steden rustten vloten uit om mee te kunnen delen in de te verwachten opbrengsten. In 1602 werd de *Verenigde Oost-Indische Compagnie* (VOC) opgericht om een eind te maken aan de onderlinge concurrentie en om de concurrentie met andere Europese landen beter aan te kunnen.

De VOC was een handelscompagnie. Het eerste doel was het drijven van handel om daar winst mee te behalen. Om dat mogelijk te maken verleenden de Staten Generaal van de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden een monopolie op de vaart en de handel ten oosten van Kaap de Goede Hoop. Daarnaast kreeg de VOC militaire, politieke en juridische bevoegdheden die het mogelijk maakten op te treden als staatsmacht. Hierdoor kon de VOC verdragen sluiten, oorlog voeren, soldaten en ambtenaren in dienst nemen, forten bouwen en gouverneurs aanstellen.

De aandacht van de VOC richtte zich in de eerste plaats op de Molukken. Alleen daar groeiden kruidnagelen en mus-

kaatnoten. Daarnaast had de Compagnie interesse in de peper producerende gebieden op Java en Sumatra. De handel in specerijen was zo aantrekkelijk omdat relatief kleine hoeveelheden grote winsten opleverden. Aanvankelijk werden de Nederlanders met open armen ontvangen door de Molukse vorsten. Zij zagen in de Nederlanders nieuwe handelspartners en bondgenoten in de strijd tegen de Portugezen. Met hulp van de VOC werden de Portugezen verdreven.

De VOC sloot verdragen met de Molukse dorpsoudsten. De overeenkomsten hadden het karakter van verdragen tussen gelijkwaardige partners; in ruil voor militaire steun kregen de Nederlanders een monopolie op de aankoop van specerijen. Er werd vastgelegd dat er alleen specerijen aan de VOC geleverd mochten worden. De VOC stelde de prijzen vaak eenzijdig vast, hetgeen leidde tot lagere prijzen dan Europese en Aziatische concurrenten wilden betalen.

Het afdwingen en in stand houden van het monopolie leidde in een aantal gevallen tot gewelddadige conflicten. Zo ging er in 1622 een strafexpeditie onder leiding van Jan Pietersz. Coen naar de Banda-eilanden. Als straf voor de 'smokkelhandel' in andere producten werden bomen omgehakt en werd de bevolking weggevoerd. Voormalige compagniedienaren, de 'perkeniers', hielden nu toezicht op de productie van de muskaatnoten. Alle vormen van lokale handel werden onderdrukt.

Politiek-bestuurlijk

Steunpunten en vestigingsplaatsen waren nodig om de specerijenhandel gestructureerd en constant te laten verlopen. De vestiging van handelsposten en steunpunten, het gebruik van geweld en het sluiten van verdragen stond in dienst van het hoofddoel van de VOC: handel drijven en winst maken. Territoriaal bezit was geen doel op zich, maar stond in dienst van die handelsbelangen.

Aanvankelijk lag het bestuurscentrum van de VOC op de Molukken. Ambon vormde in feite het hoofdkwartier. J.P. Coen verplaatste het bestuurscentrum naar Jacatra op het eiland Java. Daar werd in 1619 onder de naam Batavia het nieuwe hoofdkwartier van de VOC gevestigd (het huidige Jakarta). Doel was de beheersing van Straat Soenda en Straat Malakka. Geleidelijk aan slaagde de Compagnie erin de macht van de vorsten op Java te beperken en de eigen macht uit te breiden.

De VOC nam nooit direct het bestuur van inheemse vorsten over, maar sloot verdragen, waarin werd vastgelegd dat ze verplicht waren in ruil voor steun van de VOC in de strijd tegen interne rivalen en buitenlandse vijanden een zeker contingent van een handelsproduct aan de VOC te leveren. Op de Molukken waren dat specerijen, op Java rijst en hout, en later koffie. Zo ontstond het *contingentenstelsel*. Vooral op Java had de VOC weinig direct contact met de bevolking; alle leveringen verliepen via de vorsten.

Na 1650 werd de invloed van de VOC op Java steeds groter. Dit werd veroorzaakt door betrokkenheid van de VOC bij de conflicten tussen Javaanse vorstendommen. In ruil voor financiële en militaire steun eiste de Compagnie handelsvoordelen. Op die manier ontstond een steeds grotere afhankelijkheid van de VOC. Na de verovering van Malakka en Makassar beheerste de VOC de scheepvaart op de belangrijkste routes in de archipel. De Molukken, het westen van Java en de noordkust van dit eiland werden beheerst door de

VOC. In de rest van de archipel was geen sprake van effectieve controle.

Cultureel/mentaal

De VOC samenleving in Indonesië was een heel gemengde samenleving. De VOC wilde de gebieden in Oost-Indië niet uitbouwen tot vestigingskolonies. Daarom bleef het aantal Europese vrouwen heel beperkt en begonnen Europese mannen relaties met Indonesische vrouwen, waardoor een wederzijdse culturele beïnvloeding plaatsvond. De zo ontstane Indische mengcultuur vertoonde zowel Europese als Aziatische kenmerken op het gebied van taal, kleding, voedsel, godsdienst, huiselijk leven en statussymbolen.

Deze mengcultuur werd voortdurend gemeten naar Europese maatstaven. Er waren telkens nieuwkomers die deze cultuur afwezen en de Europese waarden en normen als ideaal stelden.

2. Wat veranderde er in de aard van de contacten tussen Indonesië en Nederland in de tijd van het cultuurstelsel (1830 – 1870) en wat veranderde daardoor in de mate van verbondenheid?

Sociaal-economisch

Na een korte periode van Brits bestuur in de Napoleontische tijd kwam de kolonie in de Indonesische archipel in 1814 weer onder Nederlands gezag. De verwachtingen ten aanzien van de opbrengst van de kolonie waren hooggespannen, maar de Nederlandse regering slaagde er niet in de kolonie winstgevend te maken; er moest zelfs geld op worden toegelegd.

Tijdens de Java-oorlog (1825-1830) werd het Nederlands gezag op Java tot het uiterste op de proef gesteld door de opstand onder leiding van de Javaanse prins Diponegoro. De uitgaven voor de kolonie namen nog verder toe. De hoge kosten van de Java-oorlog zorgden ervoor dat de economische argumenten een hoofdrol gingen spelen in de discussie over de toekomst van de kolonie; er werd alleen nog geluisterd naar de degenen die hoge inkomsten beloofden.

Om de kolonie en met name Java weer winstgevend te maken ontwikkelde Johannes van den Bosch het *cultuurstelsel*. Doel van dit systeem was de exploitatie van Java ten behoeve van de Nederlandse schatkist. De Javaanse boeren werden verplicht een deel van hun grond te bebouwen met door het gouvernement vastgestelde exportgewassen ('cultures'), zoals indigo, suiker en koffie. Deze producten mochten uitsluitend aan het gouvernement worden geleverd. In ruil daarvoor kregen zij een vast *plantloon*: een eenzijdig vastgesteld bedrag voor geleverd werk afhankelijk van de hoeveelheid geleverde producten. Verder waren de Javaanse boeren *landrente* verschuldigd, een soort belasting op de rijst-oogst. De plantlonen waren meestal hoger dan de landrente waardoor de koopkracht van de Javaanse bevolking toenam. Dit betekende weer uitbreiding van handel en bedrijvigheid. Aan de andere kant leidde schaarste aan landbouwgrond tot problemen in de voedselproductie en steeg de werkdruk zonder dat daar een evenredige geldelijke vergoeding tegenover stond.

Naast het werk in de verplichte cultures moest ieder Javaans dorp verplichte *herendiensten* leveren aan het gouvernement. Deze diensten bestonden onder andere uit het aanleggen van wegen en havens. Particulier ondernemerschap werd door het gouvernement vrijwel uitgesloten, met uitzondering van de verwerking van rietsuiker.

Het vervoer en de verkoop van de cultuurproducten werd bij de *Nederlandse Handel-Maatschappij* in consignatie gegeven. De geleverde producten werden op Nederlandse veilingen verkocht en de opbrengst, het *batig slot*, kwam ten goede aan de Nederlandse schatkist. De opbrengsten van het cultuurstelsel waren enorm en werden gebruikt voor de modernisering van Nederland.

Door het cultuurstelsel nam onder de Javaanse bevolking de werkdruk sterk toe. Als gevolg hiervan konden de eigen akkers soms niet intensief genoeg bewerkt worden. De suikercultuur putte de grond uit en onttrok water aan de rijstbouw. Om de medewerking van zowel Nederlandse als inheemse bestuurders te verzekeren kregen zij een extra toelage afhankelijk van de grootte van opbrengst van een culture in hun gebied (*cultuurprocenten*). Hierdoor werden de Javaanse boeren vaak gedwongen hun beste grond af te staan. Wél leidde het gedwongen harde werken vaak tot hogere inkomens en grotere welvaart (vooral in de periode 1830-1845, toen de oogsten goed waren).

Na 1850 werd het cultuurstelsel hervormd als gevolg van hongersnoden onder de bevolking. Onrendabele, maar veel-eisende cultures als indigo werden beperkt of afgeschaft. De controle op arbeid en op het inheemse bestuur werd verbeterd. Vergroting van het landbouwareaal door irrigatieprojecten en moderne landbouwmethodes kwamen de cultures maar ook de voedselproductie ten goede.

Politiek-bestuurlijk

In 1799 werd de VOC definitief opgeheven. De Nederlandse staat nam de bezittingen en schulden over. Vanaf toen was de Nederlandse staat verantwoordelijk voor het bestuur van de kolonie. Politieke besluiten werden door Nederlandse bestuurders genomen in Den Haag of in Batavia.

Om het cultuurstelsel werkbaar te maken was de medewerking van inheemse vorsten noodzakelijk. De Javaanse adel kreeg een grote rol bij de organisatie van de cultuurdiensten en de aanplant. De koloniale relatie berustte in belangrijke mate op samenwerking en instemming van de inheemse elite. De Javaanse adel kreeg erfelijke bestuursfuncties, ambtsvelden en een deel van de cultuurprocenten.

Het Nederlandse en het inheemse bestuur functioneerden naast elkaar. Het *dualistische bestuurstelsel* bestond uit het *Binnenlands Bestuur* (het Nederlandse bestuur) aan de ene kant en het *Inlands Bestuur* aan de andere kant. Aan het hoofd van het Binnenlands Bestuur stond de Gouverneur-Generaal; de residenten bestuurden provincies, daarin bijgestaan door assistent-residenten en administrateurs/controleurs. Het inheemse bestuur werd uitgeoefend door regenten, inheemse vorsten die regeerden met behulp van de plaatselijke hoofden. In de loop van de tijd werden de regenten steeds meer uitvoerders van het Nederlandse beleid, maar in de ogen van het volk bleven zij soevereine vorsten.

Het cultuurstelsel werd vooral toegepast op Java. In de

vorstendommen in de overige delen van de archipel, de Buitengewesten, bleef de Nederlandse invloed heel beperkt.

Cultureel-mentaal

De rechtvaardiging van de Nederlandse koloniale macht werd gevonden in de plicht tot 'een rechtvaardig en menselijk bestuur in het belang van een onmondige bevolking, die niet tot zelfbestuur in staat zou zijn'. Volgens deze redenering moest de Javaan worden opgevoed en beschermd tegen de uitbuiting door de eigen vorsten. De koloniale relatie werd gezien als een onvermijdelijk gevolg van de superioriteit van de westerling, maar ook als een zegen voor de bevolking, omdat er recht en orde werd gebracht.

De verhouding tussen het Binnenlands Bestuur en het Inlands Bestuur werd uitgedrukt in familietermen. De resident stond niet 'boven' maar 'naast' de regent; hij was de grote broer van de regent. Het geringe verzet van de Javaanse bevolking tegen (de uitwassen van) het cultuurstelsel bevestigde het beeld van de Javaan als 'het zachtste volk op aarde'.

Het europeaniseringsproces ging door; de Europese levensstijl werd kenmerkend voor het optreden in het openbaar, de gemengde werd steeds verder teruggedrongen naar de privé-sfeer.

Daarbij werd aangesloten bij de voor de koloniale omstandigheden zo typerende Indische (Indo-europese) cultuur. Naar buiten vertoonde deze meer Europese kenmerken zoals westerse kleding en taal, terwijl in het huiselijk leven de levenswijze meer Aziatisch was. Op het kruispunt van wederzijdse beïnvloeding gedurende vier eeuwen van Nederlands-Indonesische contacten kwamen eigen Indische cultuurvormen tot ontwikkeling, zoals de Indische keuken, waarin naast Indonesische en Nederlandse ook Chinese en Indiase ingrediënten werden opgenomen.

3. Wat veranderde er in de aard van de contacten tussen Indonesië en Nederland tijdens de uitbreiding en voltooiing van het Nederlandse koloniale gezag in de periode na 1870 en wat veranderde daardoor in de mate van verbondenheid?

Sociaal-economisch

Na 1848 werd er steeds meer kritiek geuit op het koloniaal bestuur in het algemeen en het cultuurstelsel in het bijzonder. Het cultuurstelsel werd door liberale politici gezien als een vorm van exploitatie die niet langer paste in het liberaal-economische tijdperk dat naar hun idee was aangebroken. Sommige van deze critici hadden de oprechte overtuiging dat het cultuurstelsel verderfelijk voor de Javaanse bevolking was. Aan de andere kant was er ook economisch eigenbelang; zij wilden de kolonie openen voor particulier initiatief.

Een aantal nieuwe wetten luidde het einde van het cultuurstelsel in. De Suikerwet van 1870 zorgde voor de geleidelijke opheffing van de suikercultures. De Agrarische Wet van De Waal uit 1871 maakt het mogelijk 'woeste gronden' voor 75 jaar in erfpacht te krijgen. Gemeenschappelijke dorpsgrond kon voor vijf jaar worden gehuurd; grond in particulier bezit voor een periode van twintig jaar. Hierdoor werd particulier initiatief op veel grotere schaal mogelijk. Het bestuur

hield zich steeds meer bezig met het scheppen van de faciliteiten die daarvoor nodig waren. Op Java leidde dit tot de geleidelijke afbraak van het cultuurstelsel en de opkomst van grote landbouwondernemingen.

Ook op Sumatra groeide het aantal plantages snel, waardoor een typische plantagesamenleving ontstond. Tabak, rubber en kopra en palmolie werden in steeds grotere hoeveelheden geproduceerd. Het 'wonder van Deli' maakte duidelijk dat er fortuinen waren te verdienen en leidde tot onderzoek en exploitatie in alle delen van de Indonesische archipel. De Buitengewesten zouden Java in enkele tientallen jaren voorbijstreven als belangrijkste exportgebied. Indonesië ontwikkelde zich tot een grondstoffen exporterende kolonie op basis van Nederlandse kennis en kapitaal en van goedkope Indonesische arbeid. De producten werden wereldwijd afgezet en de winst kwam in Nederland terecht.

De mijnwet van 1850 maakte het voor particulieren mogelijk bodemschatten te exploiteren. Er werd onder andere op Java, Sumatra en Billiton gezocht naar tin, steenkool en aardolie.

Een belangrijk probleem voor de ontwikkeling van plantagelandbouw en mijnbouw op Sumatra was het ontbreken van voldoende arbeidskrachten. Het eiland was dun bevolkt en veel inwoners wilden niet werken op een Europese onderneming en de eigen levenswijze daarvoor opgeven. Daarom werd overgegaan tot de invoering van *contractarbeid*. Aan het eind van de negentiende eeuw waren er ongeveer 100.000 contract-koelies op Sumatra. Aanvankelijk was het merendeel van de koelies van Chinese afkomst, omstreeks 1900 waren de Javanen in de meerderheid.

Het dagelijks leven van de contractkoelies was zwaar; de straffen waren streng, er was veel ondervoeding, weinig medische zorg en een hoog sterftecijfer. De regering kwam in 1880 met de *koelieordonnantie*, waarin bepalingen over verzorging, betaling en bestraffing zijn vastgelegd. De 'poenale sanctie' hield in dat koelies streng gestraft werden wanneer zij weglepen of een overtreding begingen.

Politiek-bestuurlijk

Rond 1860 concentreerde het Nederlands bestuur zich op de exploitatie van Java. Daarna verschoof de aandacht geleidelijk naar de Buitengewesten. In de periode 1890-1918 werd de Nederlandse aanwezigheid uitgebreid tot het gebied van het huidige Indonesië. Het gouvernement besloot meestal gebieden die door pioniers ontsloten werden onder Nederlands gezag te brengen om de economische activiteiten te beschermen, maar nam ook zelf initiatieven om het gezag uit te breiden. Het vooruitzicht op economisch gewin en de wens om de gebieden beter onder controle te krijgen speelden hierin een rol. Dit was de Nederlandse variant van het *moderne imperialisme*.

De uitbreiding werd verwezenlijkt door het Koninklijk Nederlands-Indisch Leger (KNIL), dat bestond uit meest inheemse soldaten onder Europese leiding.

De Lombok expeditie van 1894 betekende een omslag in het denken over het al dan niet uitbreiden van Nederlands gezag in Indonesië. De *politiek van onthouding* maakte plaats voor een imperialistische expansiedrang. Onder de naam *pacificatie* werden expedities naar de Buitengewesten georganiseerd met als doel het opleggen van het Nederlands gezag. Soms volstond dreigen met geweld om onderwerping aan het

Nederlands gezag te krijgen, steeds vaker was het gebruik van geweld noodzakelijk.

In plaats van bondgenootschappen op basis van militaire steun tegenover economische voordelen kwam nu de 'korte verklaring'. De vorsten moesten zich formeel aan het Nederlands gezag onderwerpen en bij voorbaat akkoord gaan met alle maatregelen van het gouvernement. Het 'zelfbestuur' dat de vorsten overhielden werd sterk beperkt door de maatregelen van het gouvernement en de aanwezigheid van Nederlandse bestuursambtenaren.

Het meest bekende voorbeeld is Atjeh. Door de opening van het Suez-kanaal in 1869 werd de Straat van Malakka de belangrijkste doorvaartroute naar Azië. De beheersing van Noord-Sumatra (Atjeh) werd daardoor van groot strategisch belang. De uitbreiding van Nederlands gezag en van economische activiteiten maakten een botsing met het sultanaat onvermijdelijk.

In 1873 werd zonder succes een eerste militaire expeditie naar Atjeh gestuurd. Een tweede expeditie veroverde de kraton Kotaradja van de sultan, maar leidde niet tot de definitieve onderwerping. De Atjehers weigerden het Nederlands gezag te erkennen en voerden een verbeterde guerrilla strijd. De oorlog had grote gevolgen voor de bevolking van Atjeh: tienduizenden doden, verwoeste dorpen en landstroken en vele vluchtelingen. Onder Van Heutsz werd Atjeh tussen 1899 en 1909 ten slotte 'gepacificeerd' ten koste van nog eens tienduizenden doden. Allerlei excessen en terreur behoorden bij deze aanpak.

Rond 1910 waren alle eilanden van Indonesië in een rijksverband samengebracht en had Nederlands-Indië zijn definitieve geografisch-politieke omvang. Dit gebied zou het grondgebied van de onafhankelijke staat Indonesië worden.

Cultureel-mentaal

De Nederlanders bleven overtuigd van hun culturele en raciale superioriteit en van hun natuurlijk recht om heel Indonesië aan het Nederlands gezag te onderwerpen. Het werd als een 'zedelijke roeping' gezien. Men was er in het algemeen van overtuigd dat Nederland bij uitstek geschikt was om de inheemse bevolking 'op te heffen'.

Het Nederlands bestuur ontleende zijn legitimiteit aan de bescherming van de inheemse bevolking tegenover 'de actieve, woelzieke minderheid' en tegenover hun eigen vorsten. Voor Nederland was er dan ook geen tegenspraak tussen ethische overwegingen en gezagsuitbreiding. De zakenwereld ging ervan uit dat alles wat goed was voor de ondernemingen ook goed was voor de bevolking. Als de bevolking de onderneming in de weg stond moest het bestuur ingrijpen.

Door de koloniale oorlogen en met name de Atjeh-oorlog verscheen naast het beeld van de 'kinderlijke, indolente, vreedzame' Javaan het beeld van de 'verraderlijke' vijand. Het verzet van de Atjehers ondermijnde het Nederlandse superioriteitsgevoel.

De Europese bevolkingsgroep verdubbelde tussen 1870 en 1900 tot circa 90.000 personen. De relatieve afstand tussen Indonesië en Nederland werd na 1870 steeds kleiner door de opening van het Suez-kanaal en door moderne transport- en communicatiemiddelen. Het Europese element in de samenleving werd steeds sterker. Mede onder invloed van het groeiende aantal Europese vrouwen in Indonesië werd de oriënta-

tie op Europa steeds sterker. De afstand tot de Indonesiër werd steeds groter.

Casus 1 Tempo doeloe: droombeeld of werkelijkheid?

Met 'tempo doeloe' wordt de periode 1870-1920 bedoeld, letterlijk de 'oude tijd', vaak gezien als de 'goede oude tijd'. Dit tempo doeloe-beeld komt ook tot uiting in de vele foto's uit deze periode. De vraag is in hoeverre dit beeld in overeenstemming is met de koloniale werkelijkheid van deze periode.

Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn om de beeldvorming in 'tempo doeloe' bronnen te analyseren, te interpreteren en te beoordelen op standplaatsgebondenheid.

4. Wat veranderde er door de ethische politiek na 1901 in de aard van de contacten tussen Indonesië en Nederland en wat veranderde daardoor in de mate van verbondenheid?

Politiek-bestuurlijk

In de laatste helft van de negentiende eeuw was er in Nederland voortdurend kritiek op het koloniale beleid in Indonesië. De 'Max Havelaar' van Multatuli had grote invloed op het denken over het koloniaal bestuur. In het beginselprogramma van de ARP in 1878 pleitte Kuyper voor een koloniaal stelsel waarin Nederland de plicht had de Indonesiër op te voeden en op termijn zelfstandiger te maken.

In 1899 schreef Van Deventer een artikel in *De Gids* waarin hij betoogde dat Nederland een 'Eereschuld' aan Indonesië had. De noodzakelijke hervormingen in Indonesië moesten worden doorgevoerd door terugbetaling van het geld dat Nederland via het cultuurstelsel uit Indonesië had verkregen.

De troonrede van 1901 maakte duidelijk dat de koloniale politiek een andere inhoud kreeg. De regering Kuyper maakte ethische principes tot uitgangspunt van het koloniale beleid. Deze *Ethische Politiek* had verschillende aspecten. In bestuurlijk opzicht moest Indonesië een onafhankelijker positie naast Nederland gaan innemen. Er zouden geen Indische baten meer naar Nederland gaan, maar omgekeerd zou de kolonie geen belastinggeld meer uit Nederland ontvangen.

Daarom moest Indonesië bestuurlijk en belastingtechnisch worden gemoderniseerd. De bestuurlijke reorganisatie omvatte decentralisatie, medezeggenschap en emancipatie, maar ook uitbreiding van het bestuur in de Buitengewesten. Dit leidde tot de oprichting van nieuwe departementen in Indonesië en een snelle toename van het aantal ambtenaren die zich steeds directer met de bevolking bemoeiden. Het Nederlands gezag werd voor grotere delen van de bevolking zichtbaar.

De decentralisatie-wet van 1903 gaf een klein aantal Indonesiërs zitting in regionale en gemeentelijke bestuursorganen. Pas met de instelling van de Volksraad in 1918 kregen zij enige inspraak op centraal niveau.

Ethische principes en expansie gingen hand in hand. In het eerste decennium van de twintigste eeuw werden talloze 'witte plekken' op de kaart van Indonesië door militaire expedities onder Nederlandse gezag gebracht.

Sociaal-economisch

Indonesië zou niet langer uitsluitend wingewest mogen zijn. Onderdeel van de Ethische Politiek was een op Indonesië gericht welvaartsbeleid. Doel ervan was de verbetering van de sociaal-economische positie van de Indonesische bevolking. Uit eerder onderzoek en uit het mindere welvaartsonderzoek van 1902 maakte de Nederlandse regering op dat de economische situatie van de sterk groeiende Javaanse bevolking zorgwekkend zou zijn. 'Irrigatie, emigratie, educatie' werd het parool. Er werd geld uitgetrokken voor het verstrekken van agrarisch krediet, voor onderwijs aan de inheemse bevolking, vergroting van het landbouwareaal door irrigatieprojecten, uitbreiding van de gezondheidszorg en er werd een begin gemaakt met het verhuizen van Javanen naar minder dicht bevolkte gebieden van Indonesië. Met name op het gebied van de voedselproductie was het beleid effectief; men slaagde erin de productie van voedsel gelijk op te laten lopen met de groei van de bevolking.

De misstanden op plantages en in mijnen op Sumatra werden aan de kaak gesteld in 'De miljoenen van Deli' en in het Rhemrev-rapport. Mede als gevolg hiervan werd in 1907 de Arbeidsinspectie ingesteld, die zorgde voor materiele verbeteringen in de positie van contractarbeiders. De poenale sanctie bleef echter gehandhaafd tot 1931.

Cultureel-mentaal

Multatuli, noch Van Deventer stelden de koloniale relatie zelf ter discussie. Hun kritiek was gericht op onderdelen van het koloniaal beleid. Het recht op overheersing werd ook door ethici niet ontkend. De voogdijgedachte was wezenlijk onderdeel van de ethische politiek: Nederland zou Indonesië moeten opvoeden en ontwikkelen totdat het land op eigen benen zou kunnen staan. De *voogdijgedachte* ging er dus van uit dat de koloniale band tijdelijk was en dat het belang van Indonesië voorop stond. In de praktijk leidde de voogdijgedachte tot paternalisme.

Het belang van de bevolking zou nog lange tijd het best gediend zijn door Nederlands bestuur. De ethische politiek gaf de ideologische basis voor een intensivering van het Nederlands bestuur op Java en de verspreiding ervan in de Buitengewesten.

Missie en zending kregen meer mogelijkheden. Tot ver in de negentiende eeuw was hun werk door VOC en gouvernement tegengehouden om onnodige religieuze en daarmee ook politieke onrust te voorkomen. Het 'beschavings-' en bekeringswerk van missie en zending werd met wisselend succes uitgevoerd in de Buitengewesten. In de Batak-landen (Sumatra) en op de Molukken waren missionarissen en zendelingen redelijk succesvol. In veel andere streken, zoals het Islamitische Java kregen zij nauwelijks voet aan de grond.

Onder Indonesiërs die westers onderwijs kregen ontstond een andere houding ten opzichte van de Nederlandse kolonisator. De kern van hun gedachtengoed was onvrede over de Nederlandse machtspositie. De Nederlanders werd niet langer alleen als vreemdeling of als vijand gezien; nu werden de koloniale drijfveren zelf aan de kaak gesteld.

Ondanks het streven naar europeanisering was er een Indische mengcultuur blijven bestaan. Mannen uit de koloniale elite bleven in het eerste decennium van de twintigste eeuw samenleven of trouwen met Indonesische vrouwen. Toch werd de druk op deze cultuur steeds groter; met name door de toename van het aantal Nederlandse vrouwen, door de invloed van westers onderwijs en de verplichte studie voor bestuursambtenaren in Nederland.

Casus 2

Missie en zending: zegen of straf?

Missie en zending hebben naast het brengen van het christelijk geloof veel humanitair werk gedaan in Indonesië. De omvang van missie en zending in Indonesië was relatief beperkt. Er waren nooit meer dan enkele honderden missionarissen en zendelingen actief tussen tientallen miljoenen Indonesiërs in een gigantische geografische ruimte. Toch kunnen zij ook worden gezien als een verlengstuk van de Nederlandse kolonisator.

In hoeverre waren goedbedoelde missionerings- en zendingsdrang uitingen van Europees superioriteitsgevoel ten aanzien van inheemse culturen?

Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn om in uitingen van missie- en zendingsarbeid Europees superioriteitsbesef te herkennen en te analyseren.

5. Hoe is de opkomst en ontwikkeling van het Indonesisch nationalisme te verklaren en wat betekende het voor de relatie tussen Indonesië en Nederland?

De toegenomen omvang en intensiteit van de koloniale overheersing wekte een tegenbeweging op in de vorm van het *Indonesisch nationalisme*. De modernisering van communicatie en verkeer maakte de relatieve afstand tussen Nederland en Indonesië en tussen Java en de Buitengewesten kleiner. Als gevolg van de Ethische Politiek werd de koloniale overheersing in steeds grotere delen van Indonesië, steeds intensiever ervaren. Koloniale ambtenaren kwamen als gevolg van bijvoorbeeld belastinghervormingen en het opzetten van irrigatieprojecten steeds meer in de dorpen en daarmee in het zicht van de gewone Indonesiër. Westers onderwijs zorgde voor de ontwikkeling van een groep Indonesische intellectuelen die gevormd werden door westerse ideeën als vrijheid, zelfbeschikkingsrecht en democratie en er gebruik van maakten in hun strijd met de koloniale machthebbers.

Geschoolde Indonesiërs volgden de ontwikkelingen in de rest van Azië, met name in India en Japan. Na 1900 werden de activiteiten van Ghandi en zijn houding van non-coöperatie nauwlettend gevolgd. De Japanse expansie en vooral de overwinning van Japan op Rusland in 1905 maakte duidelijk dat een Aziatische natie opgewassen kon zijn tegen een Europese.

Vanaf het begin van de twintigste eeuw ontstonden er in Indonesië organisaties die streefden naar belangenbehartiging van specifieke sociale of religieuze groepen, bewustwording en inspraak in het bestuur. Boedi Oetomo (1908) had vooral

de ontwikkeling van de Javaanse bevolking op het oog door verbeterde toegang en uitbreiding van westers onderwijs. De Sarekat Islam (1911) kwam op voor de economische belangenbehartiging van de Indonesiërs. Het gouvernement nam een gematigde houding aan tegenover dit soort bewegingen omdat zij werden gezien als gevolgen van de Ethische Politiek.

In de jaren twintig raakten organisaties op etnische of religieuze basis op de achtergrond. De Partai Komunis Indonesia (PKI) van 1920 streefde naar het winnen van de grote meerderheid van de Indonesische bevolking en was gericht op uiteindelijke Indonesische onafhankelijkheid. Zij sprak de bevolking aan omdat zij zich richtte op hun dagelijkse zorgen en hun redenen tot ontevredenheid. In 1926/27 begon de PKI een opstand op Java en Sumatra, die leidde tot een forse reactie van het gouvernement: de PKI werd ontmanteld, duizenden aanhangers gevangengezet.

Indonesische studenten in Nederland (waaronder Hatta) en in Indonesië (waaronder Soekarno) vormden de kern van deze nieuwe nationalistische beweging. Zij stelden Indonesië als nationale eenheid centraal en richtten zich op alle volken in de archipel. Daarmee werd het hele gebied van Nederlands-Indië het uitgangspunt van de op te richten nationale staat Indonesië.

In 1927 werd door Soekarno de Partai Nasional Indonesia (PNI) opgericht, een zuiver nationalistische stroming, los van religie of sociale klasse. Deze partij ontwikkelde een samenhangende nationalistische ideologie, waarbij Indonesië als een eenheid werden beschouwd. Zij streefde bewust naar de vestiging van een eigen, onafhankelijke, nationale staat. De middelen om dat te bereiken waren non-coöperatie en massa-actie. Een resolutie tijdens een jeugdcongres in 1928 vatte het programma samen: 'één vaderland, één taal, één natie'.

Ook de PNI werd hard aangepakt door het gouvernement. Eind 1929 werden de leiders van de PNI gearresteerd. Vanaf het midden van de jaren dertig werd het radicale Indonesische nationalisme onderdrukt. Organisaties werden verboden, leiders gearresteerd, er was censuur en de politie had grote volmachten om op te treden. Alleen organisaties die met Nederland wilden samenwerken werden toegestaan.

6. Welke ontwikkelingen na 1942 verklaren de breuk tussen Indonesië en Nederland?

Politiek-bestuurlijk

In maart 1942 werd Indonesië bezet door het Japanse leger. Dit betekende een abrupt einde van het Nederlandse koloniale gezag. De Nederlanders werden fysiek verwijderd uit de Indonesische samenleving door plaatsing in krijgsgevangen- of interneringskampen. Hierdoor verloor Nederland elke invloed en zelfs het zicht op de ontwikkelingen in Indonesië. Bestuursposten werden voor een groot deel ingenomen door Indonesiërs. Alleen de allerhoogste posities werden ingenomen door Japanners.

De Indonesische bevolking werd door de Japanners georganiseerd in massabewegingen en in militante anti-westerse jeugdorganisaties. De nationalistische beweging werd gezien als de officiële vertegenwoordiging van het Indonesische volk en ingezet om de Japanse oorlogsinspanning te steunen. Japan beloofde onafhankelijkheid op termijn in ruil voor

medewerking aan de oorlogsinspanning. Naarmate de oorlog voortduurde en de krijgskansen keerden ten nadele van Japan werden de concessies aan de nationalistes groter. Uiteindelijk werden afspraken gemaakt voor overdracht van de soevereiniteit op 18 augustus 1945.

Op 15 augustus capituleerde het Japanse leger echter onvoorwaardelijk. Twee dagen later, op 17 augustus 1945, riepen Soekarno en Hatta de onafhankelijke republiek Indonesië uit. Er was geen Nederlands bestuur of leger op Java en het duurde weken voor de eerste geallieerde (Britse) soldaten aankwamen op Java. In deze periode slaagde de jonge Republiek erin zijn positie te consolideren.

Intussen was de Nederlandse regering uitgegaan van herstel van het koloniale gezag in Indonesië na afloop van de oorlog; pas daarna zouden eventuele veranderingen kunnen plaatsvinden. Er bestond weinig animo voor onderhandelingen met de Republiek en zeker niet met Soekarno, die werd gezien als collaborateur met de Japanners. Onder druk van luitenant-gouverneur-generaal Van Mook kwam het toch tot onderhandelingen die leidden tot het akkoord van Linggadjati. Nederland erkende het feitelijk gezag van de Republiek op Java en Sumatra, terwijl de Republiek beloofde mee te werken aan de vorming van een federatieve staat in unieverband met Nederland. Aan beide kanten was er weinig enthousiasme voor het akkoord. Intussen werden er meer dan 150.000 Nederlandse militairen naar Indonesië gebracht.

De eerste 'politieele actie' tegen de Republiek vond plaats in de zomer van 1947. Deze actie was een militair succes maar slaagde niet in het politieke doel om de nationalistes ten val te brengen.

Er ontstond een heftige guerrilla-strijd met de Republiek. De verontwaardiging in het buitenland maakte duidelijk dat Nederland internationaal geïsoleerd raakte. Nieuwe onderhandelingen leidden niet tot voldoende resultaat. Daardoor kwam het tot een tweede 'politieele actie' waarbij Soekarno en Hatta gevangen werden genomen. Deze actie leidde tot nog grotere internationale druk op Nederland. In de veiligheidsraad van de Verenigde Naties werd de actie veroordeeld. De Verenigde Staten dreigden de Marshall-hulp aan Nederland te staken. De militaire weerstand van de Republiek was niet uitgeschakeld en het verzet van de bevolking nam eerder toe dan af. Deze factoren dwongen de Nederlandse regering opnieuw tot onderhandelingen, die uiteindelijk zouden leiden tot de soevereiniteitsoverdracht in december 1949.

Sociaal-economisch

Tijdens de Japanse bezetting werd de exploitatie van Indonesië voortgezet. Het land werd nu een wingewest ten behoeve van de Japanse oorlogsinspanning. Het belangrijkste doel van Japan was het verwerven van Indonesische grondstoffen en arbeidspotentieel. Met behulp van nationalistische leiders als Soekarno werden de Indonesische dorpen ingezet bij de Japanse oorlogsinspanning door middel van dwangarbeid, militaire diensten, verplichte leveranties en gedwongen verbouw van gewassen.

Na afloop van de oorlog bleven veel Nederlanders Indonesië zien als een belangrijke voorwaarde voor de wederopbouw en de welvaart van Nederland; 'Indië verloren, rampspoed geboren', vreesden zij. Zonder Indonesië zou Nederland een derderangsmogendheid worden. Er was in Nederland echter ook een stroming die een sterk op Europa gericht

industrialisatieproces voorstond. Na 1950 richtte Nederland zich steeds duidelijker op Europa, terwijl de Indonesische economie steeds meer op de VS en de Pacific werd gericht.

Cultureel-mentaal

De snelle ineenstorting van het Nederlandse koloniale leger en bestuur en de totale verwijdering van Nederlanders uit de samenleving vermorzelde het beeld van de onoverwinnelijke Europeaan. Een Aziatisch volk bleek in staat Nederlanders, maar ook Amerikanen en Britten nederlagen toe te brengen.

De reeds aanwezige anti-Nederlandse sentimenten werden, met name in de jongerenorganisaties, versterkt en verbreid door Japanse anti-westerse propaganda. De emancipatie en daarmee het zelfbewustzijn van Indonesiër nam toe door ervaringen in vele bestuurlijke en economische functies. De afkeer van elke vorm van vreemde overheersing werd gevoed door de houding van de Japanners.

In Nederland was er na afloop van de oorlog weinig oog voor de veranderingen die in Indonesië hadden plaatsgevonden tijdens de Japanse bezetting, en met name voor de groei van het nationalisme. Het beeld dat Nederland (economisch) niet zonder Indonesië kon en dat Nederland een roeping/taak te vervullen had in Indonesië bleef overheersen in politieke partijen en in de publieke opinie. Deze geesteshouding zorgde ervoor dat men geen oog had voor de veranderingen in de internationale context of voor de mentale veranderingen bij veel Indonesiërs. Met name jongeren waren daar anders gaan denken over de koloniale verhoudingen en streefden naar onvoorwaardelijke onafhankelijkheid.

De soevereiniteitsoverdracht betekende nog geen 'mentale dekolonisatie'. In Nederland bestond in brede kring gevoelens van wrok, morele superioriteit en de wens een grote mogendheid te blijven. De verwerking van het verlies van 'Nederlands'-Indië werd niet zozeer bepaald door de gevreesde economische gevolgen als wel door deze mentaliteit.

De dekolonisatie van Indonesië leidde ertoe dat tussen 1945 en 1961 het grootste deel van de Indische Nederlanders naar Nederland emigreerde. Zij brachten een stukje Indonesië mee naar Nederland en maakten 'Indo-rock' en Indisch eten deel van de Nederlandse cultuur.

Casus 3

Soekarno: Jappenknecht of vrijheidsstrijder?

De toch al moeilijke verhouding tussen Nederland en de Republiek Indonesië werd nog zwaarder belast door de houding die Nederland aannam ten aanzien van Soekarno, de eerste president. Met name zijn rol tijdens de Japanse bezetting werd hem kwalijk genomen. Door velen werd hij gezien als 'Jappenknecht' en landverrader. In hoeverre was deze kwalificatie terecht? Welk beeld werd daar in Indonesië tegenover gesteld en in hoeverre was dat beeld terecht?

Van leerlingen wordt verwacht dat zij in staat zijn om voorbeelden van beeldvorming over Soekarno te analyseren, te interpreteren en te beoordelen in het licht van de beide invalshoeken.

Er is een enorme hoeveelheid bruikbare literatuur voorhanden over de geschiedenis van Indonesië. Noodgedwongen heeft de commissie hier een kleine selectie gemaakt van boeken die een bruikbare ingang vormen op de stof. Deze boeken geven zelf in hun bibliografieën weer suggesties voor aanvullende literatuur. Voor informatie over het leven in de kolonie en de wederzijdse beeldvorming kan uiteraard ook gedacht worden aan de Indische literatuur.

Algemene handboeken

F. van Baardewijk e.a., *Geschiedenis van Indonesië* (Walburg Pers, Zutphen 1998).
H.W. van den Doel, *Het rijk van Insulinde. Opkomst en ondergang van een Nederlandse kolonie* (Prometheus, Amsterdam 1996).

J. van Goor, *De Nederlandse koloniën. Geschiedenis van de Nederlandse expansie 1600-1975*

(SDU Uitgevers, Den Haag 1994).

V.J.H. Houben, *Van kolonie tot eenheidsstaat. Indonesië in de negentiende en twintigste eeuw* (TCZAO, Leiden 1996, Semaian 16).

J.J. P. de Jong, *De waaier van het fortuin. De Nederlanders in Azië en de Indonesische archipel 1595-1950* (SDU Uitgevers, Den Haag 1998).

M.C. Ricklefs, *A history of modern Indonesia since ca. 1300* (Macmillan, Basingstoke/Londen 1993).

Weerzien met Indië (Waanders Uitgevers, Zwolle 1995, 52 afleveringen).

De VOC

F.S. Gaastra, *De geschiedenis van de VOC* (Walburg Pers, Zutphen 1991).

Over het Cultuurstelsel

C. Fasseur, *Kultuurstelsel en koloniale baten. De Nederlandse exploitatie van Java, 1840-1860* (Universitaire Pers, Leiden 1975).

Over de periode 1870 - circa 1900

C. Fasseur (ed.), *Geld en geweten. Een bundel opstellen over anderhalve eeuw Nederlands bestuur in de Indonesische archipel* (Nijhoff, Den Haag 1980).

M. Kuitenbrouwer, *Nederland en de opkomst van het moderne imperialisme. Koloniën en buitenlandse politiek, 1870-1902* (De Bataafsche Leeuw, Amsterdam/Dieren 1986).

E.B. Locher-Scholten, *Sumatraans sulta-*

naat en koloniale staat. De relatie Djambi-Batavia (1830-1907) en het Nederlandse imperialisme (KITLV Uitgeverij, Leiden 1994, Verhandelingen 161).

R.A. Kartini, *Door duisternis tot licht. Gedachten over en voor het Javaanse volk*, J.H. Abendanon en E. Allerd, red. (Amsterdam 1976⁵).

Over de periode 1900-1942

M. Bossenbroek, *Holland op zijn breedst. Indië en Zuid-Afrika in de Nederlandse cultuur omstreeks 1900* (Bert Bakker, Amsterdam 1996).

H. Baudet, M. Fennema et al., *Het Nederlands belang bij Indië* Spectrum, Utrecht/Antwerpen 1983).

J. Breman, Koelies, planters en koloniale politiek. *Het arbeidsregime op de groot-landbouwondernemingen aan Sumatra's Oostkust in het begin van de twintigste eeuw* (KITLV Press, Leiden 1992³).

A.H. P. Clemens en J.Th. Lindblad (red.), *Het belang van de Buitengewesten. Economische expansie en koloniale staatsvorming in de Buitengewesten van Nederlands-Indië 1870-1942* (NEHA, Amsterdam 1989).

J.A.A. Doorn, *De laatste eeuw van Indië. Ontwikkeling en ondergang van een koloniaal project* (Bert Bakker, Amsterdam 1994).

E.B. Locher-Scholten, *Ethiek in fragmenten. Vijf studies over koloniaal denken en doen van Nederland in de Indonesische Archipel, 1877-1942* (Hes, Utrecht 1981).

R. Nieuwenhuis, *Tempo Doeloe, een verzonken wereld. Fotografische documenten uit het oude Indië, 1870-1920. Drie delen* (Querido, Amsterdam 1998²).

Over de periode 1942-1962

R. Cribb en C. Brown, *Modern Indonesia. A history since 1945* (Longman, Londen/New York 1995).

P.R.B. de Geus, *De Nieuw-Guinea kwestie. Aspecten van buitenlands beleid en militaire macht* (Nijhoff, Leiden 1984).

A. Lijphart, *The trauma of decolonization. The Dutch and West New Guinea* (Yale University Press, New Haven 1966).

H. Meijer, *Den Haag-Djakarta. De Nederlands-Indonesische berekkingen, 1950-1962* (Spectrum, Utrecht 1994).

R. Meijer, *Oost-Indisch doof. Het Nederlandse debat over de dekolonisatie van Indonesië* (Bert Bakker, Amsterdam 1995).

Fontys studiedag CE-onderwerp 'Nederland en Indonesië'

De praktische studiedag waar veel tempo doeloe in zit!

Sittard: woensdag 22 november 2000,
10.00 - 16.00 uur.

Tilburg: vrijdag 24 november 2000,
10.00 - 16.00 uur.

Op beide locaties wordt hetzelfde programma uitgevoerd.

Programma:

- kort inhoudelijk commentaar op de stof-omschrijving;
- lezing 'Op het raakvlak van twee culturen. Cultuurschok en acculturatie in Nederlands-Indië';
- presentatie van het Fontysrapport 2000: dit jaar didactisch én inhoudelijk commentaar op de CE-katernen;
- computerworkshop: kennismaking met praktische opdracht 'Beelden van tempo doeloe op Internet';
- 'Tempo doeloe in foto en film': presentatie van videomateriaal met leerlingopdrachten.

Deelnemers ontvangen:

- het Fontysrapport 2000
- de praktische opdracht 'Beelden van tempo doeloe op internet'
- videomateriaal over tempo doeloe met leerlingopdrachten
- achtergrondliteratuur over het examen-onderwerp
- nascholingscertificaat

In de wandelgangen zijn doorlopend uitgevers met materiaal aanwezig.

Kosten f250,- (inclusief lunch, cursusmateriaal en nascholingscertificaat).

Aanmeldingsformulieren kunt u aanvragen bij:

- Fontys Lerarenopleiding Sittard, Nascholingssecretariaat, Oude Markt 5, 6131 EN Sittard, tel. 08778-79530, of
- Fontys Lerarenopleiding Tilburg, Secretariaat mens- & maatschappijvakken, Postbus 90900, 5000 GA Tilburg, e-mail A.vanSuijlekom@fontys.nl, tel. 08778-73976.

Voor inhoudelijke en organisatorische informatie kunt u contact opnemen met Tom van der Geugten, p/a FLOT, postbus 90900, 5000 GA Tilburg, e-mail T.vanderGeugten@fontys.nl, tel. 08778-74075.

Rijksuniversiteit Groningen

Universitair Centrum voor
de Lerarenopleiding - UCLO

Nascholingscursus CE onderwerp 2001 en 2002

'Nederland en Indonesië: vier eeuwen contact en beïnvloeding'

Doelgroep: 1e en 2e graads docenten
geschiedenis en staatsinrichting

Cursusduur: twee avonden van
19.00 - 21.30 uur

Cursusdata: dinsdag 3 oktober en dinsdag
17 oktober 2000

Plaats: Academiegebouw Groningen

Inhoud

dinsdag 3 okt:

- 19.00-20.00 uur: drs Gé H.A. Prince bespreekt de thematiek van de stof: de VOC, het Cultuurstelsel, de aanloop tot en de Ethische Politiek, de dekolonisatie historiografisch ver-
kend aan de hand van een literatuurlijst
- 20.00-20.30 uur: pauze
- 20.30-21.30 uur: Dr Ulbe Bosma (IISG) spreekt over Tempo Doeloe in boek en krant

dinsdag 17 oktober:

- 19.00-20.00 uur: dr. Fridus Steijlen spreekt over: 'RMS, van ideaal tot symbool, de Molukse kant van de zaak'
- 20.00-20.30 uur: pauze
- 20.30-21.30 uur: Drs Gé H.A. Prince belicht de achtergronden van Missie en Zending

Het Landelijk Steunpunt Educatie Molukkers is bereid een bijdrage aan de discussie en een boekentafel te leveren.

Cursusleiding en informatie

drs. Ineke E.M Veldhuis-Meester, UCLO-RuG,
tel. 050-3632786,
e-mail: c.e.m.veldhuis@uclo.rug.nl

Kosten

f350,- inclusief materiaal en koffie/thee.
N.B. Het minimum aantal deelnemers is 20.

Op zaterdag 7 oktober 2000 organiseert het Instituut voor Geschiedenis van de Universiteit Utrecht een nascholing over het examenonderwerp

"Nederland en Indonesië. Vier eeuwen contact en beïnvloeding"

De kern van het programma is:

- 9.30 uur ontvangst met koffie
- 10.00 uur dr. J. van Goor: 'Wisselwerking tussen Nederland en Indonesië in de 17^e en 18^e eeuw'
- 11.00 uur dr. E. Locher-Scholten: 'Vraagtekens bij de wisselwerking tussen Nederland en Indonesië in de 19^e en 20^e eeuw'
- 12.00 uur lunch en lunchpauzeprogramma
- 13.00 uur drs. W. Manuhutu: 'De andere kant van de medaille. Molukse ex-Knilmilitairen in Nederland'
- 13.45 uur 'Wisselwerkingen?' Multatuli als casus
- 14.30 uur theepauze
- 15.00 uur debat (ook met de zaal) over de vraag: 'Moet het Van Heutsz-monument blijven?'

Het programma is nog niet compleet vanwege het verblijf in het buitenland van enkele beoogde sprekers. Houdt daarom onze web-site in de gaten. Op het adres www.let.uu.nl/hist/pao.html is binnenkort nadere informatie te vinden. Tijdens de nascholing zal studiemateriaal beschikbaar gesteld worden.

De nascholing vindt dit jaar plaats in het **Moluks Historisch Museum** te Utrecht. Tijdens de lunchpauze zal een eenvoudige Indische maaltijd geserveerd worden. Tevens bestaat de gelegenheid om de collectie van het museum te bezichtigen. Uiteraard zal er weer een boekenkraam aanwezig zijn. Na afloop van het programma worden certificaten uitgereikt.

De kosten bedragen f195,- (inclusief koffie, lunch en studiemateriaal). Leden van de Alumnivereniging van het Instituut Geschiedenis krijgen 10% korting.

U kunt zich aanmelden door contact op te nemen met het secretariaat van het Instituut Geschiedenis, Kromme Nieuwegracht 66, Utrecht, tel. 030-2536222 of e-mail:

ges@let.uu.nl

U kunt hier ook terecht voor nadere informatie.

De nascholing vindt plaats in het centrum van Utrecht, op 15 minuten van het station. Locatie: Moluks Historisch Museum, Kruisstraat 313 (hoek Biltstraat), bereikbaar met openbaar vervoer en parkeergarage op loopafstand.

Nascholingsdag voor geschiedenisleraren

In samenwerking met de Opleiding Geschiedenis van de Universiteit Leiden organiseert de Sectie Nascholing van het ICLON te Leiden op zaterdag 23 september 2000 een studiedag over

"Indonesië en Nederland 1602-1963: ontmoeting, verbintenis en scheiding"

Deze studiedag biedt u de gelegenheid om thuis te raken in het CE-onderwerp voor 2000 en 2001: 'Indonesië en Nederland: 400 jaar contact en beïnvloeding'. De plenaire lezingen plaatsen het onderwerp in de context van de tijd, terwijl in de workshops deskundige sprekers deelonderwerpen behandelen en concreet materiaal aanleveren voor de opzet van lesprogramma's.

De praktijkseminars bieden u de mogelijkheid om zelf met de eindexamenstof bezig te zijn. De kosten voor de studiedag bedragen f 145,- per persoon. Hierbij is inbegrepen een lunch, koffie/thee en de syllabus.

Leden van de VGN krijgen f 10,- korting en betalen dus f 135,-. (Na 1 augustus 2000 zijn de kosten f 165,- en f 155,-)

Voorlopig programma:

- 9.30 - 10.00 Ontvangst, inschrijving & koffie
- 10.00 - 10.05 WELKOMSTWOORD door **prof.dr. J.Th.M. Bank** (Voorzitter van de Opleiding Geschiedenis, Universiteit Leiden)
- 10.05 - 10.20 **Dr. L.J. Touwen** (Universiteit Leiden)
'EEN SMAL PAD KAPPEN IN HET OERWOUDE: OVER DE RODE DRAAD IN DE STOFOMSCHRIJVING'
- 10.20 - 11.00 **Dr. W. Manuhutu** (Moluks Historisch Museum)
'DE KOLONIALE RELATIE TUSSEN NEDERLAND EN INDONESIË EN DE NASLEEP DAARVAN'
- 11.00 - 11.30 Koffie
- 11.30 - 12.30 *KEUZELEZINGEN:*
Dr. H.W. van den Doel (Universiteit Leiden)
'DE PERIODE ROND DE DEKOLONISATIE, 1942-1962'
Dr. F.S. Gaastra (Universiteit Leiden)
'CONTACTEN TUSSEN NEDERLAND EN INDONESIË IN DE TIJD VAN DE VOC'
Drs. J.L.M. Walhain en drs. E.G.M. Storck (ICLON, Universiteit Leiden)
PRAKTIJKSEMINAR
- 12.30 - 13.30 Lunch
- 13.30 - 14.30 *KEUZELEZINGEN:*
Dr. J.Th. Lindblad (Universiteit Leiden)
'AFRONDING EN CONSOLIDATIE VAN HET NEDERLANDSE GEZAG NA 1870'
Dr. G.P.A. Termorshuizen (Koninklijk Instituut voor Taal-, Land- en Volkenkunde)
'HET ETHISCHE DENKEN EN VISIES OP DE INDONESIËR'
Drs. J.L.M. Walhain en drs. E.G.M. Storck (ICLON, Universiteit Leiden)
PRAKTIJKSEMINAR
- 14.30 - 15.00 Thee
- 15.00 - 16.00 *SLOTLEZING*
Prof.dr.mr. C. Fasseur (Universiteit Leiden)
'TERUGBLIKKEN OP DE KOLONIALE TIJD'
- 16.00 - 16.30 Uitreiking der certificaten

U kunt zich voor deze studiedag inschrijven bij:

Mw. I.C. Leenstra, ICLON - Sectie Nascholing, Postbus 9555, 2300 RB Leiden
E-mail: leenstra@iclon.leidenuniv.nl